

Kürti Béla

A szegedi táj története
az avar korban

Doktori disszertáció

Kézirat

S Z E G E D

1983

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
---------------------	---

I. R É S Z

A. Források	7
B. Kérdések és módszerek	12
C. A szegedi táj története az avar korban	19
1. A szegedi táj az avar honfoglalás előestéjén	21
a. Földrajzi kép	21
b. Etnikai kép	22
2. Az avarok eredete, vándorlása	
a Kárpát-medencéig	24
a. Az írott források vallomása	24
b. A régészeti források vallomása	26
3. Az avarok betelepődése a Kárpát-medencébe.	
Kapcsolatuk a helyi lakossággal	32
a. A betelepülés	32
b. Az avarok régészeti hagyatékának	
helyi elemei	34
c. Az avar emlékenyag és Bizánc	38
4. A szegedi táj az avar korban	44
a. Az avarok megtelepedése Szeged környékén	47
b. VII. századi változások	54
c. A késő avar kor	62
5. Gazdaság és társadalom.	
Az avar kaganátus bukása	66
a. Az avar történelem gazdasági háttere	66
b. Az avarok társadalma	73
c. Az avar kaganátus bukása.	
A szegedi táj népe a IX. században	78
D. Jegyzetek	84

II. R É S Z

A. Lelőhelykataszter	108
B. Irodalomjegyzék	126
C. Mellékletek /I-XXIX. tábla/	159

Bevezetés

Az avar kor kutatása terén hosszú évtizedeken keresztül kiemelkedő szerepe volt a szegedi régészeti kutatásoknak. A szegedi határban végzett első ásatás /Öthalom 1879/ már avar leleteket is hozott a napvilágra, s a szegedi múzeum "hőskorának" ásatásai során rendszeresen sor került avar temetők feltárására is. E feltáró tevékenység csúcsát országos viszonylatban is Móra Ferenc tevékenysége jelentette.¹

Ha nem is az előbbiekkal összhangban, de mennyiségében a publikációs tevékenység sem maradt el a feltáró tevékenység mögött. E téren egyértelműen Csallány Dezső tevékenysége emelhető ki.²

A korszak kutatása Szegeden Csallány Dezső távozása után visszaesett. Avar lelőhelyek feltárása mindmáig esetleges, a kis leletmentések szintjén stagnál; publikációkra is csak véletlenszerűen került sor. /Épp ezért jelentős, hogy e kevés számú közlemények közt olyat találunk, mint pl. az első hazai avar lakóház-közlést./³ E jelenség hátterében egyértelműen a korszakkal foglalkozó kutató hiánya áll.

Az avar kor szegedi kutatásában az 1970-es évek végén állt be változás, amikor az avar corpus munkálatai szűkebb környékünkre is kiterjedtek. Csongrád megye avar kori sirleletei a közeljövőben három ön-

álló kötetben jelennek majd meg. Az első kötet ma már a lektorálás utáni javításokon is átesett, s így már a kiadónál található Csengele-Feketehalom, Szeged-Fehértó-A., -B., -Kundomb, -Makkoserdő avar temetőinek első teljes publikációja. A második kötet Szeged és Makó, a szegedi és a makói járás teljes avar anyagát öleli majd fel; míg a harmadik kötetben Csongrád, Hódmezővásárhely, Szentes, valamint a szentesi járás anyaga kerül közlésre.

Az avar corpus munkálatai tették lehetővé, hogy a közreműködő kollektíva /Kürti Béla, Madaras László, B. Nagy Katalin, Salamon Ágnes, Török Gyula/ a környékbeli avar lelőhelyek anyagának egyszerű közlésén túl e nagy leletanyag ismeretében megfelelő összefoglalásokat is készíthessen. Így született meg a Hódmezővásárhely története c. monográfia I. kötetének avar fejezete /B. Nagy Katalin/; előkészületben van Szentes történetének hasonló összefoglalása /Madaras László/; s így jött létre a Szeged története I. kötetében megjelenő, a jelen disszertáció alapját képező tanulmány is.

A Szeged-monográfiába írt munkám a szerkesztői elképzelések következtében nem foglalkozhatott a rendelkezésünkre álló forrásanyag ismertetésével, sem az avar kor fő kérdéseinek felsorolásával. Jelen munkámban - a szegedi táj avar kori történetének felrajzolásán túl -

e hiányosságokat szeretném pótolni.

Be kell azonban vallanom, hogy a szegedi táj avar kori történetének megírásakor nem az egyes történeti, etnikai, kronológiai stb. kérdések megoldására törekedtem, hanem az az el nem titkolható szándék vezett, hogy a korszak kutatásához összegzést, hosszabb távú tervet dolgozzak ki. Ennek megfelelően munkámban a legjelentősebb/nek látott/ kérdéskörök felvázolására helyeztem a hangsúlyt, s csak jeleztem a lehetséges megoldás/oka/t.

+

Jelen munka önálló kutatásokra támaszkodik, amennyiben egyetlen szerző műve. Nem jöhetett volna azonban létre számos kollega közreműködése nélkül - akik eddig publikálatlan ásatási leleteik, vagy közöletlen kézírataik átengedésével tették lehetővé, hogy a táj történetét jelenlegi ismereteink szintjén a lehető legteljesebb lelet- és ismeretanyagra támaszkodva vázolhassam fel. Valamennyiüket köszönet illeti önzetlen segítségükért.⁴

+

Disszertációm rajzos tábláit Koncz Margit, a lelőhelytérképet Kratochwill Máttyás, a fényképeket Toppantó Istvánné készítette. Munkájukért ezúton is köszönetet mondok.

A. Források

A szegedi táj avar kori történetének kutatásához igen jelentős mennyiségű forrás áll rendelkezésünkre. Ezek jellegüket tekintve két nagy csoportra: az írott és a régészeti források csoportjára oszthatók.

Az írott /görög, latin, stb/ források a szegedi táj avar kori életéről közvetlenül nem vallanak.⁵

Az avar nép történetére, életére vonatkozó feljegyzések azonban közvetve szűkebb témánk szempontjából is ^{is} ~~hasznos~~ ^{hasznos}íthatók. E források önálló elemzésére ill. kritikájára természetesen nem vállalkozhattam. A korai idők forrásait elsősorban Szádeczky-Kardoss Samu nagyszámú tanulmányára támaszkodva dolgoztam fel.⁶

A 670 körüli változások megítélésében ugyancsak Szádeczky-Kardoss Samu forrásközléseiből⁷ indultam ki, nagyrészt a Bóna István által vázolt történeti képet követve;⁸ de a jelen tanulmányhoz felhasznált régészeti forrásanyag ismeretében bizonyos részletkérdésekben, ill. az un. középv. avar kor és a késő avar kor kapcsolatát illetően némi módosítást javasoltam. A késő avar kor írott forrásait elsősorban Deér József és Bóna István munkái⁹ alapján hasznosítottam.

Az írott forrásokra való támaszkodás fentebb leírt módjából következik, hogy az önálló forrásismertetéstől ill. ~~X~~-elemzéstől eltekintettem; az írott forrásokat csak a fenti interpretációk nyomán hasznosítottam.

tem. Kétségtelen azonban, hogy ahol alternatív lehetőségét láttam, ott a régészeti anyag diktálta megoldási lehetőség mellett döntöttem.

A részleteiben is felhasznált régészeti forrás-anyagot teljes egészében a Lelőhelykataszter c. fejezetben közlöm.¹⁰ Tekintettel arra, hogy kitűzött céloom egy jól körülhatárolt terület avar kori történetének bemutatása volt, feltétlenül ismertetnem kell a felhasznált forrásanyag kiválasztásának szempontjait.

Az elsődleges szempont kifejezetten mechanikus volt: a tárgyalásra kerülő terület határainak kijelölése. Különböző megfontolások alapján a Szeged határa kifejezés alatt az 1973. április 15-i közigazgatási rendezéssel létrehozott határt értem. Ez azt jelenti, hogy e terület /Algyő, Kiskundorozsma, Szeged, Szőreg, Tápé/ régészeti lelőhelyeit automatikusan felvettem a vizsgált lelőhelyek közé; míg ugyancsak automatikusan elhagytam a fenti határokon kívül fekvő lelőhelyek részletes ismertetését még akkor is, ha korábban Szegedhez tartoztak.

Bár a felhasznált lelőhelyek körének fenti szempont szerinti leszűkítése vitatható, a szegedi határ jelenlegi tagolása /Duna-Tisza köze, Tisza-Maros szög, Tisza-Maros-Körösök köze/ egyuttal lehetővé tette, hogy a történeti elemzés szempontjából szélesebb

kitekintésben használhassam fel a csatlakozó lelőhelyek tanúvállomását. A tárgyalt terület leszűkítése tehát lényegében a részletesen, kötelezően ismertető lelőhelyek körére vonatkozik, nem pedig az avar kori történelemmel kapcsolatban említett, feldolgozott lelőhelyek összességére.

Ezt jól illusztrálja a ma Jugoszláviához tartozó törökkanizsai sir esete is - hiszen a fenti közigazgatási-földrajzi koncepciónak megfelelően nem tárgyalhattam volna. Tekintettel azonban arra, hogy a Tisza-Maros-Aranka köze /tehát pl. a szőregi lelőhelyek/ szempontjából ez a siregyüttes kiemelkedő jelentőségű, a megfelelő helyen ennek megfelelő részletességgel elemeztem.

A régészeti források közt elsődlegesen a temetők leleteit hasznosíthattam. Ennek egyedüli oka a településkutatás elégtelensége. A szegedi határ lokalizálható avar kori lelőhelyei közt ugyanis összesen három telepet ismerünk. Ásatás ezek egyikén sem volt; az előkerült leletanyag pontosabb időrendi besorolásra is alkalmatlan. Érthető tehát - bármilyen furcsán is hangzik -, hogy még a településtörténet tárgyalásánál is elsősorban a temetőkre kellett támaszkodnom.

Az avar corpus munkálatai közben a szegedi múzeum avar leleteinek számbavételére is sor került.

Ennek köszönhetően a jelen tanulmány alapját Szeged és Makó, a szegedi és a makói járás teljes avar kori leletanyaga, azaz összességében számos telepnyom, ill. 79 lelőhely több ezer sirja képezi. Ez a leletanyag jelenleg valamivel több, mint 200 rajzos táblára terjed ki, így érthető, hogy ezek idecsatolásától el kellett tekintenem. Jelen disszertáció illusztrációs anyaga ezért csak az egyes korok ill. lelőhelyek legjellemzőbb; vagy mondandóm szempontjából legfontosabbnak ítélt tárgyait mutatja be.

B. Kérdések és módszerek

Az avar eredetkérdés szempontjából írott forrásaink tenúvallomását önállóan nem elemeztem. Tekintettel arra, hogy a régészeti megfigyelések pillanatilag Czeglédy Károly 1969-ben ismertetett felfogásához állnak legközelebb, e tanulmány eredményeit építettem be munkámba.¹¹ Meg kell azonban jegyezni, hogy az írott források az 'avar' etnonimot csak attól a pillanattól kezdve használják, amikor az e névvel jelzett népcsoport a Kaukázus - azaz a bizánci birodalom - előterében feltűnik. Ez egyben azt is jelzi, hogy a Kárpát-medencei avaroknak a Zsuan-zsuanokkal, vagy bármely más, az írott forrásokban említett néppel való összekapcsolása ma még mást jelent az írott forrásokkal foglalkozó kutatóknak; s ismét mást a régészeti leletek értelmezőinek. Jelen munkámban éppen ezért csak a Kárpát-medencei avar régészeti hagyatékek keleti elemeinek ismertetését tűztem ki célomul. Lényegében ugyanígy jártam el az avarokhoz Dél-Oroszország területén csatlakozott /az írott forrásokban jól elkülönített/ népcsoportok hagyatékának ismertetésekor is.

Nagyjából ugyanez a helyzet a Kárpát-medencei avar leletanyag összetételének megítélésével is. Ebben a hagyatékból nemcsak az avarok eredetével kapcsolatos

különböző szálak ötvöződnek, hanem az itt talált, leigázott, de ki nem irtott népcsoportok emlékének is. E téren különösen sok teendőt látok; hiszen jelenlegi kutatásunk, mint általában a nagy korszakhatároknál, itt is "tisztá lappal" indul; azaz megfélekedezik arról, hogy az írott források tanúsága szerint egyértelműen továbbélő népcsoportok hagyatékát megpróbálja az egységesnek tartott avar kori leletanyagból kiválasztani. Természetesen tisztában vagyok a kérdés bonyolultságával: az elkülönítést olyan egyszerű tények nehezítik, mint pl. a Duna-Tisza közén nem ismerünk 454-567 közé keltezhető leletanyagot, stb.

Ugyanez a helyzet az un. bizánci hatással is, mely nyilvánvaló módon önmagában is összetett: bizánci eredetű áru kerülhetett a Kárpát-medencébe rablás útján; ajándékozás révén; adóban; kereskedelmi úton, stb. Egy azonban bizonyos: a bizánci jellegű /eredetű/ tárgyak gyakorlatilag az avar kor egészét áthatják, tehát nemcsak a korai avar kor, azaz az avar-bizánci háborúk időszakára jellemzőek. A kérdés további kutatását éppen ezért tartom kiemelkedően fontos feladatnak.

Érdekes, hogy az avar kor régészeti szakirodalma viszonylag szűk helyet szentel a településtörténeti kérdéseknek. Ennek legfőbb oka eddig kézenfekvő volt: ahol avar leletet /lelőhelyet, azaz telepet vagy te-

metőt/ találtunk, ott automatikusan az avar kori népesség jelenlétével számol^tunk. Bár a Kárpát-medence egészét tekintve településtörténeti kérdésekben mindmáig Bóna István két tanulmánya¹² az irányadó; a Szeged-környéki avar lelőhelyek elemzése, helyszíni topográfiai azonosítása ill. térképezése során azonban kiderült, hogy kisebb földrajzi egységeken belül a legszigorúbb forráskritika alkalmazásával az eddigieknél árnyaltabb képet nyerhetünk. A lelőhelykataszterünkben ismertetett lelőhelyek esetében az egészen pontos topográfiai helymeghatározáson kívül ugyanis elvégeztük a leletanyag eddigieknél sokkal pontosabb időrendi besorolását is; s településtörténeti szempontból csak az így kapott egyidejű lelőhelyeket vettük egybe egymással. Ez a módszer tette lehetővé, hogy a Szeged területén összekapcsolódó három nagy földrajzi táj avar kori betelepítésének történetét illetően az eddigi elképzeléseknél sokkal árnyaltabb eredményekhez jussunk.¹³

A rendelkezésünkre álló leletek időrendi helyzetének felülvizsgálása során döbbentünk rá arra, hogy az avar kor legfontosabb kronológiai kérdéseinek felvázolásán túl milyen sok részletkérdésben állja utunkat az egyes leletek, jelenségek, gazdasági-társadalmi-történelmi folyamatok időrendjének tisztázatlansá-

ga. Régészeti szakirodalmunk az esetek igen nagy többségében sztereotípiákkal dolgozik; s rendkívül nagy a másoktól átvett elgondolások száma /ez alól természetesen magunk sem vagyunk kivételek/. Más szóval a tárgyalt kor történetének egyre részletesebb, árnyaltabb megrajzolása helyett egyre jobban megszilárduló sémákkal dolgozunk. Véleményem szerint ez az alapja pl. az un. közép avar kor jelenleg közismert és követett elgondolásának is; ill. a "nagy kutatók" által létrehozott sémákhoz való ragaszkodás vet gátat egyes kérdések, így pl. a korai és késő avar kor újabb értelmezési lehetőségeinek is. Jelenlegi szakirodalmi tájékozottságom ill. az általam ismert régészeti hagyatékok birtokában úgy érzem, hogy az avar kor egésze szempontjából egyik leglényegesebb kutatási feladatunk a késő avar kor régészeti hagyatéka /azaz története, gazdasági és társadalmi élete, etnikai képe/ gyökereinek vizsgálata kell, hogy legyen.

Forrásaink korlátozott jellegéből adódik, hogy viszonylag kicsiny a száma azoknak a tudósításoknak, melyek az avar kaganátus gazdasági életéről vallanak. A telepfeltárások száma igen csekély; a sírok leletei csak közvetett információkat nyújtanak. Az írott források adatait még nem aknáztuk ki e témában eléggé; a régészeti források ilyen irányú elemzése

pedig nem eléggé részletekbe menő. Fontos feladatnak tarthatjuk az avar koron belüli kisebb korszakok gazdasági életének egymástól elkülönített vizsgálatát is. Különösen jelentősnek érzem azokat a jeleket, melyek az avaroknak egy sajátos feudalizmus felé való fejlődésére utalnak.

Forrásaink szempontjából hasonló a helyzet az avar társadalom felépítésével is: az írott forrásokban részletes elemzés nincs, legfeljebb méltóságnevek és elszórt utalások. E téma kutatásában a régészeti leletek fontosságát már régen felismerték: az avar társadalomra vonatkozó eddigi ismereteink jórészt a magányos sírok ill. az eddig feltárt temetők elemzéséből származnak.¹⁴ Ugy véljük, hogy az újabban feltárt régészeti leletek pontos összehasonlításával, ill. bizonyos régi leleteknek az írott forrásokkal való összevetésével közelebb juthatunk néhány részletkérdés megválaszolásához.

A Szeged-környéki régészeti lelőhelyek ill. leletek sajnos, nehezen hasznosíthatóak az avar kaganátus bukása, a IX. század történeti és etnikai képének felrajzolása szempontjából. Kutatásaink elé nemcsak a Szeged-környéki lelőhelyek részleges feltártsága állít akadályt, hanem ebből a szempontból határozottan érezzük a korszak országos kutatási problémáinak sú-

lyát is. Amíg a IX. század régészeti jellemzőiről
alapkérdésekben is vita folyik, addig a Szeged-környéki
leletek értelmezése sem végezhető el egyértelműen.
Jelenlegi ismereteink túlságosan szűkösek ahhoz, hogy
Szeged környékének IX. századi problémáiról részle-
tekbe menően értekezhessünk.

C.

A szegedi táj története
az avar korban

C. A szegedi táj története az avar korban

A Kárpát-medence, s így a szegedi táj népvándorláskori történetében az 567-es esztendő hozott lényegi fordulatot. A langobárd-gepida háború végeztével az Al-Duna vidékéről beözönlő avarok új politikai, majd etnikai helyzetet teremtettek. A langobardok 568-ban elhagyták a Kárpát-medence területét, így a Dunántúl elfoglalásával az avarok az egész terület birtokosaivá váltak. Első ízben fordult elő a népvándorlás korában, hogy a Kárpátok övezte medence teljes egészében egy nép, ill. egy politikai hatalom kezébe került. Új fejezet nyílt az itt lakó népcsoportok történetében; új gazdasági, politikai viszonyok jöttek létre; átrendeződtek a közlekedési utak, csomópontok, stb. Az avarok Kárpát-medencei szereplése eredményeképpen átalakult Közép-Kelet-Európa etnikai képe; egyes germán népcsoportok /népek/ eltűntek a történelem színpadáról, s az erőviszonyok átrendeződése megteremtette a szláv népek szétvándorlásának, új földrajzi környezetbe való telepedésének lehetőségét is.

Bár maga az avar állam a frank és bolgár háborúk során a IX. század elején megszűnt, az avar nép kisebb töredékei megélhették a magyar honfoglalást is, s így a magyar nép etnogenezisében is szerepet vállalhattak.¹⁵

1. A szegedi táj az avar honfoglalás előestéjén

a. A földrajzi kép

Az avar kor története, de elsősorban település-története szempontjából a "szegedi táj" korántsem egységes. Szeged szűkebb környezetéből legalább három nagy egységet különíthetünk el: egyrészt a Duna-Tisza közti területet, a Tisza jobb partját, amely ismét két kisebb egységből tevődik össze: a Tisza árterét kísérő mélyebb, mezőgazdasági művelésre elsőrendűen alkalmas, de tárgyalt korunkban meglehetősen mocsaras területből /Algyő, Tápé/, valamint a Duna-Tisza közti hátság kiemelkedő, szárazabb vonulatából /Kiskundorozsma/. Településtörténeti szempontból a két sáv jól elválík egymástól. A következő egység a Tisza-Maros szöge /Szőreg/, amely gyakorlatilag a Tisza és a Maros balparti árterületét, a Tisza-Maros-Aranka által táplált mocsarakkal körülvett szárazulatot jelenti. Utolsó egységünk a tápéi, gyevi, farki rétnek a Tisza bal, Maros jobb partjához csatlakozó része, mely elsősorban már a Maroslele, Földeák, Hódmezővásárhely környéki nagytáj történetéhez kapcsolódik.

A fenti természetföldrajzi egységek elkülönítését az avar településtörténet jól indokolja,¹⁶ és nyilvánvaló, hogy a természetföldrajzi körülmények, határok a történeti múltban a maiaknál sokkal inkább

meghatározóak voltak. Kézenfekvő, hogy a szegedi táj avar kori történetének leírásakor nem ragaszkodhatunk egy adott időpontban /esetünkben 1973/ mereven meghúzott közigazgatási határhoz, hanem a tárgyalta történelmi kor sajátosságait kell figyelembe vennünk. Éppen ezért, míg a mai Szeged területére eső avar kori régészeti lelőhelyek anyagát - munkánk célkitűzésének megfelelően - részletesen tárgyaljuk, a ma már Szegedtől elcsatolt lelőhelyeket csak érintjük. Természetes, hogy a történelmi, gazdasági, kereskedelmi, stb. viszonyok jobb jellemzése, pontosabb taglalása érdekében olykor szélesebb kitekintést is alkalmazunk, s szemügyre vesszük a nem szorosan Szegedhez tartozó lelőhelyek anyagát is. /A területünkhöz délről csatlakozó lelőhelyek vallomását technikai okokból csak részben vehettük figyelembe./

b. Etnikai kép

A Délkelet-Alföld /igy a szegedi táj/ benépesültsége az V-VI. században korántsem volt homogén. Történeti források és régészeti adatok arra utalnak, hogy a római kori Barbaricum jelentős részén megtelepült szarmaták egy része az avar honfoglalást is megérhette. A gepida törzsek Kárpát-medencei hódítása nyomán a szarmata törzsek a Duna-Tisza közére húzód-

tak vissza, s itt mintegy ütköző államot képeztek /feltehetőleg gepida fennhatóság alatt/ a langobard és a gepida királyság közt. /Erre utal az a tény is, hogy e két germán nép összecsapásai, katonai akciói csak Pest környékére,¹⁷ ill. elsősorban a Dráva-Száva közére¹⁸ összpontosultak./ Ha a források nem is részletezik a szarmaták Duna-Tisza közti jelenlétét a VI. században, bizonyos közvetett bizonyítékaink jelenlétük mellett szólnak. A közvetlen szarmata-avar kapcsolatokra régészeti bizonyítékkal is rendelkezünk, egyenlőre azonban csak a mai Bács-Kiskun megye területéről.¹⁹

A VI. századi Kárpát-medencei történelem egyik meghatározó népe, a langobardok, tekintettel arra, hogy királyságuk főként a mai Dunántúlon terült el, a Szeged környéki lakosság történetére csak közvetett úton hatottak. Más a helyzet azonban a gepidákkal, akik királyságuk központját eredetileg a Tisza-Maros-Körösök közén hozták létre /Sirmium vidékére csak a VI. század közepén helyezték át/. Temetőik, telepeik vidékünkön a Tisza bal partjáról ismeretesek, bár az újabb kutatások alapján feltételezhető, hogy szállás-területük a Tisza jobb partjára is áthúzódott. Emlékanyaguk egyes elemeit az alábbiakban még érintjük, mint az avar kori régészeti hagyaték egyik alkotóe-

lemét. A gepida királyság 567-ben végleg összeomlott; a gepidák által lakott területet /a Tiszántúlt és a Szerémséget/ az avarok még azévben megszállták.

2. Az avarok eredete, vándorlása a Kárpát-medencéig

a. Az írott források vallomása

A Kárpát-medencében 567-ben feltűnő, 568-ban végleg megtelepedő avarok eredetét a legújabb történeti interpretációk a belső-ázsiai uar és a közép-ázsiai xyon /hion/ népek /népcsoportok/ egyesülésében látják.²⁰ 552-ben, a türk birodalom létrejöttékor egyes néptöredékek nyugatra menekültek, s a magukkal sodort különféle népcsoportokkal egyesülve az Észak-Kaukázus területén jelentek meg 557-ben az európai történelem látóhatárán. Nagy feltűnést keltő követségük 558-ban érkezett Bizáncba, hogy népük letelepedéséhez szállás-területet kérjen. Bizánc ugyan nem engedte be őket a birodalom területére, de szövetséget kötött velük: évjáradék fejében rájuk bízta északi határa mentén az állandóan fenyegetődő népcsoportok /szlávok, kuturgur-bolgárok/ fékentartását. Az avarok ezt a feladatot sikeresen látták el, miközben szép csöndesen előre nyomultak az Al-Dunáig /562/. Ekkor megismételték kérésüket: Moesia és Skithya Minor területére kértek bebocsátást. Justinianus most sem engedett kérésüknek.

Mivel az ekkor még erős gepida királyság területére nem tudtak betelepedni, a Kárpátoktól északra kíséreltek meg helyet biztosítani maguknak. Itt azonban frank ellenállásba ütköztek /563/. Justinianus halála után II. Justinus felbontotta az avarokkal kötött szövetséget, és a birodalom határán beköltözni szándékozó törzseket visszaverte. Az újabb északnyugati próbálkozás /Thüringia, 566/ ugyan már győzelemmel végződött, letelepedési szándékuk azonban továbbra is sikertelen maradt. A fenti helyzetben a legjobbkor érkezett Alboin langobárd király ajánlata a gepidák elleni szövetség tervéről. A szerződés értelmében langobárd győzelem esetén az avarokat illetné a legyőzött gepidák országa és a teljes hadizsákmányon kívül a langobárd nép állatállományának tizedrésze. Az avar nép tehát beköltözhetne Gepidia területére, s így az avarok szempontjából legfontosabb kérdés, az 567 elején már a Volgán is átkelt türkök elől való megmenekülés biztosítva látszik. A langobardoktól átengedett állatállomány a gyors /s ezáltal veszteséges/ keletről-nyugatra vándorlás ill. a thüringiai hadjárat során elvesztett avar állatállományt pótolhatta volna.

567-ben a langobardok a Tisza mentén leverték a két tűz közé szorult gepida főerőket, Baján pedig egész

népével a Kárpát-medencébe nyomult. 567 végén már az Alföldön és a Szerémségben találjuk az avarokat; gyors katonai rajtaütéssel a gepida főváros, Sirmium bevételeivel is megpróbálkoznak. Mivel azonban erre az időre a gepida főváros már bizánci kézbe került, próbálkozásuk sikertelen maradt. A vállalkozó kedvű, harcias szomszédától megrettenve, a kedvező itáliai politikai helyzetet kihasználva a langobardok új szerződést kötöttek Bajánnal, s 568 tavaszán áttelepültek Észak-Itáliába /Lombardia/. Elvonulásuk után a kagáni csapatok hatalmuk alá hajtották a Dunántúl területét is, s az avar törzsek 568 végére már Pannonia földjén telepedtek meg.²¹

b. A régészeti források vallomása

Az avarok fentebb vázolt kettős eredetét, a vándorlásuk során további népcsoportokkal való keveredésüket a hazánk területén feltárt régészeti leletek párhuzamainak kutatása messzemenően igazolta.²²

Belső-ázsiai eredetre vezethető vissza a karikás markolatú kard /Csengele-Jójárt²³ / /XX.t. 1./, a hosszúfülű kengyelek /Csengele-Feketehalom,²⁴ Csengele-Jójárt, Deszk-G. 23. és 32. sir,²⁵ Deszk-H. 18., Szeged-Fehértó-B. 31. sir, Szeged-Öthalom²⁶ / /XXV.t. 2./ és a velük gyakran egy párban /!/ szereplő hurkos-

fülű kengyelek egy része /Csengele-Feketehalom, Szeged-Rókus, Szőreg-homokbánya 1970. 2. sir, Tápé-Lebő. Ez a típus területünkön különös közkeveltségnek örvendett a Deszk-környéki avaroknál./ ²⁷ /XIX.t. 3-4./. A korai lószerszámmal összefüggő csontcsatok /V.t. 5./ hasonló eredetét jó analógiák bizonyítják be.²⁸

Ugyancsak az Altáj vidékével kötik össze a korai avar leletanyagot az általában felajzva eltemetett csontlemezes ijak /X.t. 1, 5-6./; a háromélű, néha egyenesen levágott csúcsú, olykor átlyukasztott tollú vasyilhegyek is. Ugyanonnán származnak azok a kapeszerű eszközök,²⁹ melyek helyi párhuzamait Szeged vidékéről Deszk-G. 4., Szeged-Kundomb 289. sirjából ismerjük. A kerámiaanyag bizonyos típusai /Szeged-Fehértó-A. 248., Szeged-Kundomb 43. sir/ /XXI.t. 1/ szintén a fenti területekről származnak, s sorukat egy újabb analógiával egészíthetjük ki a Szeged-Fehértó-A. 244. sir edénye alapján ³⁰ /XXI.t. 2/. A késő avar sárga kerámiának a belső-ázsiai fémedényekkel való nagyfokú rokonsága is arra utal, hogy a kései avar régészeti hagyatéka egyik összetevőjét szintén az Altáj vidékén kell keresnünk ³¹ /Szeged-Kundomb 169. sir, Szeged-Makkoserdő 317. és különösen 339. sir; ld. még XXVI.t/. Az avar lovasság vaslemezekből összefűzött páncélja a Jenyiszej-vidéki és észak mongóliai sziklarajzok-

ról jól ismert, de közép-ázsiai /perzsa/ használatára is vannak adatok.³² Az Altáj vidékére vezetnek a korai időszak egyes temetkezési szokásai is: a temetéssel egyidejűleg a halott feltorolt lovát szerszámostól máglyára helyezték, s hamvasztás után a megmaradt tárgyakat a halottól nem messze egy kis gödörbe a földbe rejtették³³ /Csengele-Jójárt/. A lovastemetkezések egyik változata is a fenti területről adatolt.³⁴ Ugyanide vezet a mokrini csonttégely samanisztikus ábrázolása is;³⁵ végül az embertani kutatások szerint az avar kori népesség összetevői közt a mongoloidok és mongolidok 16 %-kal szerepelnek.³⁶

Az avarság eredetével kapcsolatban Bóna István figyelt fel arra a tényre, hogy a fenti, Altáj-vidéki párhuzamok elsősorban a köznép ill. a fegyveres avarság körében lelhetők fel.³⁷ Az előkelő sírok anyagában a keleti eredetű tárgyak közt elsősorban a közép-ázsiai komponensek dominálnak.

Közép-ázsiai eredetűek a korai kardhüvelyek P-ill. D-alakú akasztófülei /Desz^K-G. 8., Kiszombor-O. 2.,³⁸ Szeged-Fehértó-A. 34., Szeged-Fehértó-B. 29., 113. sírok/ /XX.t. 4/, itt is előfordul a karikás kardmarkolat, és innen származnak az un. csuklózsinórtartós markolatú kardok is /Csanytelek,³⁹ Szeged-ismeretlen lelőhely/⁴⁰ /XX.t. 2./. Ez utóbbiak egy

része bizonyíthatóan a legkorábban eltemetett avar réteghez tartozott /Szegevár/.⁴¹ E kardtípus markolatán feltűnő kis karikába fűzték a kardot harc közben a csuklóhoz erősítő vékony szíjat, vagy a rangjelzésre szolgáló színes zsinórokat.⁴² A párhuzamok sorát folytathatjuk a két öv viseletének szokásával, ill. a két kés egyidejű viseletének szokásával.⁴³ /A Szeged-Fehértó-A. temetőben pl. 11. sírban volt két kés.⁴⁴ / A kerámiaanyag egy részét /Szőreg-A. 1., 77., 104., 122. sír - XXIII.t. 2./ ugyancsak Közép-Ázsiából eredeztethetjük,⁴⁵ és vannak kutatók, akik a késő avar sárga, jól korongolt kerámia egyes típusainak eredetét is ezen a tájon találták meg.⁴⁶ A közép-ázsiai freskók tanúsága szerint talpas fémedényeink egy része is innen származhat. Az oly sokat vitatott nagyszentmiklósi kincs avar időkből származó készletével kapcsolatban számos szerző utalt a kétségbevonhatatlan közép-ázsiai összetevőkre,⁴⁷ a párhuzamok sorát kiegészíthetjük egy újabban közölt kazahsztáni darabbal.⁴⁸

Érdekes megfigyelésre tettünk szert az ugyancsak Közép-Ázsiából származó /XXII.t./⁴⁹ nagygömbös fülbevalók vizsgálatával. E tárgytipus első példányai a hazai korai avar leletanyagban szinte kizárólag aranyból készültek, s a legrangosabb ill. előkelő sírokban fordulnak elő /Bócsa,⁵⁰ Kecskemét,⁵¹ Csany-

telek, Kiszombor-O. 2., Deszk-G. 8. sír/. Az a tény azonban, hogy maga a típus a sírok nagy tömegéből ismeretes ezüstműből és bronzból is, nemcsak kronológiai értékű,⁵² hanem arra is utal, hogy e tárgytipusnak széles népi gyökerei vannak. /Összehasonlítván ld. XIV. t. 1-4./

A fentieken túl megemlíthetjük azokat a cikáda- vagy fecskefarok alakú övdíszeket /néha lábbelidíszeket/ is, melyek ugyan a hazai leletanyagban viszonylag kis számban fordulnak elő, de közép-ázsiai eredetük kétségtelennek látszik.⁵³ /Párhuzamaik a Káma-vidékről is ismeretesek, ezek időrendje azonban a hazai leletanyaggal nem hozható összhangba./⁵⁴ A temetkezési szokások közt a részleges lovastemetkezés, valamint egy bizonyos lószerszámtípus hozható e fentebb tárgyalt területtel kapcsolatba.⁵⁵

A Belső-Ázsiából a Kárpát-medencébe irányuló, rendkívül rövid ideig /a források szerint 15 évig/ tartó vándorútjuk során az avarok számos néprészt, népcsoportot sodortak magukkal nemcsak Közép-Ázsiából, hanem a dél-orosz sztyeppéről is. Habár e csoportok régészeti jellemzőinek pontos leírása még várat magára, egyes tárgytipusok, jelenségek elkülönítése már megtörtént.

Ez a helyzet pl. az ún. martinovkai típusú leletekkel, melyek biztos, hogy Dél-Oroszország területén kerültek az avar leletanyagba. A kutatás jelen állása

szerint e leletek felbukkanása a VI. század utolsó harmadára tehető, felső időhatárukat pedig a perescsepinoi kör leleteinek a VII. század közepén való használata jelzi. Mindkét leletkör etnikai háttere tisztázatlan; az bizonyosnak látszik, hogy hordozóik nem az avarság fő komponenséhez tartoztak.⁵⁶

A perescsepinoi lelettel kapcsolatos tárgyak köre külföldön is, itthon is bővült az utóbbi időben. Ez az a leletcsoport amely a legkiemelkedőbb magyarországi leletekkel együtt az un. *álcsatos* kört /az "avar fejedelmi leletek" körét/ alkotja. Ivókürtjén keresztül valamilyen módon e körhöz csatlakozik a 670 utánra keltezhető átokházi lelet is.⁵⁷ E kör megszűnése Dél-Oroszország területén nagy valószínűség szerint a kazár birodalom kialakulásával, a szaltovó-majaki kultúra terjeszkedésével függhet össze, s időben összefügg a Kárpát-medencei avar történelem 670 körüli változásaival is.⁵⁸

Sajátos lelettípusként jelenik meg - elsősorban a Maros vidékén - a gúla alakú fülbevalók egy csoportja. Érdekességük, hogy ezeket szinte kizárólag aranyból vagy elektronból készítették; s bár viseletük nem a leggazdagabb társadalmi rétegre korlátozódott, használatuk szokása topográfiaiilag körülhatárolható. E tárgytípus eredete is valahol Dél-Oroszország területén

/Gödöszi, Kamunta/, a bizánci ötvösség hatókörében keresendő.⁵⁹ Figyelemre méltó, hogy használata igen rövid időszakot ölel fel – talán éppen ezért nem készültek ezüst és bronz utánzatai. Az avar emlékeanyag sajátos körét jelentik a dél-oroszországi szaltovo-majaki kultúrával való kapcsolat régészeti bizonyítékai. E kapcsolatok összefoglalásából⁶⁰ kiderült, hogy a kései avar leletanyag ill. hitvilág számos eleme oly közeli rokonságot sejtethetünk, hogy mögöttese etnikai rokonságot sejtethetünk. Ha ezt a véleményt kiegészítjük néhány olyan analógiával, mely mind a hazai leletanyagban, mind a szaltovo-majaki kultúrában keleti, feltehetőleg közép- vagy belső-ázsiai eredetű /kettős állatfejben végződő övdiszek,⁶¹ diszitett csontlécekkel borított tegezsek ill. ezek akasztófülei, akasztási rendszere,⁶² stb./, akkor feltételezhetjük, hogy e rokonság egy része egy keletről nyugatra vonuló népcsoport szétszakadó, talán mindkét helyen megtelepedő egységeit takarja.

3. Az avarok betelepődése a Kárpát-medencébe. Kapcsolatuk a helyi lakossággal

a. A betelepülés

567-ben a langobardoknak a gepidák elleni győztes csatája után az Alboinnal kötött szerződés értelmében

Baján avarjai megszállták Gepídiát. A Sirmium elleni kísérletből úgy tűnik, első dolguk az új határok biztosítása lehetett. A következő év tavaszán, a langobardok Itáliába költözését követően birtokukba vették a Dunántúl területét is. Bár a beköltözés pontos útvonala és időpontja vitatott,⁶³ aligha kételkedhetünk abban, hogy az alig fél éve a Kárpát-medencébe érkezett, tehát gyakorlatilag még meg sem települt törzsek mihamarabon lehetőségük nyílt rá, azonnal éltek az előttük kínálkozó alkalommal, s elfoglalták a kiürített területeket. Feltehető, hogy Pannonia megszállása nemcsak Sirmium irányából a Duna-menti Limesúton zajlott le, hanem a Tiszántúl területéről a már a rómaiak óta ismert kereskedelmi utak felhasználásával is: Szeged-Dunaszekcső, Szolnok-Pest vonalakon át, sőt akár az Északi-középhegység lábánál kelet-nyugat irányban haladva. Erre azért is szükségük lehetett, hogy a teljes Gepidia területén elfogadtassák határlimukat; az esetleges ellenállási góccokat felszámolják, s a Duna-Tisza közén a langobard-gepida háborúban semlegesen hallgató szarmatákkal is elismertessék fennhatóságukat.

A régészeti lelőhelyek alapján úgy tűnik, hogy a korai avarság nem telepítette be teljes egészében a Kárpát-medencét; ⁶⁴ szállásterülete külső határait

széles, lakatlan gyepüsávok határolhatták. A mai Dél-Szlovákia és Alsó-Ausztria területén feltehetőleg csak katonai határbiztosító csapatok tartózkodtak. Erdély területének benépesítéséről jelenleg csak szórványos adataink vannak. Tekintettel a népvándorlás során hazánk területén kisebb-nagyobb időre megtelepedő germán népek történetére, elképzelhető, hogy az Alföld egyes területein elszórt germán falvakat is találhattak. Ez magyarázhatná az avar településterület üres foltjait.⁶⁵ /E népcsoportok hatása bizonyos fokig az avar kori leletanyagban is tükröződik. - II.t./

A Kárpátoktól keletre eső terület régészeti hagyatékának hiányos ismeretében az avar kaganátus keleti határának vonalát pontosan meghúzni nem tudjuk, de a történeti források alapján a 630-as évekig számolnunk lehet ott élő avarokkal is.

A Kárpát-medencei település terület jelentős kiszélesítésére 670 után került sor, amikor ujonnan bevándorló népcsoportok szállták meg Dél-Szlovákia és a Bécsi-medence területét is, s az avar határt nyugaton az Enns folyóig tölték ki.⁶⁶

b. Az avarok régészeti hagyatékának helyi elemei

Az avarok Kárpát-medencei betelepülésével sajátos történelmi és kultúrális /régészeti/ helyzet jött

létre. A keletről hozott, összetett eredetű, sajátosan avar kultúrhagyatékot a helyben talált, de teljesen ki nem irtott helyi őslakosság emlékényaga; a langobardokkal kötött szerződések során kapott ajándékok; a velük hosszú ideig tartó további kapcsolatok tárgyai; a bizánciaktól kapott ajándékok; a különböző hadjáratok során rabolt tárgyak, valamint a kereskedelmi úton szerzett különféle eredetű termékek bővítették.

Az avar-langobard kapcsolatokról a régészeti leletek nem sokat árulnak el. A közelmúltban Szegvár határában feltárt lovassir lószerszámjának egyes tartozékai illeszthetők ebbe a körbe – még Szegedtől való nagy távolsága ellenére is.⁶⁷ A langobard-avar kapcsolatokat sajátosan színezik azok az Itáliában feltárt övdiszek, melyek közt az un. kettőspajzs alakú préselt veretek fordulnak elő, s melyek díszítései sok esetben részleteikben is megegyeznek a Szeged-környékiekkel. Ugyanezen körben és időszakban /567-670/ jelennek meg azok a szíjvégek és övcsatok is, melyek bizánci monogrammjai a tárgyak díszítőelemeinek eredetéről árulkodnak.⁶⁸ Elképzelhetőnek tartjuk /bár az analógiák nagyon távoliak/, hogy a kései leletanyagban jelentkező egyes tárgytipusok /Szeged-Öthalom,⁶⁹ Ásott-halom-Bilisics, 2. sir - XVI.t. 2, 4./⁷⁰ nagy hasonlósága langobard és gót leletekhez⁷¹ azonos eredet-

re /mindhárom területen a bizánci ötvösség hatására?/ vezethető vissza.

A korai avar szürke kerámia közép-ázsiai eredetéről már szoltunk; a szőregi és kiszombori temetők anyaga /XXIII.t. 1-2./ alapján /ahol az avarokat megelőző erős gepida megtelepedésről tudunk/ felvethető, hogy a kerámia egy részének eredete talán a helyi germán fazekasműhelyek továbbélésével is magyarázható.⁷² E körbe soroljuk egyébként a Szeged-Fehértó-A. temető 9. /XXIII.t. 3./ és 33. sírjában talált edényeket is. A gepida hatást a korai avar leletek közt nem túl sűrűn, de mégis jellemző arányban megjelenő piperekanállal /II.t. 3-4./ és sűrűfésűvel /V.t. 1./ is illusztrálhatjuk /bár az előbbi eredetét más irányban is kereshetjük, az utóbbinak pedig avar változata is ismeretes - V.t. 6/.⁷³ Sajátos lelettárgya a kornak az ún. kürtösvégű karperec /II.t. 1./, melynek fő elterjedési területe a Dél-Dunántúl. Az ott elkülönített régészeti csoport /"Keszthely-kultúra"/ eredetét ismerve feltehető, hogy e tárgytipus is a bizánci fémművesség terméke; bár magunk szivesebben hangsúlyozzuk e karperecek poncolt díszítésének a gepida kerámia bepecsételt díszével való nagyfokú hasonlóságát⁷⁴ /XXIV.t. 1-2./. /E tárgytipus eredete azonban további kérdéseket is fölvet: formai hasonlósága az ugyanilyen alakú, de

tömör bronzból öntött karperecekkal - Deszk-G. 37.
sir⁷⁵ - szembeötlő; az utóbbiak viszont a dél-
oroszországi Pasztyirszkéig vezethetők vissza.⁷⁶

A korai avar időszak előkelő sirjaiban sajátos
diszítőelemként jelentkező az un. II. germán foga-
zások állatstílus diszítőelemei /Csanytelek - II.t.
2/. E tárgyak eredete germán komponensre utal, ugyan-
akkor avar mivoltuk kétségtelen.⁷⁷ Nagyjából hason-
ló a helyzet a korszak préselt lemezes övdiszei között
kivételesen előforduló öntött példányokkal, mint ami-
lyen pl. a Szeged-kundombi temető 64. sírjából⁷⁸
ismeretes /II.t. 5-9/: e lelettipus hazánk területén
szinte csak a Dunántúl nyugati részén fordul elő; et-
től nyugatabbra azonban teljesen szokványos darab. E
típus valószínűleg az ottani helyi lakosság: a Dráva
vidéke és az Alpok keleti peremterületeinek romanizált
lakossága körében jött létre.⁷⁹ Vidékünkre ajándék,
zsákmány, beházasodás eredményeképp kerülhetett; de
azt sem tartjuk kizártnak, hogy az avar birodalomtól
nyugatra elterülő vidékről ide menekült egyén viselte.
/Politikai menekültek befogadása a történeti források
szerint mindennapos dolog volt az avaroknál és a kortárs
szomszédoknál./

A germán hagyatéknak az avar régészeti emlékek közt
való előfordulása a két nép kapcsolatának közvetett

bizonyítéka. A közvetlenek közé tartozik viszont a Szeged-Fehértó-A. temető 33. sírjában eltemetett idős nő, akiben a sírban talált agyagedény, a ruházatát díszítő fibulapár és gyöngyök alapján az 567-es eseményeket túlélő gepida asszonyt látunk, aki a nagygömbös fülbevaló, a temetési ritus /koponyánál csirke, lábnál szarvasmarha csontok/ és az avar temetőrész rendszerébe illeszkedő sír tanúsága szerint házasság útján kerülhetett kapcsolatba az itt megtelepedő avar közösséggel.⁸⁰

A korai avar leletanyag helyi elemeinek vizsgálata kapcsán felmerült egyes tárgyaknak a szarmata leletkörből való eredeztetési lehetősége is. Bár a közvetlen szarmata-avar kapcsolatot az antropológiai vizsgálatok alátámasztani látszanak, e kérdéskör még további kutatásra szorul.⁸¹

c. Az avar emlékanyag és Bizánc

Az avar kaganátus és a bizánci birodalom közt - kezdve a Kaukázus mellett felvett kapcsolattól - generációkon keresztül folyamatos történeti és régészeti kapcsolat mutatható ki. E kapcsolat jellege azonban többféle, az idők során változó, s ennek megfelelően a régészeti emlékanyagból való kimutatása olykor nehézségekbe ütközik.

A bizánci szövetségbe lépő avarok a birodalomtól rendszeres évjáradékot /aranypénzt/ kaptak, a különféle követségek ajándékokkal megrakva tértek haza. Az évjáradék összege ugyan változó, de ez a változás folyamatos emelkedést jelent, s hosszú időn keresztül biztos "nyersanyagforrása" az avar ötvösöknek. E nemesfém-mennyiség mellett /mely elsősorban az uralkodó réteg gazdagságát növelte/ az 573-tól folyamatosan meg-megújuló, 626-ig tartó bizánci háborúk jelentették azt az elsődleges forrást, amelyből /a vállalkozásokban résztvevő katonák által/ az egész avar hagyatéék bizánci jellegű tárgyakkal töltődött fel. Bár a leletanyagban nem választhatóak szét határozottan a hadizsákmányból és a kereskedelemből származó tárgyak, az utóbbi meglétére utalnak pl. a korai bronzcsatok /Szeged-Fehértó-A. 34., 270., 375. sir és szórvány; Szeged-Makkoserdő 44., 241. sirja; valamint Szeged-Öthalom/⁸² /IV.t. 1-3, 6/.

Az avar leletanyag bizánci eredetű komponenséről összefoglaló értékelés még nem látott napvilágot,⁸³ az egyes tárgytípusokat viszont részlettanulmányok sora elemezte aprólékosan. Innen tudjuk például, hogy mi az oka annak, hogy az avar birodalom területére beáramló nagymennyiségű aranypénz csak kis százalékban kerül elő a korabeli sirokból. Ezt az aranyat az

avar ötvösség nyersanyagként hasznosította, belőle készítették a korai időszak számos aránytárgyát. Az előkerült bizánci pénzek azt is bizonyítják, hogy talán fizetőeszközként is használatban lehettek az avar kaganátus területén /mint pl. a langobard Itáliában/.⁸⁴ A beáramló nemesfém legnagyobb része azonban nyilvánvaló módon az avar előkelők kezén, kincstáraiban halmozódott föl, erre a "fejedelmi sirok" leletei jó támpontot nyújtanak. Az arany-beáramlás megszűnése /mely egyaránt következménye az avar-bizánci kapcsolatok változásának és a bizánci birodalmon belül beállt gazdasági változásoknak/ egyrészt a bizánci aranypénzek utánzására ösztönözte az avarokat,⁸⁵ másrészt ezentúl csak kivételes esetben helyezték sirjaikba az aranytárgyakat. Bóna István szerint ekkor kezdték ezüsből, bronzból készíteni az addig aranyból előállított tárgytípusokat.⁸⁶ /A nagygyömbös fülbevaló esetében már rámutattunk, hogy itt valószínűleg az egész avar nép körében elterjedt, s ezért talán az egyes társadalmi rétegek gazdagságának megfelelően is előállított tárgyról van szó./

A bizánci eredetre visszavezethető avar kori ékszerek jelentős része a 670 körüli évek emlékenyagából származik, elsősorban a Fejér megyei fejedelmi törzsterület temetőiből.⁸⁷ A többi, jól elkülöníthető

lelet nagy része szórvány,⁸⁸ de tipológiai jellemzőikkel alkalmasak arra, hogy a kevésbé jó állapotban fennmaradt /esetenként nem nemesféméből készült/ hasonló darabokat kiválasszunk az avar kori leletanyagból. Így pl. bizánci ötvöstárgyakra ill. viseletre vezethetők vissza a deszki lemezes mellűdiszek,⁸⁹ a Szeged-Fehértó-B. 41. sirja trébelt lemezei; a rekeszes, üvegbetétes kerek boglárók /Szeged-környéki temetőkben tucatjával/, és az üvegpasztacsüngős kései fülbevalók egyik sajátos típusa /Fehértó-A. 194., Baktó I. és 6.,⁹⁰ Makkoserdő 108. sir/ /XIV.t. 9./.

A legnagyobb, a korai avar leletanyag egészét átfogó, bizánci jellegűnek tartott leletcsoport a korai avar ötvössirok leleteinek köre. Az avar temetők rendszerébe /tehát a korabeli közösségbe/ beilleszkedő ötvössirokban az eltemetett halott mellett a szokásos felszerelési tárgyakon kívül ötvösszerszámokat, köztük is legnagyobb számban övűdiszek, lószerszámdűdiszek préselésére szolgáló öntött bronz verőtűveket találunk.⁹¹ A korai avar férfi sirokban talált övűdiszek a nomád népeknél ezidőtájt használatos sok mellékszíjas öv meglétéről tanúskodnak. E lemezből préselt övűdiszek előállítását az ötvössirok mesterei helyben végezték. Műhelyeik termékeit Itáliától a Kárpát-medencén, Dél-Oroszországon keresztül Kis-Ázsiáig, Iránig követhet-

jük;⁹² egyik jellegzetes termékük, a kettőspajzs alakú övveret /III.t. 2-8./ előfordulása alapján már 120-nál is több lelőhelyüket ismerjük. E leletkör sajátossága, hogy a leletek közt előkerülő bizánci tárgyak /hitelesítő jelzésekkel ellátott súlyok, mérlegek/ mellett az övdiszek diszitő motivumai is a bizánci ikonográfia segítségével magyarázhatók. A mértani ábrázolásokon kívül e leletkört az ókeresztény szimbolika egyes motivumai /madárelak, galambpár, halak, pálmefa/; itáliai tárgyakon delfinábrázolások; emberi arc ábrázolása; valamint a nagyszíjvégek közepén elhelyezett medaillon ^{ban} több esetben is előforduló /a bizánci pénzekről és pecsétekről jól ismert/ monogrammok /IV.t. 6./ jellemzik.⁹³ /Ez utóbbi elem egyben segítséget is nyújt e tárgyak pontosabb datálásához./ A veretek és a verőtövek összehasonlítása arra utal, hogy e leletek közt legalább két időrendi réteggel kell számolnunk. Ez egyben érthetőbbé teszi azt az elképzelést, mely bizánci ötvösöknek az avarok közé kerülésével számol. Az egyes tárgyak közti minőségi különbségek részben új ill. elhasználódott préselő-minták használatával magyarázhatók, de nem hagyható figyelmen kívül az utánzás lehetősége sem.⁹⁴

A bizánci kapcsolatok azonban nemcsak a korai avar hagyatékból mutathatók ki, hanem számos esetben

kapcsolatba hozhatók a kései avar időszak öntött övdiszeivel is. Azokat az öntött vereteket, melyeken ember- és állatalakok szerepelnek /eltekintve természetesen a griffektől és az állatküzdelmi jelenetek-től/ gyakran hozták már kapcsolatba hellenisztikus ábrázolásokkal.⁹⁵ Magunk is úgy véljük, hogy az említett ábrázolások /Szeged-Fehértó-A. 319., Szeged-Kundomb 285. sir/ előképeit éppúgy, mint a szőlőfürtöket ábrázoló övdiszekét,⁹⁶ a mediterráneum formakincsében kell keresnünk /IV.t. 7-9./.

A tipológiai párhuzamok meglétén túl természetesen meg kell keresnünk azt a módot is, ahogy a két világ egymással érintkezhetett. Az avarok történelméről írt tanulmányok nagy része a 670 utáni időszakot úgy kezeli, mintha az avar-bizánci kapcsolatok teljesen megszűntek volna. Ezzel szemben írott forrás utal arra, hogy 678-ban az avar kagán követsége Konstantin császárnál járt;⁹⁷ a dél-észak irányú bizánci kereskedelem útvonala pedig a 830-as évekig egyfolytában bizánci kézen volt.⁹⁸ A bizánci pénzeknek az avar területen történt elapadása, mely belső bizánci okokra vezethető vissza, nem jelentette egyúttal a bizánci kapcsolatok megszűnését is; bizánci áruforgalommal 670 után is számolhatunk. Az elvi és gyakorlati lehetőség tehát megvan arra, hogy a kései avar időszak

ötvösei a méltán híres Altáj-vidéki /Minuszinszk-környéki/ ötvöshagyományok alapján, a Pannonia területén talált római bronzszobrok anyagának felhasználásával⁹⁹ mediterrán motívumokat is alkalmazzenak a VIII. század legelején meginduló bronzművességükben.

4. A szegedi táj az avar korban

Az avarok Kárpát-medencei történetét általában két, újabban három nagyobb periódusra szokás tagolni. Tekintettel arra, hogy ez utóbbi felosztás hivei közt is nézeteltérések vannak a pontosabb időrend kérdésében, végleges képpel mi sem számolhatunk.

Az avar történelem korai időszakának jelentős részét - az új hazában való megtelepedés első éveitől - a bizánci birodalom elleni háborúskodás töltötte ki,¹⁰⁰ de az utolsó sikeres hadjáratot az itáliai szövetségesek, a langobardok ellen vezették 628-ban. Ez egyben a korai fénykor végét is jelzi, hiszen 623-ban az Alpok-vidéki szláv alattvalók Samo /frank kereskedő/ vezetésével önállósultak; 626-ban pedig Konstantinápoly falai alól tértek vissza dicstelenül a kagáni seregek. A kaganátus válságát jelzi, hogy^a630 körüli trónviszályban a bolgár /kuturgur/ alattvalók ellenjelöltet állítottak. Leverésük és a kaganátus területéről való kiűzésük a fő problémákon nem segített; elszakad-

tak a dalmáciai szláv törzsek; s 635 körül a kaganátus keleti területén Kuvrat uralma alatt létrejött Magna Bulgária. Egyes kutatóink éppen ezért a 630-as évek válságától 670-ig ún. "közép avar kor"-ral számolnak.¹⁰¹

A 670-es évek táján a nyugati türk birodalom népeiből alakult szövetség csapására a 669-ben elhunyt Kuvrat birodalma felbomlott. Öt fia népeivel együtt szétköltözött. A negyedik fiú /Kuber/ minden valószínűség szerint hazánk területére települt be /Mezőszi-las-Tótipusztá-Igar csoport/.¹⁰² Habár eleinte elismerte a kagán főségét, s fontos szerepet kapott az avar társadalom irányításában, néhány évvel később mégis elhagyta a Kárpát-medencét, és a század végére Thesszaloniké környékére települt át.¹⁰³ A későbbi évtizedek változásainak előzményeit e rövid korszak történeti eseményeiben keresve feltételezhető, hogy a Kuberrel 670 táján hazánkba költöző, s itt megtelepedő /!/ népcsoport létszámban jelentős volt; katonai ereje az itt talált avarok erejével legalábbis egyenlő lehetett; s összetételében legalább annyira heterogén volt, mint maga a honfoglaló korai avar hullám. E változások jelentőségét felismerve a kutatók egy másik része a fentebb említett "közép avar korszak" időbeli határait 670-700/720 közé keltezi.¹⁰⁴

A fenti időszakban az itt talált avar politikai hatalom megszüntetésének, megszűnésének semmi jelét nem találjuk; sem a történeti, sem a régészeti forrásokban; annak ellenére, hogy a késő avar kor kétségtelen változásainak eredetét a tárgyalt időszakban kell keresnünk. Jelentős változás pusztán /a megnövekedett népesség következtében/ a településterület kiszélesítése északnyugati irányban Dél-Szlovákia és a Bécsi-medence felé. /Ettől az időszaktól a nyugati avar határ az Enns folyónál húzható meg.¹⁰⁵ /

Történetileg a 670-es évek változásai mögött kell keresnünk a valamikor 700-720 között megjelenő ún. griffes-indás, kései avar emléktárgyak eredetét is.¹⁰⁶ A bronzöntésen alapuló, ábrázolásmódjában rendkívül egységes művészet az övdiszek területén egészen az avar állam bukásáig háttérbe szorít minden más, az előző időszakban használatban volt típust. E korszak kutatásának egyik fő adóssága /és feladata/, hogy ezen emléktárgyak genetikáját megfejtse. Tekintettel arra, hogy a 670 körüli népmozgások után jelentős etnikai átcsoportosulásra a Kárpát-medencében már nem került sor, a griffes-indás leletkör kialakítása népi alapjául csak olyan törzsek, népcsoportok jöhetnek számításba, amelyek 670 körül nyomultak /menekültek/ be a Kárpát-medence területére.¹⁰⁷

A kései avar leletek egy részének a Káma-vidéki leletekkel való hasonlósága alapján felmerült olyan értelmezési lehetőség is, miszerint a 670-es változások során finnugor nyelvet beszélő népcsoport bevándorlásával is kellene számolnunk.¹⁰⁸ Habár a párhuzamos analógiák számát magunk is tovább szaporíthatjuk /Magyarcsanád/, úgy véljük, hogy - hasonlóan más korszak történetéhez - a két terület között fennálló hasonlóságot jelen esetben is egy keletről nyugatra vándorló népcsoport egy részének a Káma vidékén a Kárpát-medencével egy időben történt letelepedésével lehet magyarázni. Az ún. "kettős honfoglalás" elméletét a Szeged-környéki avar és honfoglalás kori lelőhelyek topográfiai adatai nem támogatják.

a. Az avarok megtelepedése Szeged környékén

Az 567-ben a Kárpát-medencébe betelepülő avarok legkorábbi leleteit Szeged közvetlen környékén nem találjuk meg. A Duna-Tisza közti oldalon Szegedhez legközelebb jellegzetes korai avar, valószínűleg a VI. századra keltezhető sír a mai Csengele,¹⁰⁹ a Tiszántúlon pedig Szegvár határában került elő.¹¹⁰ A Szeged-környéki avar temetők leleteit nagyobb tájegységen belül elemezve megállapítható, hogy jelentős korai megtelepedés egyedül a Tisza-Maros szögében /tehát a szőregi oldalon/ mutatható ki. A szegedi és makói

járás leleteinek összevetéséből, valamint a jelzett területhez közvetlenül csatlakozó déli /jugoszláv, román/ lelőhelyek tanúságát figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy az általunk tárgyalt terület korai benépesítése - mint azt már Csallány Dezső is megfigyelte¹¹¹ - a Tisza-Maros-Aranka közére koncentrálódott.

Kis létszámú korai temető került elő a Szőreg-A. lelőhelyen,¹¹² melynek jellegzetességét a viszonylag nagy számban előkerülő, korongolt, néha kiöntőcsöves edények /1., 77., 104., 122. sir/ /XXIII.t. 2./ jelentik. Ez az a temető, ahol ismereteink szerint környékünkön első ízben jegyezte fel Reizner János a fülkesiros temetkezés szokását.¹¹³ A temető korai voltát jelzik a 81. és 122. sir préselt lószerszámdiszei, a 90., 108., 109., és 110. sir övveretei és egy P-a-kasztófül. A temető avar sirjai közvetlenül egy gepida temető sirjaira települtek¹¹⁴ /innen a nagy sirszámok!/, nem egy esetben vágták is azokat.

Ugyancsak a szőregi határban került elő az 1970. évi árvíz alkalmával nyitott homokbányában egy magányos avar sir¹¹⁵ /2. sir - XIX.t. 1-5/, melynek ritusa /a halott fölött eltemetett nyúzott ló/ a Szegvár határában a legutóbbi években feltárt korai temetőhöz,¹¹⁶ és a jugoszláviai Mokrin határában feltárt,

sajátos ritusú és anyagú temetőhöz köthető.¹¹⁷ Bár a sirt a homokbányászás közben feldúlták /lehet, hogy eredetileg is ki volt rabolva/, a benne talált leletek /kétélű korai kard, kés, kengyelpár, zabla/ és a temetkezési ritus /részleges lovastemetkezés, juh- és kecskecsontok/, valamint a magányos eltemetés arra mutat, hogy e sir halottjában nagy valószínűséggel a Szőreg-A. temető közösségének vezetőjét kell keresnünk. Szőreg határából van ugyan még egy lovas sirről adatunk /Szőreg-Kiss tanya/,¹¹⁸ ennek azonban teljes leletanyaga /kard, zabla, kengyelpár/ eltűnt, s a leltárkönyvi feljegyzések elégtelenek a részletesebb elemzéshez. Ugyanez a helyzet a Szőreg-Podlukány dűlőben előkerült gömbös fülbevalóval is, melyről Csallány Dezső rövid híradásán kívül semmit sem tudunk.¹¹⁹

A Szőreg-homokbánya 2. sirjában eltemetett férfit a temetési ritus Szegvárral kapcsolja össze, az ott feltárt leletek viszont a deszki határ korai avar temetőiben ismétlődnek meg. A Deszk, Klárafalva, Ferencszállás, Kiszombor, Kübekháza által körülzárt kisebb területen egy korai közösség számos kis temetője található, melyek a feltárt leletanyag alapján időben és társadalmi rangban nagyon közel állnak egymáshoz. Érdemes megjegyeznünk, hogy a D. jelzésű temető¹²⁰ kivételével /mely topográfiailag egészen távol esik a többitől/ az összes deszki avar temető területén

csak egyetlen sírból ismerünk kései, öntött övdiszeket/!/ . Az avar településtörténet szempontjából azt hisszük, fenti adataink nem érdektelenek.

A szegedi táj korai avar kora szempontjából feltétlenül ki kell térnünk egy eddig még kellően nem méltatott, de annál jelentősebb leletre, még akkor is, ha az nem esik a szűken értelmezett Szeged környékére. A Tisza-Maros-Aranka közén fekvő számos avar kori régészeti lelőhely az 50-es években Törökkanizsa határában újabb sírral gyarapodott. A Tisza közelében, földmunkák során feldúlt lovassir leletanyaga valószínűleg csak részben került múzeumba; összefoglalását csak az eddig megjelent rendkívül szűkszavú, néha egymásnak helyenként ellentmondó irodalomra támaszkodva végezhetjük el.¹²¹ A férfi rangját, származását jelző övön arany lemezből préselt pajzs és kettőspajzs alakú övdiszek sorakoztak, a lecsüngő mellékszíjak végét is pajzs alakú szíjvégek borították. A veretek felületét mélyen és élesen bepréselt két életfa /pálma?/ közt álló halforma díszíti, a felületet pontvonásos technikával szegélyezték. A hasonlóan díszített és kivitelezett nagyszíjvég közepén kör alakú medaillonban kb. 530-540 tájára keltezhető bizánci monogrammm látható.¹²² Ugyancsak arany lemezből préselték a lószerszám nagyszíjvégeit, melyek indadisze

eltér az ebben az időben megszokott daraboktól, vonalvezetése a II. germán /fogazásos/ állatstílus területén megszokott ábrázoláshoz hasonló. Állítólag ugyancsak a lószerszámhoz tartozott 5 db aranylemezből préselt pajzs alakú szíjvég, 8 db aranylemezzel bevont, bronz, szírmokkal díszített rozetta, valamint 34 db ugyancsak aranylemezzel bevont bronz, préselt, szokványosabb mintával ellátott rozetta is. /Lehetséges, hogy az előbbieket egy része a fegyverövhöz tartozott./ Az egész lelet több, mint 50 arany vagy aranyozott veretből áll, s jelentősége egyedül csak a kunágotai tarkán sírjával vetethető össze.¹²³ Tekintettel arra, hogy Törökkanizsa területéről más lelőhelyről P-füles kardakasztóval és egyéb korai leletekkel jellemzett sírokat is ismerünk,¹²⁴ valamint tekintettel a Tisza-Maros-Aranka közti terület korai avar betelepítettségéről, mondottakra, úgy véljük, hogy a fent ismertetett törökkanizsai sírban a tárgyalta terület életét közvetlenül irányító tarkánt kell gyanítanunk. A leletek alapján eltemetésére valószínűleg még a VI. század végén kerülhetett sor. Uralmát a három folyó által határolt területen gyakorolhatta, keleten szállásterülete szelét a németszentpéteri lovassír,¹²⁵ valamint a főnlaki ötvössír jelenthette.¹²⁶

A Maros déli oldalához hasonló korai betelepé-

désről az északi oldalon, Tápé, Algyő határából nem számolhatunk be.¹²⁷ Ugy tűnik, hogy a terület mikro-földrajza /ártéri szigetek/ alapján, itt a környéktől eltérő fejlődéssel számolhatunk. E tájon a korai időszakban legközelebb Hódmezővásárhely, majd Szegvár határából ismerünk leleteket, melyek a Székkutas-Oros-háza-Szentes-Kunszentmárton lelőhelyek által határolt avar szállásterület részei lehettek.¹²⁸

A Duna-Tisza közének betelepítése Szeged közvetlen határában feltehetőleg összefüggött a két nagy folyó közti őslakosság továbbélésével. A jelenleg ismert avar leletek alapján úgy tűnik, ezen az oldalon a legkorábbi temetkezések Szeged határában a Móra Ferenc által feltárt kundombi temető 180. és 293. sírjába történtek /korai lándzsatípus és keskenyvégű íjcsontok alapján/. A temetőben ritkán előforduló nagygömbös fülbevalók, az áttört gúla alakú csüngőjű fülbevaló /262. sír - XIV.t. 8/, egy korai kapa-típus /289. sír/, a sima csont tűtartók, a korai jellegű kettőspajzs alakú övdíszek /III.t. 5/ jelzik, hogy e temetőbe már a VI. század végén temetkeztek. Az itt megtelepült közösség szerepéről, feladatáról a négy korai fegyveres sír és a temető topográfiai helyzete árulkodik: közvetlenül a Tisza jobb partján, a Tisza és az általa táplált Ballagi-tó, valamint a Maty-ér által közre-

zárt, viszonylag jól védhető területen, mintegy hid-főállásban fekszik. Az ide temetkező közösség feladata nyilván a Szeged-Dunaszekcső között haladó kereskedelmi út felügyelete lehetett.

A Duna-Tisza közti leletanyagban, ill. a terület településtörténetében jelentős változás a 30-as évek viszályait követően állt be. Ugy tűnik, erre az időszakra keltezhetjük a Szeged belterületéről /Kolozsvári tér/ ismert egyetlen avar kori leletünket is: egy nagygyömbös, granulációval diszitett aranyozott bronz fülbevalót. Sajnos, lelőköörülményei településtörténeti következtetések levonására alkalmatlanok.¹²⁹

A Móra Ferenc által feltárt legnagyobb Szeged-környéki avar temető /Szeged-Fehértó-A/ első sirjai is /mint azt Madaras László kimerítő elemzéséből tudjuk/¹³⁰ a VII. század elején kerülhettek földbe. A 376 sirból a hiányos dokumentáció ellenére is szétválasztható egy korai és egy kései csoport. A korai csoport leletei közt /III.t. 6-7; IV.t. 2; XIV.t. 1; XXI.t. 2; XXIII.t. 3/ préselt lemezes övvel eltemetett, gyakran fegyveres /íj, nyíl, kard, balta/ férfiakat; korai szemesgyöngyökkel, nagygyömbös függőkkel, bizánci típusú csatokkal, korai jellegű kerámiával eltemetett nőket találunk. E korszakban a sírok tájolása általában nyugat-kelet.

Folytatódik a temetkezés a Szeged-kundombi temető területén is, de úgy tűnik, hogy a korai, 670-ig tartó időszakba csak kevés sir sorolható, ami a hídfőben állomásozó közösség kis létszámára utal /II.t. 5-9; III.t. 5; V.t. 1; XIV.t. 8; XXI.t.1/.

b. VII. századi változások

A 670 körüli történeti események jelentősen befolyásolták a Szeged-környéki avar falvak életét. Megnőtt a közösségek száma, ill. a közösségeken belül a lélekszám; új települések jelentek meg a Duna-Tisza közti hátságon, és úgy tűnik, hogy a Maros-völgy szerepe háttérbe szorult.

A Tisza-ártér területén, ill. annak nyugati határán, a Tisza jobb oldalán ebben az időszakban rajzolódik ki élesen az alábbi szállásterület: a Körtvélyesi holtágtól a Fehértón, a Kiskundorozsma-Bordány-Zákányszék-Kisszéksóstó-Madarásztó vonalon keresztül a gyálaréti Holt-Tiszáig. Határait mindenütt élőviz; vagy mocsaras, semlyékes területek jelentették. Ugy tűnik, a temetők /-telepek/ egy része a mocsarak kijárójában helyezkedett el. E területen találjuk Szeged nyugati részének valamennyi temetőjét, Kiskundorozsma avar lelőhelyeit, Tápé és Algyő határának a Duna-Tisza közé eső lelőhelyeit; Szentmihálytelek, Rösze; vale-

mint Domaszék és Mórshalom keleti határrészének lelőhelyeit is. A jelzett szállásterületen az élet Szeged-Kundomb kivételével nem kezdődött el 630 előtt, fellendült a 630-as években /Szeged-Fehértó-A, Szeged-Kundomb, esetleg Szeged-Makkoserdő/, különösen intenzívvé azonban csak a 670-es évek eseményei után vált.

Ebben az időszakban hatoltak be az avarok a Duna-Tisza közti hátságra is, amint ezt a tágabb értelemben vett szegedi táj negyedik nagyobb települési tömbje jelzi: a mai Csongrád megye nyugati csücske az előbb vázolt tömbtől nyugatra, Bács-Kiskun csatlakozó területe a Duna-ártér széléig, délen pedig Bácska egyes területei. Csongrád megyéből ide sorolhatók Mórshalom területének nyugati része, Zákányszék, Pusztamérges, Ruzsa, Ásotthalom határának lelőhelyei.

E szállásterület központja a mai Ásotthalom vidékén lehetett, mint azt az "átokházi lelet" tanúsítja. Az egykor Szeged nyugati, ma Ásotthalom délnyugati határrészén feltárt magányos sirba üvegbetétes lemezes aranyozott övdiszei és ezüsttel tausírozott keresztvasú szablyája /XXV.t. 1./ alapján egyértelműen a Mezőszilas-Tótipusztá körhöz sorolható harcost temettek.¹³¹ Rangját ezüst ivókürtje jelezte, keleti eredetére aranyozott ezüstből készült talpas serlege utalt.

E sir halottjában nagy valószínűséggel a Duna-Tisza közén elterülő kagáni székhelyet délről övező új települések katonai vezetőjét sejthetjük. Ugy véljük, hatalma körülbelül a korai időszak vezéri sirjaiban /Kecskemét, Csengele, Csanytelek/ eltemetett katonai vezetőkének felelhetett meg.

A fenti időszakban megszaporodó Duna-Tisza közti telepek számát emelhetette a Szeged-Öthalom táján letelepült kis közösség is. Az itt előkerült, széles körben ismert, halat tépő sasot ábrázoló arcvédő lemez alapján ugyan általában az itteni megtelepülést a korai időszakra /Csallány Dezső: 630-650/¹³² szokás keltezni, más korai leletanyag azonban Öthalomról nem ismeretes. Ezüst tausirozása alapján az itt feltárt hosszúfülű kengyeleket /XXV.t. 2./ inkább sorolhatjuk az átokházi sir körébe, semmint a legkorábbi avar honfoglalók emlékenyagába. /Ugyaninnen lemezes övdiszek töredékei is előkerültek, de a temető legszebb tárgyai a VIII. században készülhettek./¹³³

A Szeged-Fehértó-A. temető területén szórványosan előforduló, és általában 670-től keltezett leletek /tűtartók; üvegbetétes, kerélyos boglárók/ akár a VIII. század elején is a földre kerülhettek. A másik nagy temető, Szeged-Kundomb közösségének életében nem jelentett tör^lést a közép avar betelepülés. Számos,

az új jövevények hagyatékához sorolható lelettipus jelentkezik e nagy temetőkben /és Szeged környékéről más, közelebbről ismeretlen lelőhelyről is/,¹³⁴ használatuk azonban a VIII. század során is folytatódik; s mivel önálló "közép avar" temetőrész nem mutatható ki, fel kell tételeznünk, hogy az ide temetkező közösségekbe kisebb lélekszámban vagy később olvadtak be a jövevények.

Sajátos helyet foglal el a Szeged-környéki településtörténetben a szakirodalomban többször is említett makkoserdei temető.¹³⁵ A temető területén Móra Ferenc, majd később Csallány Dezső összesen 33 fülkesírt tárt fel, ami a temető egészének kb. 10 %-át jelenti. A Deszk-környéki fülkesírok alapján Csallány D. a temető használatát a kora avar időszekra keltezte. Véleménye szerint a 24. sz. fülkesírban talált bizánci solidus /II.Konstans-IV.Konstantinos, 654-659/ alapján ez a temetkezés a fülkesírok közt a legfiatalabb.¹³⁶ Bár e korban a bizánci pénzek az esetek többségében keltező értékűek, a 24. sír korát inkább meghatározzák jellegzetes üvegbetétes /VII.t. 7./ és sima, négyzet alakú övveretei, melyek szerint az itt talált halott eltemetésére csak 670 után került sor! A makkoserdei temető sírjainak jelentős része szegényes leletanyagot őriz, így a betelepítés kezdete nem állapítható

meg teljes bizonyossággal. Ha el is kezdődött a VII. század első felében, jelentőssé csak 670 után vált. A temető további jellemzője, hogy VIII. századi leletanyaga igen jelentős; a területén valószínűleg kimutatható a IX. századi túlélés is.

A fülkesirok hagyományos kronológiáját megkérdőjelezi, hogy tipikus IX. századi leletek kerültek elő két fülkesirből is /73., 76./! A temető egészének leletanyagát figyelembe véve a fülkesirok és a környező, hagyományos módon temetkező halottak közt sem társadalmi, sem időrendi, sem etnikai különbséget - magától a fülkesiros temetkezés szokásától eltekintve - tenni nem tudunk. Eddigi szakirodalmi adataink alapján úgy tűnik, hogy e temetkezési szokás nem köthető az avar kor eddig ismert etnikumaihoz.¹³⁷

A fülkesirok kérdésével a székkutasi temető kapcsán újabban B. Nagy Katalin foglalkozik.¹³⁸ Az általa feltárt temető, valamint más lelőhelyek tanúságait figyelembe véve úgy vélem, hogy e szokás gyakorlói valamikor a korai avar időszakban telepedhettek meg a Tisza-Maros-Aranka között, igen korán áttérjesszítették szállásterületüket a Tisza-Maros-Körösök közére is /Székkutas, Orosháza/,¹³⁹ de a Duna-Tisza közére csak 670 után /esetleg közvetlenül a 670-es éveket megelőzően/ települtek át. E temetkezési szokás saját

tossága alapján e csoport népében az avarokhoz csatlakozott valamilyen kisebb népcsoportot kell látnunk, amely a székkutasi és a Szeged-makkoserdei temetők tanúsága szerint önállóságát, más avar kori csoportoktól való különbözőségét sajátos temetkezési szokásával egészen a IX. századig fenntartotta.

A korszak bonyolult problematikájának további részleteire világíthatunk rá a 670 után nyitott, korábbi előzményekkel nem rendelkező temetők vizsgálatával. Ehhez a tipushoz Szeged határából fenntartás nélkül csak a Szeged-baktói és a Szeged-Fehértó-B. jelzésű temetőt sorolhatjuk. Az előbbit Szádeczky-Kardoss Samu 1948-ban megjelent közleménye már annak idején 670-700 közé keltezte;¹⁴⁰ az utóbbit kéziratos feldolgozásában Madaras László datálta negybiztonsággal 670 utánra.¹⁴¹ Az utóbbi temető fontosságát jelzi, hogy területére - Madaras L. szerint - csak egy, esetleg két generáció temetkezett.¹⁴²

A két temetőben található egyforma övdiszek és ékszerek nemcsak a két temető egyidejűségét, hanem mindkettőnek új közösség általi betelepítését jelzik /V.t. 8; VII.t. 5-6./. A baktói temetőben feltárt huszonegynéhány sir valószínűleg egy nagyobb, még feltáratlan temető része, amely az előkerült leletanyag alapján az újonnan beköltöző népesség temetője-

ként indult, s időben valószínűleg a VIII. században is folytatódott.

A Szeged-Fehértó-B. temető ~~M~~ára F. által feltárt 132 sirjában a legfeltűnőbb a fegyverek nagy száma: 14 vaskard, 27 csontos íj, 8 tegez; 29 sirban nyilcsúcsok. A férfisírok 89 %-ában volt fegyver, ami az egész országban egyedülálló arány! Míg a Szeged határában feltárt többi, részben ezzel egyidős temető /Szeged-Fehértó-A., Szeged-Kundomb 630 utáni része, Szeged-Makkoserdő/ tipikusan vegyesgazdálkodást folytató "köznépi" temetőnek látszik, addig a Fehértó-B. közössége minden bizonnyal hivatásszerűen katonáskodó "kiséretet" takar, akiket a korai időszak Kundombjához hasonló szereppel telepíthettek a Tisza mellé. Ugy véljük, hogy a szakirodalomban régen ismertetett¹⁴³ hasonlóság /29. sir/ alapján igaza lehet Madarasz Lászlónak, aki az átokházi vezéri sírt a fehértói kísérettel¹⁴⁴ kapcsolja össze.

A Szeged-Fehértó-B. leleteinek kapcsán még egy dologra, éspedig az eredet kérdésére szeretnék utalni: mint már több ízben említettem, a VII. század utolsó harmada népmozgásai során nagy valószínűséggel nemcsak a dél-oroszországi bolgár kaganátus onogur népcsoportjai, hanem különféle eredetű, keletről és északról hozzájuk csapódott népcsoportok is kerül-

hettek a Kárpát-medencébe.¹⁴⁵ Az újonnan jöttek közép-ázsiai összetevőire többek között a korongolt, sárga kerámia bizonyos típusai utalnak,¹⁴⁶ bár ezek fémből készült előképeit Belső-Ázsiában is megtaláljuk.¹⁴⁷ A Szeged-Fehértó-B. temetőben előkerült nyolc, faragott csontlemezekkel díszített tegez párhuzamai is erre a területre vezetnek, s e csontlemezek funkciójának meghatározásán túl a korszak etnikai összetevőire is utalnak.¹⁴⁸ /VIII-XIII.t./

Érdekes, hogy a Mezőszilas-tótipusztai csoport igen erős bizánci kapcsolataira területünkön kevés lelet utal; talán csak a Szeged-Fehértó-B. 41. sírjában talált trébelt korongokat sorolhatjuk fenntartás nélkül ebbe a körbe. /Az ugyanebből a sírból előkerült talpas fémserleg párhuzamai ismét Közép-Ázsia felé mutatnak./¹⁴⁹

A fenti temetők vallomása alapján megállapíthatjuk, hogy a 670 utáni megtelepedés Szeged környékén az avar településterület kibővítésével járt ugyan, de a helyben élő, korai avar népesség elpusztításának semmi nyomára nem akadhatunk.¹⁵⁰

Érdekes, hogy a fentiekkel szemben a Maros-vidéken a 670-es éveket közvetlenül követő időszakban történő megtelepedésre csak szórványos adataink vannak: az itt előkerült lemezes veretek szinte kizáró-

lag öntött, indadiszes tárgyakkal együtt kerültek elő, s így legkorábban a VIII. század elején kerülhettek a földbe. Ezen a területen jellegzetes "középvár" leletanyaggal rendelkező önálló temető nincs. Egyes sírok anyaga nyilvánvalóan a 670-nel kezdődő időszakhoz köthető, mint pl. a Deszk-G.58. és a Kiszombor-M.26. sírjában talált fonatos diszítésű, négyzet alakú lemezek /VII.t. 10./, de az utóbbiban korai szemesgyöngyök és nagygyömbös fülbevaló tanúsítja a régi és az új népesség közvetlen és békés kapcsolatát.

c. A késő vár kor

A Szeged-környéki temetők vizsgálata alapján a VIII. század első évtizedeiben semmi olyan változást nem látunk, mely a közösségek életében valamiféle törésről számolna be. Ugy tűnik, hogy a 670-es évek eseményei után az öntött övdiszkek megjelenéséig semmiféle társadalmi, etnikai, történeti mozgásra nem került sor. Folyamatos a temetkezés a Szeged-kundombi, -makkoserdei temetőkben, s a korszak tipikus leletei feltűnnek a Szeged-Fehértó-B-ben is /IV.t. 9; VI.t. 4; XV.t. 4, 7; XVIII.t. 3-8/.

Önálló késő vár temetőrész feltárására a Szeged-Fehértó-A. területén került sor. Az észak-dél tájolású sírokkal jellemzett nyugati temetőrész férfi

sirjaiból öntött övveretek, egy-egy esetben kard, balta került elő; a női sirokban dinnyemag alakú gyöngyöket, ovális, granulált karikájú zöld üvegcsüngős fülbevalókat, kései jellegű tűtartókat találtak. A kerámiában /éppúgy, mint Kundomb és Makkoserdő esetében/ a kései sárga, korongolt edények dominálnak. /IV.t. 7; VI.t. 2-3; XV.t. 5; XVI.t. 3,6; XVIII.t. 2./

Az öntött övveretek jellegzetes diszitó motívumairól "griffes-indás"-nak nevezett népesség településterületeivel kapcsolatban László Gyula vetette fel azt a gondolatot,¹⁵¹ hogy e két /szerinte különböző területekről bevándorló/ népcsoport keveredése csak hosszabb együttélésük eredménye; eleinte külön szállásterületet foglaltak el. Függetlenül az öntött övdiszek eredetéről vallott nézetekről, a Szeged-környéki temetők anyagának elemzése arra utal, hogy itt az "indás" népesség szállásterületével kell számolnunk, griffes veretek az egyes temetőkben gyakorlatilag teljesen elenyésző arányban jelennek meg.¹⁵² Annál gazdagabbak a környékbeli temetők az indadisztés különböző változataiban; különösen szépek az ún. nagyszentmiklósi-fémművességhez sorolható ötvösmunkák¹⁵³ /XV.t. 6; XVI.t. 1-2, 4/. A griffes övdiszek közül is kiemelkedik az Óthalmon feltárt anyag, bár sajnos, sirokhoz nem köthető. Szeged déli peremén, Szentmihálytelek hatá-

rában is griffes övdiszek kerültek elő, melyek jelentőségét topográfiai értékükön kívül az avar ötvösművészetben betöltött szerepük jelezheti: technikai megformálásuk arra mutat, hogy öntőformájukat fából vagy puhafémből kialakított minta segítségével készítették el.¹⁵⁴

Jellegzetesen indás leletekkel jellemezhető temető szórványos sirjait ismerjük Szeged-Rókusról: az egykori "Alföld-Fiumei" vasútvonal építésekor, a múlt század végén kerültek elő; sajnos, ma már ismeretlen helyről és körülmények között.¹⁵⁵ A lakosság VIII. század eleji létszámának növekedésére utal, hogy Szeged északi határában, a Fehértó környékén újabb temetőt nyitottak: Kiskundorozsma-Hármashatár lelőhelyen Horváth Ferenc tárt fel néhány, e korszakba sorolható sirt.¹⁵⁶ A pontos topográfiai adatok szerint tehát egy kb. 2 km-es körön belül négy késő avar temető létezett egyidőben! Hasonlóan érdekes képet kapunk a szegedi körtöltés északi oldalánál: a makkoserdei temetőhöz igen közel, kései sirjaival egyidős temetőről tanúskodnak az 1960-as években a Felsővárosi-feketeföldekről a szegedi múzeumba bekerült leletek /XXVIII.t./.¹⁵⁷ Tekintve, hogy VIII. századi avar leletek több, pontosabban nem ismert Szeged-környéki lelőhelyről is ismeretesek,¹⁵⁸ feltételezhető, hogy még további temetőkkel is számolnunk

kell.

A Fehértó-környéki lelőhelycsoporthoz hasonló kép alakult ki Szegedtől északkeletre, Algyő-Tápé határában. Az utóbbi évek során folytatott földmunkák alkalmával egymástól viszonylag távol, de tulajdonképpen egy szűkebb határrészen /Tápé-Kerekgyöp/ kisebb-nagyobb késő avar sírcsoport feltárására került sor. A több elnevezés alatt közölt lelőhelyek /Tápé-Széntégláégető és Tápé-Olajos út Trogmayer Ottó; Tápé-85. fűrótorony Bálint Csanád; Tápé-A. 151. Vörös Gabriella leletmentése/¹⁵⁹ meglehetősen azonosnak tűnő leletanyaga nagy valószínűséggel egy, esetleg ezernél is nagyobb sírszámú temető körvonalait rajzolja ki. A lelőhely a Tisza magas partján helyezkedik el, hosszan elnyúló sávban. Anyagából egy kettős-sír övdiszei és esztergályozott csont tűtartója emelkedik ki /XXIX.t./.

A Tisza-Maros-Aranka közére eső terület késő avar kori benépesedése ritkébbnek tűnik, mint a korai időszaké. Szőreg területéről a B-jelű temető területéről kerültek elő ebből az időszakból származó leletek,¹⁶⁰ s ettől délnyugatra, Vedresháza /a mai Tiszasziget határában/ környékén tárt fel Móra Ferenc egy késő avar temetőrészletet.¹⁶¹ Ez utóbbiban különleges szépségű indadisztes övveretek kerültek elő; de ismeretes innen az avar kori népi csontfaragás egy sajátos bizonyítéka

is: egy félig elkészült, öntött bronz csatot utánzó csontcsat /V.t. 5; VI.t. 1; XV.t. 6; XVI.t. 1; XXVI.t. 3/.

A kései avar kor legszebb leletei közé számítanak azok a bronz öntvények, amelyek az általunk tárgyalt terület Tisza-Maros közti részéről, Tápé tiszántúli oldaláról kerültek elő. Bálint Alajos leletmentésén¹⁶² a Lebő-halom Kishomokos nevű határrészén feltárt avar sírok anyagában /XV.t. 2-3; XXVI.t. 2./ állatküzdelmi jelenetes aranyozott bronz negyszíjvég /XV.t. 1./ mellett kiemelésre érdemes egy öntött bronz garnitúra /XVII.t./, melynek negyszíjvége az avar művészetet tárgyaló könyvek elmaradhatatlan darabja.¹⁶³ Ez a temető minden bizonnyal kis lélekszámú volt, s a tárgytipusok egy része az avar fémművesség legutolsó alkotásai közé sorolható. Tekintettel Lebő földrajzi helyzetére /egykor a Tisza által táplált mocsárvilág szigete volt/,¹⁶⁴ elképzelhetőnek tartjuk, hogy az avar birodalmat elsőprő VIII. század végi - IX. század eleji eseményeket bizonyos ideig túlélő, a bolgár támadók elől menekülő kisebb közösség tagjait temették ide.

5. Gazdaság és társadalom. Az avar kaganátus bukása
a. Az avar történelem gazdasági háttere

Az avarok gazdasági életéről történeti forrása-

ink közvetlenül alig szólnak.¹⁶⁵ Közvetett adataink /pl. a Belső-Ázsiából a Kárpát-medencéig 15 év alatt megtett út/ nagyállattartó gazdaságra utalnak. Ugyanezt jelzi korai településterületük is. Korai temetőik kis lélekszáma is feltehetőleg mozgó életmódjukkal, az állandósult téli szállások hiányával magyarázható.

Szeged környékén a viszonylag nagy számú avar kori temetővel szemben felvekről, telepekről szinte semmi információnk nincs. Szőreg-A. temető területén 1927-ben 6 m mélységből korai avar edények kerültek elő, melyek valószínűleg egy kútból származnak.¹⁶⁶ Kérdés persze, hogy ez a kút a temetőhöz, vagy egy közeli telephez tartozott-e? A másik, a Szőreg-B. temető területéről szórványként egy kézzel formált agyagbográcsot ismerünk /hasonlóak töredékei a Bokros határában feltárt avar telepen kerültek elő;¹⁶⁷ lehetséges, hogy ugyancsak avar telepet jelölhetett. Ismervén a telepjelenségek sajátosságait, nem csodálhatjuk, hogy mindkét telepet megsemmisíthették a homok-ill. agyagbányászás során.

A szőregi határban /a Kübekházi út mellett/ végzett régészeti terepbejárása során Matúz Edit a felszíni leletek alapján egyetlen avar települést talált.¹⁶⁸ Közelebbi korhatározását, jellemzését, ásatás híján nem végezhetjük el. A Duna-Tisza közü

területről Kiskundorozsma nyugati és északnyugati csücskéből van tudomásunk avar telepekről. Az Öreg-hegy-Lajkó tanya lelőhelyről¹⁶⁹ előkerült cseréptöredékeket feltételelesen soroljuk telephez; míg a Mártákdülő nevű lelőhelyen Nagy Erzsébet talált terepbejárás során korszakunkba sorolható telepnyomokat.¹⁷⁰

A korai avar települések képét - megyénkbeli feltárás híján - a Dunaujváros határában feltárt korai avar falu alapján ismertetjük.¹⁷¹ A dunaujvárosi fennsík az első korai avar megszállás emléke a VII. század elejéről származik. Földbemélyített alapú jurták és sátrak nyomai kerültek itt elő. Egy-egy családi vagy nagycsaládi közösség négyzetesen szerkesztett árokrendszerrel határolta körül szállását és a karámot. Később ez a telep megszűnt, majd néhány év múlva újra települt. A telepen sorokban vagy sakktáblaszerű elrendezésben követték egymást a házak. Köztük itt is megfigyelhető az árokrendszer megléte. A házak kivétel nélkül földbe mélyítették, tetőzetüket cölöpök tartották, a belső tér északkeleti sarkában kőtűzhely állott. A házaktól bizonyos távolságban földbevájt kerek sütőkemencéket találtak. E második avar falu folyamatos használatáról az apróbb leletek; a sertés- és a szárnyas-csontok tanúskodnak. A 630-as években megszűnt az élet a telepen, újratelepítésére csak

jóval később került sor. Az ekkor létrehozott új falut árokrendszerrel erősítették meg; belső képe pedig egy délre néző jurt-tábor rendszerét utánozta. Minden bizonnyal nagyállattartó közösség szállása lehetett, s pusztulására a 670 körüli események kapcsán került sor.

A korai avar nagyállattartó gazdaság első változásai a VI-VII. század fordulóján következhetnek be, amikor az avar állam a Bizánctól elszenvedett vereségek következtében deffenzívába szorult. Az új körülmények az addig szabályozatlan települési viszonyokat szabályozásra kényszerítették; mivel nomadizálásra nem volt hely, sor került a legelőterületek szigorú felosztására. Lassan állandósultak a téli szállások, ami egyben a földművelés fejlődésével, folyamatos megtelepedéssel járt együtt. Ezt tükrözik az ettől az időtől kialakuló állandó, nagy lélekszámú temetők.

Érdekes jelenség, hogy az avarokról szóló részletes történeti forrásanyag pont akkor szűnt meg, amikor ez a gazdasági változás bekövetkezett. Ugy tűnik, hogy mivel ebben az időszakban az expanziós törekvések szünetelnek, a katonaság belső elnyomó szerepe lépett előtérbe, s egyszerűen nincs miért szerepelnie az avaroknak az írott forrásokban. Ujból csak akkor válnak fontossá /tehát kerülnek a történetírók érdek-

lődési körébe/, amikor egy nagyhatalom /a Nagy Károly-i frank birodalom/ expanziós törekvései ütköznek az avar határokba. /S e forrásokban sem ők szerepelnek az előtérben, hanem a frankokról írják le, hogy hová, miért mentek, kivel ütköztek meg, stb!/

A késő avar kor települési viszonyairól alig tudunk valamit, bár az első ízben közzétett késő avar földbemélyített lakóház éppen megyénkből /Bokros határából/¹⁷² származik. Csongrád megye területén jelenleg egyedül Eperjes határában folyik rendszeres telepfeltárás.¹⁷³ A késő avar kor települési viszonyainak jellemzését így csak az ország legkülönbözőbb részén folyó feltárások eredményeinek figyelembe vételével végezhetjük el.

A kései telepeken a házak általában kisméretűek /6-13 m²/, téglalap alakúak, félig a földbe mélyítették. Tetőzetüket /mely lehet nyereg- vagy sátoztető/ oszlopok tartják, ezek elrendezése változatos. A házak bejárata dél felé néz, a tűzhely /mely agyagtapasztású, kőből épült/ a délkeleti sarokban van. Volt, ahol házon belüli kemencét is föltártak. A házakat árkok kerítik, éppúgy, mint a korai időszakban. A házak közt előkerülő gödrök egy része munkagödör lehetett.

Az avar kor gazdasági élete szempontjából kitüntetett fontosságuk van azoknak a feltárásoknak, ahol pl. fazekasközpontokra utaló edényégető kemencék /Szek-

szárd-Bogyiszlói út/,¹⁷⁴ vagy fémolvasztó agyagkohók /Tarjánpuszta/¹⁷⁵ kerültek elő.

A telepek és a temetők egymáshoz való viszonyára több dunántúli adatot ismerünk, pl: Szekszárd határában a Bogyiszlói úton, Tatabányán pedig az autósztárda építésekor tárták fel ^{egy} egy avar falu házait ill. a hozzájuk tartozó temetőt.¹⁷⁶ Az utóbbi esetben a távolság a falu és temetője közt 4-500 m; s a korabeli hitvilág szempontjából érdekes, hogy köztük petek folyt el.

Az avar kor folyamán végig használt, nagy kiterjedésű, többszáz, vagy éppen több ezer siros temetők /Szeged-Fehértó-A, -Kundomb, -Makkoserdő/ a megtelepült lakosság állandó egyhelyben éléséről tanúskodnak. A földművelés egyre növekvő szerepére utalnak a sirmellékletekben elszaporodó szárnyas, sertés és tojás mellékletek,¹⁷⁷ a babonás okokból a sirba helyezett sarlók,¹⁷⁸ valamint a cserépfazekak általános használata. Tekintettel arra, hogy a késő avar lakosság is szigorúan felosztott legelő- és földterületeken folytatta gazdálkodását, belső migrációval alig számolhatunk. Nagyállattartó közösségek meglétére csak a kifejezetten e célra alkalmas területeken /Duna-Tisza köze/ gondolhatunk. A falvak népe feltehetőleg különféle szolgáltatásokkal tartozott a fejedelmi, nemesi központoknak;

ezekre, valamint a termelés szerkezetére utaló adataink azonban rendkívül szegényesek.¹⁷⁹

Bármilyen különös, a kutatás jelenlegi állásánál csak a településtörténet jegyében beszélhetünk az avarok embertani arculatáról. Az ugyan nyilvánvaló, hogy egyes antropológiai típusok eredete Közép- vagy akár Belső-Ázsiáig visszavezethető, mások a dél-oroszországi csoportok köréből származhatnak, az azonban már kétséges, hogy egyes temetők embertani anyagának elemzése mennyiben használható fel az egész avar kor jellemzésénél. Tekintettel arra, hogy jelenleg a korszak embertani képére rendelkezésünkre álló összefoglalások az avar kor egészével, mint egységgel számolnak, eredményeiket csak óvatosan és fenntartásokkal használhatjuk fel.

Lipták Pál összefoglalása¹⁸⁰ alapján "az avar kor szériáiban az europidok dominálnak. Ha az egyes taxonómiai csoportokat tekintjük, a rövidfejűek túlsúlya mutatható ki, amely az egész avar kori népesség 28%-át teszi ki. 19 %-ban mutathatók ki a nordoidok, a hasonló arányban a cromagnoidok. A mediterránok aránya valamivel a 15 % alatt marad. Néhány szériában csak-mégkora europid jellegek tűnnek fel. A törzsökös avarokra a mongolidok és mongoloidok jellemzőek, ezek

az avar kori népesség mintegy 16%-át teszik ki.

/Ezekben belül az egyes rasszok sorrendje előfordulási gyakoriságuk szerint: bajkáli, szinid, szajáni, belső-ázsiai mongolid/. Az europa-mongolidok közül a jeni-szei rassz mutatható ki legnagyobb arányszámban".¹⁸¹

b. Az avarok társadalma

Az avar társadalom képének megrajzolása az előkerült sirleletek alapján korántsem lehet teljes, mivel a történeti forrásokból ismert rétegek régészeti leletcsoportokhoz kötése csak részben oldható meg.

Az avar történelem valamennyi forráscsoportja arra utal, hogy a korai és a késői időszak társadalmi képe nem egyforma, és nem egymásból fejlődött ki.¹⁸²

A történeti források és a régészeti leletek alapján a korai avar társadalom csúcsán a kagán állt. Hazai leleteink közül feltehetőleg csak a kunbábonyi sirt tarthatjuk kagáni temetkezésnek.¹⁸³ Rangban utána a kagáni család tagjai /az ún. álcsatos kör "fejedelmi" leletei, pl. Bócsa/, majd az egy-egy terület felett részleges, a kagántól függő, közigazgatási jellegű hatalmat gyakorló tarkánok /Kunágota, Törökkanizsa/ következtek. /A korai időszakban a tudun és a jugurru meglétére nincsenek bizonyítékaink./ Az egyeduralmat gyakorló kagán hatalmát csak fegyveres erő biztosít-

hatta, így érthető, hogy a tarkánok után a következő, régészetiileg is jól elkülöníthető társadalmi réteg a fegyveres egységek élén álló vezéreké. Rangjuk a rájuk bízott katonai egységek nagyságától, feladatuk jellegétől, származásuktól függően változhatott, ezzel magyarázható a korai vezéri sírok /előkelő nemzetségfők?/ leleteinek kisebb-nagyobb különbözősége /Kecel, Kecskemét, Csengele, Szegvár, Csanytelek, stb./. E vezéri körbe nem sorolhatjuk be a Deszk-G 8., Kiszombor-O.2. jellegű sírokat, még látszólagos "gazdagságuk" ellenére sem, mivel ez a gazdagság egy-egy, a bizánci hadjáratokban résztvevő katona lehetőségeit nem lépi túl. A korai temetők leletanyagában jól tükröződik a korabeli köznép tagozódása: a katonáskodó "nemesség", akik résztvettek a Baján-dinasztia háborúiban; a szabad pásztorok, esetenként a földművesek; és fentiek családtagjai. A melléklet nélküli sírokban sejthetjük a szolgaréteget; rabszolgákról¹⁸⁴ nem tudunk bizonyosat mondani. /A nomád társadalmak gazdasági élete nem a rabszolga-munkán alapszik./ A temetők szerkezete a nagycsaládi-nemzetségi rokonsági kötelékek meglazulására, sőt felbomlására, a nomád feudalizmus kezdeteire utal. /Gazdasági háttérként a nagy ménesek és a háborús zsákmány, aranyadók szolgáltak./ A szabad köznép szolgálatra kötelezett kíséretté alakult,

míg a tényleges munkát a szolgasorba süllyedt szegény szabadok végezték.

A régészeti leletanyag viszonylagos egyöntetősége minden korszakra nézve leszűkíti a társadalom-fejlődés vizsgálatának lehetőségeit; általában statikus állapotot jellemez, s a társadalmi mozgások dinamikáját sírmellékletekből megállapítani ritkán lehetséges. Számmomra úgy tűnik azonban, hogy az avar történelemben 626/630/631 táján bekövetkezett társadalmi változások a régészeti leletekben is tükröződnek. A bizánci háborúk után a páncélos elit, a "katonai nemesség" létszáma minden bizonnyal lecsökkent. Az életmódváltásra készítető körülmények hatása a letelepedést sürgette; s ilyen körülmények közt egy réteg - a vezéri leletek köre - beszűkült. A VII. század elejétől kezdve egymás mellett fordulnak elő az állandóan megtelepülő közösségek többszáz siros és az időnként még mindig mozgó félnomád közösségek 20-30 siros temetői. Míg a kis temetőkben mindig megfigyelhető a nomád arisztokrácia jelenléte, a nagy közösségekben már nem feltétlenül. Az utóbbiak szegény szabadok és szolgálók temetőinek tekinthetők /Szeged-Fehértó-A, -Kundomb, -Makkoserdő/, így érthető, hogy e temetők területén az eltemetettek számához képest nagyon kevés a fegyveres sír, és változik az övveretes síroknak a közösség összlétszámá-

hoz viszonyított aránya is.¹⁸⁵

A 670 utáni korszak társadalmi képének jellemzése régészeti módszerekkel jóval nehezebb, mint a koraié. A társadalmi hierarchia csúcsán ugyan most is a kagán áll, de temetkezését /tehát jellemző leleteit/ nem ismerjük. A történeti forrásokból úgy tudjuk, hogy hatalmát - legalábbis részben - kénytelen volt megosztani a jugurrussal és a tudunnal /a keleti áll. a nyugati országrész urával/. Az egyeduralom tehát megszűnt, amire nemcsak a 630-as évek trónöröklési harcai, hanem a 795 táján a kagán és a jugurru közötti fegyveres összecsapás /melyben mindkettő életét veszítette/ is utal. /A hatalom csúcsán álló személyek régészeti jellemzőit sem ismerjük, csupán a kagáni kincstárak vannak közvetett adataink. Nem lehetetlen azonban, hogy a jugurru temetkezésére utal a Mátészalka határában talált aranyból öntött indadiszes szíjvég.¹⁸⁶ A mindennapi élet irányítását /mint az a történeti forrásokból kitűnik/ most is a tarkánok végezhatték. Bár Bóna I. és Madaras L. az átokházi sír halottjában a vele temetett leletek /ezüsttel tausírozott szablya, ékkőberakásos aranyozott övdiszek, ezüst ivókürt és serleg/ alapján tarkánt vél felfedezni,¹⁸⁷ magunk úgy véljük, hogy a korszak elszegényedése ellenére e méltóságok leletanyaga sokkal gazdagabb kell, hogy legyen.¹⁸⁸

Ugy gondoljuk, hogy e sirban a korai időszak kecskeméti, csengelei vezéreihez hasonló katonai főnökököt kell látnunk, aki Kuber kíséretében került a Kárpát-medencébe, s így letelepedve a Duna-Tisza közti kagáni székhely déli védelmét látta el a környéken megtelepült fegyveres csoportok /Ruzsa, Szeged-Fehértó-B/ élén. Az átokházi sir és a Szeged-Fehértó-B. temető kapcsolatáról szólva megjegyezzük, hogy a jelentős mértékben kirabolt /132 sirból 100!/ temető leletei közt úgy tűnik, a 29. sirnál rangosabb személyekre utaló nyomokat is találunk. Míg a 29. sirban föltárt övdiszek az átokházi lelettel való abszolút egyidejűséget bizonyítják; addig az is kétségtelen, hogy e közösségen belül ennél jóval magasabb társadalmi szinten álltak a 41., 78., 81., 82. sirban eltemetett egyének; akik közül a 41. és 82. sirokban eltemetett nők fém-pohara, trébelt ruhadiszei, tűkre, kőbetétes aranygyűrűi, a 78., 81. sirba temetett ijas, belső-ázsiai tegezzel temetett férfiai a sirokban talált aranylemezkek tanúsága szerint minden bizonnyal a kunbábonyihoz részleteiben is hasonló /bár ennél nyilván jóval szegényesebb felszerelésű/ aranylemezekkel borított sirládában /koporsóba/ kerültek végső nyugvóhelyükre.¹⁸⁹

A 670 utáni évszázad társadalmának jellemzését az is megnehezíti, hogy e korszak temetőiben kevered-

nek a már korábban itt lakó törzsek, nemzetségek sirjai a 670 után bevándorló, nemcsak etnikailag, hanem nyilván társadalmilag is rétegződő népcsoportok temetkezéseivel. E nagy temetők összképe feltűnően egységes, valamennyiben kötött nagycsaládi rend uralkodik. A diszes övvel eltemetett férfiak feltehetőleg a nagycsaládok fejei, rangjuk nagyjából egyenlő lehetett. Bóna István számításai szerint /feleségeikkel együtt/ kb. az összlakosság 10 %-át tehették ki.¹⁹⁰ Az utánuk következő rétegek körülhatárolása még tisztázatlan. Ide valószínűleg a nagycsaládfők családtagjai, házi és gazdasági szolgálói, a hozzájuk csatlakozott szegényebb rokonok és a szabad pásztorok tartozhattak. Társadalmi helyzetüket a nagycsaládi rend szabályozta, így tehát nem tekinthetők rebszolgának¹⁹¹ /ld. fentebb/. A késő avar kori tényleges rebszolgaságra olyan kevés adat utal, hogy társadalmi és gazdasági jelentősége elhanyagolható.

c. Az avar kaganátus bukása. A szegedi táj népe a IX. században

A Szeged-környéki régészeti lelőhelyek tanúsága szerint nincs olyan zárt temetőnk vagy településünk, amelyet bizonyossággal keltezhetnénk a IX. századra. A fentebb ismerttetett nagy temetők 1-1 sirjában előfor-

dulnak azonban olyan tárgyak, melyek még a VIII. században készültek, de használatuk talán a IX. század elején sem szűnt meg.¹⁹²

Az egyre inkább letelepült /s lassan feudalizálódó?/ kései avarok állama a VIII. század végén került a frank birodalom érdeklődésének előterébe. A kelet felé irányuló frank offenzíva az Enns mentén ütközött az avar határőrcsapatokba, s a 780-as évektől rendszeres összecsapásokra került sor.¹⁹³ Forrásaink arra mutatnak, hogy a frank-avar háború okát a frank birodalom belső /gazdasági és társadalmi/ viszonyai közt kell keresnünk. 791-ben Nagy Károly személyesen vezette a frank hadakat az avar birodalom ellen, de a felperzselt föld taktikáját folytató avar csapatokkal egy jelentős összecsapást leszámítva alig került fegyveres kapcsolatba.¹⁹⁴ A hadjárat sikertelenül végződött, az avar birodalmat nem ingatta meg. Sorsdöntő szerepet játszott viszont az avar állam bukásában a frank hadjáratot követő belháború. A kagán és a jugurrus közti fegyveres harc /mely valószínűleg az avar települések jelentős pusztulásával járt/, valamint a tudun szakadár politikája az avar uralkodó osztály nagyfokú széttagoltságáról, s ezzel az avar politikai hatalom bomlásáról tanúskodik. Ez az az időszak, amikor a Szeged-környéki temetők jelentős része lezárul. A nyugati

határrész ura, a tudun 795 őszén frank hűbért vett fel, s nyilván ennek a következménye, hogy ugyanez év telén Erik friauli örgróf akadálytalanul hatolhatott át a Dunántúlon és jutott el a kagáni székhelyre, hogy azt feldúlja, s kincseit 15 négyökrös szekéren magával szállítsa.¹⁹⁵ A 796-ban ismét betörő frank^k hadak élén Pippin, Károly fia állt. Ő fogadta az új kagán behódolását, aki valahol a Duna mellett hajthatta fejét frank hűbér alá, némi látszatát megőrzendő önállóságának. Uralma azonban nem sokáig tarthatott, hiszen 803-805 közt /forrásaink ellentmondóak/ Krum bolgár kán betörése előtt ő is nyugatra menekült, 804-805 telén felvette a kereszténységet és valahol "inter Sabariam et Carnuntum" települt le megmaradt avarjaival.¹⁹⁶ A dunántúli avarok ettől az időszaktól etnikai önállóságukat jórészt elvesztett frank alattvalók. A Duna-Tisza köze valószínűleg ütközőzóna /gyepű/ szerepét játszotta a frank és a bolgár birodalom közt, így kisebb avar csoportok továbbélésével vidékünkön csak a Tiszántúlon /Tápé-Lebő/ számolhatunk. /Ezek közül is származhattak olyan avar fegyveresek, akik a források szerint Krum bolgár kán Konstantinápoly elleni hadjáratában még részt vettek.^{197/}

E kor katonai eseményeivel hozzuk kapcsolatba a /talán a kagáni kincstárból származó/ nagyszentmiklósi

kincs földbe kerülését is. Maga a kincs /mint ötvösmunka/ jórészt az avar időszakban jöhetett létre, legkésőbbi darabjai sem lehetnek fiatalabbak a IX. század elejénél. X. századi, azaz igazi honfoglalás kori magyar ötvösmunkát már nem találunk köztük.¹⁹⁸ A kincs földbe rejtését valószínűleg a kagáni kincstár VIII. század végi kirablásával, ill. a IX. század elejének bolgár hadjárataival hozhatjuk kapcsolatba.¹⁹⁹ Valószínűleg ugyanerre az időszakra keltezhető a kincs diszitásával teljes rokonságban álló mátészalkai indediszes, öntött arany szíjvég földbe kerülése is.

Szigoruan vett tipológiai alapon elképzelhető, hogy a Szeged-környéki avar temetők egyes tárgyai a IX. században kerültek a földbe. A Szeged-Makkoserdő 73. sírjából előkerült fülbevaló pontosan egyezik pl. a sopronkőhidai típussal, sőt a 76., 166., 293. sírokban talált fülbevalóknak is /kis tipológiai eltéréssel/ itt találjuk meg analógiáit.²⁰⁰ Sopronkőhida a dunántúli IX. századi népesség egyik csoportjának fontos, jól keltezett temetője. A Szegedtől délre fekvő Csóka-Kremenyákon Móra Ferenc a már közzétett avar temető mellett egy rosszul dokumentált, s eddig nem ismertett temetőrészt talált, ahol a sopronkőhidai temetkezési szokások pontos megfelelőit tárta fel /kos, szarvasmarha, szervaskoponyák a halott felett/.²⁰¹

A kései lelettipusok közül egy-egy darab került elő Fehértó környékéről, Fehértó-A. 70. sirjából, Kundomb 38., 111., 124., 139., 140., Makkoserdő 105., 335. sirjából, Szeged-Öthalomról, Tápé-Kerekgyöp lelőhelyről. /A makói és szegedi járás avar temetőiből összesen 36 db ilyen tárgyat tartunk számon, ami korántsem mutat erős IX. századi továbbélésre./ /XIV.t. 12.; XV.t. 4-7; XVI-XVIII.t; XXIII.t. 4-5./

A terület honfoglalás előtti szláv betelepítését nyelvészek, történészek helynevekkel igazolják,²⁰² a kor régészeti leletei közt azonban a szegedi táj nagyobb körzetében sem ismerünk szláv leletanyagot.²⁰³ Régészeti úton az sem igazolható, hogy a IX. század elején a bolgár birodalomból kiválni szándékozó frank orientációjú szláv törzsek /az abodritok és timočanok/ Szeged vidékére települtek volna.²⁰⁴ Ugy tűnik, a bolgár hódítás után területünk jelentősége csak a Maros-torok ill. a marosi víziút kapcsán jöhet szóba. Elképzelhető, hogy az egykori római erődben bolgár katonák állomásoztak, mint ahogy valószínű, hogy Csongrád várát is ők építették. A frank források alapján felvetjük annak lehetőségét, hogy a morváknak való sószállítás kérdésével hozható kapcsolatba az a kereskedelmi út, mely valószínűleg Szegeden a Maros-toroktól indult a Tisza partján észak felé, s a mai Ópusztaszeren,

Gsongrádon, Szolnokon, majd a Zagyva és Galga völgyén keresztül haladt Nógrád /Visegrád?/ érintésével a Garam, Nyitra völgye és a végcél, Morávia felé. Az útvonal főbb, erősített helyei bolgár katonai ellenőrzés alatt lehettek.²⁰⁵ Így válna érthetővé a frankoknak az a kérése /892/, hogy a morvákhoz irányuló sószállítást a bolgárok akadályozzák meg, ill. függesszék föl.²⁰⁶

A tárgyalt terület IX. századi történetével kapcsolatba hozható régészeti emlékek - a fentiekén kívül - a magyarok 896-os honfoglalásáig területünkről még nem ismeretesek.²⁰⁷

D. Jegyzetek

¹A szegedi régészeti kutatásokat BANNER 1936 foglalta össze először; azóta hasonlóan teljes összefoglalás nem született.

²Az avar korral foglalkozó szakirodalmat általában ld. CSALLÁNY 1956; BÓNA 1972.

³TROGMAYER 1962a

⁴Konkrét említéskor ld. jegyzetben.

⁵SZÁDECZKY 1981

⁶ld. Irodalomjegyzék

⁷SZÁDECZKY 1968; SZÁDECZKY 1970

⁸BÓNA 1971

⁹DEÉR 1965; BÓNA 1973a

¹⁰A jegyzetekben és a lelőhelykataszterben rendszeresen utalok a tárgyalt leletek múzeumi elhelyezésére is. Az általában használt rövidítéseken kívül említendőek az alábbiak:

MNM	=	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
MFH	=	Móra Ferenc Múzeum, Szeged
MFH N.	=	Móra Ferenc Múzeum Népvándorlás- és Középkori Gyűjteménye
ltsz	=	leltári szám

¹¹CZEGLÉDY 1969

¹²BÓNA 1968b; BÓNA 1973

¹³KÜRTI 1982a

¹⁴LÁSZLÓ 1955

¹⁵Az avar kor történetére és régészetére folyamatosan használt munka: BÓNA 1971a. 283-336; BÓNA 1972.

¹⁶Az itt ismertetett felosztás teljes egészében az avar kori településtörténet helyi sajátosságainak felismerésén alapul; az eddigi szakirodalom általában egységes "Dél-Alföld" vagy "Szeged környéke" terminológiával dolgozik. - Részletesen ld. KÜRTI 1982a

¹⁷NAGY 1973. 192.

¹⁸NAGY 1973. 195.; BÓNA 1974. 8-9, 16-17, 28-29, 31, 81.

¹⁹KÖHEGYI -- MARCSIK 1974. 119-128.

²⁰CZEGLÉDY 1969; ERDÉLYI 1982. 15-18.

²¹KOVRIK 1955; CZEGLÉDY 1969; BÓNA 1971. 21-46; BÓNA 1971a; BÓNA 1972; NAGY 1973; BÓNA 1974.

²²Összefoglalóan legutóbb BÁLINT 1978a

²³CSALLÁNY 1939

²⁴TÖRÖK 1983. - Ezúton is köszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát áttanulmányozhattam.

²⁵Összefoglalásomban felhasználtam a szegedi MFM teljes, jórészt közöletlen avar kori leletanyagát. A túl sok és terjedelmes jegyzet elkerülése érdekében a nem szegedi lelőhelyeknél általában elhagytam a leltári számokra való hivatkozást; ill. a többször említett leleteknél csak az első említésnél idéztem az irodalmi adatokat. - A lelőhelyek rövid ismertetése: CSALLÁNY 1956.

²⁶PULSZKY 1882. 155. old. 8. ábra.

²⁷E lelettipus új párhuzamait ld. HUDJAKOV 1979. II.t. 3-4; TROICKAJA -- MOLODIN -- SOBOLEV 1980. XX.t. 20.

²⁸MESTERHÁZY 1969 ugyan a honfoglalás kori csontcsatok párhuzamait kereste az említett területen, e párhuzamok azonban az avar kori hasonló tárgyak eredetét is jelzik. Számos ilyen avar csontcsat ismeretes, eredetük HUDJAKOV 1979. I.t. 3. alapján kétségtelenül a fenti területen keresendő.

²⁹HUDJAKOV 1979. III.t. 14-16.

³⁰HUDJAKOV 1979. II.t. 9.

³¹KUBAREV 1979. 8. kép.

³²BÓNA 1974. 87; BÓNA 1980. 45; NOWGORODOWA 1980. - A nomád fegyverzet keleti hátteréről összefoglalóan: KÓHALMI 1972.

- ³³JEVTJUHOVA -- KISELEV 1941
- ³⁴HUDJAKOV 1979. I.t. 1-4.
- ³⁵Irodalmát ld. MESTERHÁZY 1972
- ³⁶LIPTÁK 1970. 88.
- ³⁷BÓNA 1972
- ³⁸CSALLÁNY 1939
- ³⁹KÜRTI 1980a
- ⁴⁰MFM N. 53.199.27. ltsz. - A felsorolt leletek
ábrázolása és eredetének összefoglalása: BRENTJES
1977. II.t.; ill. BÁLINT 1978a. 173-186.
- ⁴¹BÓNA 1980
- ⁴²KOVRIG 1957; CSALOG 1959
- ⁴³LÁSZLÓ 1955. 219-238, 252-272.
- ⁴⁴A fehértói kések számát MADARAS 1981 alapján köz-
löm. - Ezuton is köszönetet mondok a szerzőnek, hogy
kézirátát tanulmányozhattam.
- ⁴⁵ROSNER 1972; BÓNA 1973. 115-120. old. és 172.
jegyzet.
- ⁴⁶BIALEKOVÁ 1967; GARAM 1969
- ⁴⁷Összefoglalóan ld. BÁLINT 1976a. 114-116.
- ⁴⁸AGAPOV -- KADIRBAEV 1979. 125. old. 5. kép

- ⁴⁹BRENTJES 1977. 32. kép alapján.
- ⁵⁰LÁSZLÓ 1955. XXXV.t. 21.
- ⁵¹TÓTH 1980. Abb. 26.
- ⁵²BÓNA 1971. 28.
- ⁵³MUZEJ 1978. a 48. oldal utáni első színes kép.
- ⁵⁴MAŽITOV 1977
- ⁵⁵BÁLINT 1978a. 206.
- ⁵⁶FETTICH 1937. 124-133; FETTICH 1951. 39-44; BÁLINT 1978a. 196; ERDÉLYI 1982. 30-53, 124-136.
- ⁵⁷CSALLÁNY 1948; GARAM 1976.
- ⁵⁸BÓNA 1971. 28-31; BÁLINT 1980.
- ⁵⁹MAVRODINOV 1943. Fig. 124.; BÁLINT 1976. 98-99; ERDÉLYI 1982. 166-167.
- ⁶⁰BÁLINT 1975
- ⁶¹Szeged-Fehértó-A., 292. sir; Tápé-Lebő-Kishomokos 15. sir. /XV.t. 2./ - AGAPOV -- KADIRBAEV 1979. 118. oldal 8. kép.
- ⁶²ld. 148.j.
- ⁶³ld. 21. j.
- ⁶⁴BÓNA 1968b
- ⁶⁵Továbbélő germán csoportokkal számol a Dunántúl

és a Bécsi medence területén NAGY 1973. 196. - Ellen-
kezőleg: TOMKA 1978. 127-128. Ez utóbbi véleményt tá-
mogatja Bóna István is.

⁶⁶DEÉR 1965

⁶⁷A szegvári temető anyagáról az ásató Lőrinczy
Gábor tájékoztatott, szivességeért ezuton is köszö-
nettel tartozom.

⁶⁸KÜRTI 1980a és KÜRTI 1981. Mindkét előadás rövi-
ditett szövege s.s. - ld. még III.t. 2-8; IV.t. 6.

⁶⁹HAMPEL 1905. T.96. 5.

⁷⁰CSALLÁNY 1957. XXVII.t. 8.

⁷¹ABERG 1922. 380-389. ábrák

⁷²Ezt a lehetőséget a szürke kerámia eredetét vizs-
gáló Rosner Gyula is számításba vette: ROSNER 1971;
és hasonlóan ír VÉKONY 1974. 232. is. - A továbbélő
gepidák sorsáról ld. LAKATOS 1973. 116-117.

⁷³CSALLÁNY 1943

⁷⁴MÁRKINÉ 1934. 63-65; BÓNA 1971. 20. kép aláírá-
sa. - A gepida edények diszítésének a korai avar kür-
tösvégű karperecek diszítésével való hasonlóságra
egy, a MFM-ban őrzött, leltározatlan kisújszállási
edény és a nagybecskerei karperecek diszítésének meg-
döbbentő egybeesése hívta fel figyelmemet. /XXIV.t./

A karperec közöletlen, az edényt közli CSALLÁNY 1961. 213. old. ill. CLX.t. 2. kép. A nagybecskereki karperecek diszitéséhez további analógiák gepida edényekről: Szandaszöllős: CSALLÁNY 1961. CCXLVII.t. 2.; Békésszentandrás: CSALLÁNY 1961. CCLII.t.4.

⁷⁵LÁSZLÓ 1940a. XXI.t.

⁷⁶HAJDU -- KRISTÓ -- RÓNA-TAS 1977. LI.t. 3./Az idézett táblát Bálint Csanád állította össze./

⁷⁷FETTICH 1926a

⁷⁸CSALLÁNY 1961. CCIX.t. 1-5.

⁷⁹BÓNA 1963. 64. - Itt a sir tévesen 62. sz. alatt került közlésre.

⁸⁰A sir anyagát ld. CSALLÁNY 1961. CCIX.t. 6-18. - A sirből előkerült fibulapár véleményem szerint - függetlenül a fentebb elmondottaktól - nem jellegzetesen germán; lehet, hogy párhuzamait szláv területen kellene keresni. Mivel jelenleg hasonló leleteket szláv etnikum köréből nem ismerek, ezért ezt az értelmezést még hipotézisként sem mertem fölvetni. Megjegyzem azonban, hogy KÜRTI 1983-ról írott lektori véleményében Bóna István hajlik a szláv eredeztetés felé.

⁸¹WENGER 1972. és KŐHEGYI -- MARCSIK 1974. - Az előző jegyzetben említett lektori véleményében Bóna István

határozottan az avar kori szarmata továbbéléssel szemben foglalt állást.

⁸²FETTICH 1926; CSALLÁNY 1954; CSALLÁNY 1957e. - Hasonló összefoglalás a romániai leletekről TEODOR 1981.

⁸³CSALLÁNY 1965 aligha számítható annak. - A téma újabb összefoglalása LÁSZLÓ 1972.

⁸⁴CSALLÁNY 1952; HUSZÁR 1954. - A bizánci pénz fizetőeszközként történő felhasználásáról BÓNA 1972; vö. még ERDÉLYI 1982. 59-62. - A Szeged-környéki pénzes lelőhelyek legújabb összefoglalása NAGY 1982.

⁸⁵BÓNA 1970; BÓNA 1971. 37; BÓNA 1980. 31-36.

⁸⁶BÓNA 1971. 28.

⁸⁷BÓNA 1971. 28-37.

⁸⁸GARAM 1980

⁸⁹Ugyanakkor a deszki korongos diszek /Deszk-G. 31., Deszk-H. 16., Deszk-L. 5. sir/ korát sokkal inkább a korai szegvári és mokrini leletek, semmint a közép avar korongos diszek határozzák meg.

⁹⁰SZÁDECZKY-KARDOSS 1948. III.t. 5.

⁹¹CSALLÁNY 1933

⁹²WERNER 1974

⁹³LÁSZLÓ 1935; MORAVCSIK 1938. 430., 463. oldalak ábrái; ÅBERG 1923. Abb. 234-237, 240, 242-244.; SZATMÁRI 1980a. Abb. 14-20.; DODD 1961; DODD 1973. - Érdekes, hogy az itt tárgyalt monogramm-típus Nagy Károly pénzein is jelentkezik, ld. GRIERSON 1965. IV.t. 49. - Fenti témakört két ízben is összefoglaltam, ld. 68. j.

⁹⁴BÓNA 1968. 131.

⁹⁵A téma kritikai összefoglalása SZŐKE 1974., ill. újabban ERDÉLYI 1982. 144-145.

⁹⁶KISS 1965

⁹⁷SZÁDECZKY-KARDOSS 1970

⁹⁸FEHÉR 1955

⁹⁹BÓNA 1972. - Bizonyítékként elég legyen csupán egyetlen Szeged-vidéki példára hivatkoznom: a Klára-falva-B. temető 60. sírjában Móra Ferenc egy avar kori ötvös szerszámai mellett bronz hulladékanyagot is feltárt. A bronzlemezkek közt jól felismerhetőek egy római bronzüst darabjai.

¹⁰⁰NAGY 1976

¹⁰¹KOVRIG 1963

¹⁰²SZÁDECZKY-KARDOSS 1968; BÓNA 1971. 28-37.

- ¹⁰³Kuber kiköltözésének régészeti vetületéről
FÜLÖP 1980. 326.
- ¹⁰⁴BÓNA, 1972; GARAM 1976.
- ¹⁰⁵DEÉR 1965
- ¹⁰⁶CSALLÁNY 1943a; BÓNA 1972; GARAM 1976.
- ¹⁰⁷Az avar leletanyagban feltűnő kerek, öntött bronz tarsolydiszkek eredetét kutatva Garam Éva újabban felvetette egy 730 körüli bevándorlás lehetőségét: GARAM 1980a. 179.
- ¹⁰⁸LÁSZLÓ 1970a. - A Káma-vidéki analógiákat részletesen elemzi SZŐKE 1974. - A nyevolinoi temető leleteit ld. ERDÉLYI -- OJTOZI -- GENING 1969. A temető etnikai problémáira ld. KÜRTI 1970. A kérdésre legújabbban: ERDÉLYI 1982. 105.
- ¹⁰⁹CSALLÁNY 1939
- ¹¹⁰BÓNA 1980
- ¹¹¹CSALLÁNY 1939. 1. kép.
- ¹¹²A Szőreg-környéki régészeti lelőhelyek összefoglalását ld. TROGMAYER 1977.
- ¹¹³REIZNER 1903. 48.
- ¹¹⁴CSALLÁNY 1961. Abb. 18.
- ¹¹⁵BÁLINT -- MARÁZ 1971

¹¹⁶ld. 67. j.

¹¹⁷A mokrini temető anyaga egyenlőre közöletlen, rövid összefoglalása: CSALLÁNY 1956. 663. - A 8. sír leírását ld. CSALLÁNY 1968. 61-62; valamint DIMITRIJEVIĆ -- KOVAČEVIĆ -- VINSKI 1962.

¹¹⁸CSALLÁNY 1956. 545. - A lelőhely neve nála tévesen Kübekháza; a leltári szám is helyesen: 3/1900.

¹¹⁹CSALLÁNY 1956. 967.

¹²⁰CSALLÁNY 1943a

¹²¹TRAVAIL 1956. 2-3; VINSKI 1958. 10-11, T.III. 1-8; KOVAČEVIĆ 1960. 38, ill. 79-81. kép; DIMITRIJEVIĆ -- KOVAČEVIĆ -- VINSKI 1962; KOLLAUTZ -- MIYAKAWA 1970. II. Abb. 15.

¹²²KOVAČEVIĆ 1960. 38.

¹²³BONA 1968. 125-134.

¹²⁴CSALLÁNY 1956. 1017.

¹²⁵DÖRNER 1960

¹²⁶FETTICH 1926a. IV.t. 1-13.

¹²⁷Tápé határának régészeti emlékeit összefoglalja: TROGMAYER 1971

¹²⁸A Hódmezővásárhely-környéki avar lelőhelyek anyagát B. Nagy Katalin szivességéből ismerem.

¹²⁹CSALLÁNY 1956. 862.

¹³⁰MADARAS 1981

¹³¹CSALLÁNY 1948

¹³²CSALLÁNY 1941

¹³³HAMPEL 1905. T. 92-94, 96-97.

¹³⁴MNM Iksz. 4/1950.1-4.

¹³⁵Irodalmát ld. a lelőhelykataszterben. - A temető leleteit az avar corpus számára Salamon Ágnes dolgozta fel, kéziratát sajnos, nem állt módomban tanulmányozni. Ugyanez vonatkozik a Szeged-kundombi temető feldolgozására is.

¹³⁶CSALLÁNY 1943a. 169.

¹³⁷CSALLÁNY 1953. 136, 140.; KOVRIG 1955. 43.;
CSALLÁNY 1963.

¹³⁸NAGY 1981. - Ezuton is köszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát áttanulmányozhattam.

¹³⁹JUHÁSZ 1969

¹⁴⁰SZÁDECZKY-KARDOSS 1948

¹⁴¹MADARAS 1981a. - Ezuton is köszönöm, hogy kéziratát felhasználhattam.

¹⁴²A 132. sír övdíszai alapján én a temető felső időhatárát inkább a VIII. század második felében húz-

nám meg, tehát három generációval számolnék.

¹⁴³CSALLÁNY 1948

¹⁴⁴Elgondolásának azzal a részével, miszerint az átokházi sir halottja a Fehértó-B. közösségének vezetője s egyben rokona lett volna; s mint ilyet, közösségétől távol, magányosan temették volna el - nem értek egyet. Az átokházi sir közelében ugyanis újabban vele egykorú temetőrészek feltárására került sor, így aligha feltételezhető, hogy a fehértóiak más közösség szállásterületére temették volna vezetőjüket. A két sir leleteinek erős hasonlósága számomra csak abszolút egyidejűséget jelent.

¹⁴⁵GARAM 1976. 140-142.

¹⁴⁶GARAM 1969

¹⁴⁷KUBAREV 1979. 8. kép

¹⁴⁸A Szeged-Fehértó-B. 12. sirban talált csontborításos tegez /VIII.t./ rekonstrukcióját 1970 márciusában készítettem el /KÜRTI 1971/. E rekonstrukciót és az akkor írottakat - kisebb részletektől eltekintve - ma is fenntartom. 1980-ban Moszkvában, a Történeti Múzeum kiállításán a földből ép állapotban kiemelt, az Altáj vidékéről származó nyirfakéreg tegezeket láttam, melyek formája és díszített csontlemezes borítása teljesen azonos a hazai VII. századi avar lele-

tekkel. /JEVTJUHOVA -- KISELEV 1941/ Az újabb szakirodalom alapján kétségtelennek tartom, hogy e tegezviselői valahonnan Belső-Ázsiából származhatnak, s talán a 670-es hullámmal jutottak hazánk területére. A leletek és a szakirodalomban közölt párhuzamok alapján nagy biztonsággal állítható, hogy a Fehértó-B. 12. sírjában két tegez volt /!/: az egyik /VIII.t./ száját, nyakát díszített, testét díszítetlen csontlemezek fedték keresztirányban; a másik /IX.t./ nyakára széles, indadisztes lemezt, testére pedig hosszirányban egyenes, pontkörös ill. fonatdisztes lemezeket ragasztottak. - Az avar kori díszített csontlemezeket vizsgálva Kovrig Ilona három csoportot különített el; megoldási javaslatunkkal mindhárom csoport rendeltetése biztonsággal rekonstruálható. - A Szeged-Fehértó-B. temető 69. sírjából előkerült kis csontlemez /XII.t. 2./ ráadásul egészen pontos megfelelővel rendelkezik a jelzett területen: Ujbat-II. lelőhelyről /XIII.t. 8./. E tegezek zárószerkezet, fedél nélkül kerültek elő; egészen más típusúak, mint a közép-ázsiai ill. honfoglaló magyar tegeztípusok. Felfüggesztésükre hosszúkás csontfülek szolgáltak; hasonló az avar kori hazai leletanyagban csak Mokrinból és Zamárdiból /ez utóbbit Bárdos Edith szívessege foly-

tán/ ismerünk. Nem lehetetlen, hogy a kunbábonyi leletben előkerült ellentett P-fülek /TÓTH 1972/ is tegezakasztók voltak. A tegezfülek alapján kétféle függesztési mód rekonstruálható, az egyik a szaltovó-majski kultúra területén is kimutatható. Valószínű, hogy a kelet-nyugati vándorlások során a kazár birodalom területén maradt, a közép avar népesség egy részéhez hasonlóan belső-ázsiai eredetű népcsoport hagyatékeként lehet az ottani leleteket is értékelni. - LÁSZLÓ 1940; KOVRIG 1948; KISELEV 1951. T. XLVIII. 2., LIX. 26-27; TÖRÖK 1954; ARTAMONOV 1958. 25. ábra; PLETNEVA 1958. 11. ábra; MEDVEDEV 1966. 24, ill. T. 8-9; BÓNA 1970. 251-255; HUDJAKOV 1979. I, IV.t.; HUDJAKOV 1980. T. XXXVI. 2, XXXVII. 1-15, XXXVIII.

¹⁴⁹GARAM 1978. 213-214.

¹⁵⁰Egyes feltevések szerint a 670 után beköltöző népesség rabolta ki a korai avarok temetőit, sirjait. Ebből a szempontból figyelemre méltó, hogy a Szeged-Fehértó-B., 670 után induló temető 132 sirjából 100 rabolt! - vö. BÓNA 1971. 25; BAKAY 1973. 75-85; FÜLLÖP 1980. 326.

¹⁵¹LÁSZLÓ 1955; BÓNA 1971. 38.

¹⁵²A teljességre való törekvés nélkül néhány példa:
Szeged határa: Fehértó-A. temetőben egy griffes garni-

túra; Fehértó-B-ben nincs egyetlen griffes veret sem; Kundombon egy griffes kisszíjvég és egy téglalap alakú veret; Makkoserdőben három sirban griffes garnitúra. Deszk határa: Deszk-D-t kivéve az összes többi temetőben összesen egy griffes garnitúra. Kiszombor határa: az összes temetőben összesen két darab griffes veret. - Fenti adataink értékelésénél természetesen szem előtt kell tartanunk, hogy csak részben feltárt temetőkről van szó!

¹⁵³Itt az un. vésett levélmintás poncolt hátterű veretekre gondolok, vö. HORVÁTH 1935.

¹⁵⁴MNM ltsz. 14/1881.1-2. - A kérdésre ld. TÓTH 1958. Ezúton is köszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát áttanulmányozhattam. Az évar kor kutatásának nagy vesztesége, hogy e munka főbb megállapításai még közöletlenek.

¹⁵⁵MNM ltsz. 91/1880.1-34; 7/1952.1-22.

¹⁵⁶HORVÁTH 1974

¹⁵⁷MFM N. 78.6.1-8.

¹⁵⁸MNM ltsz. 2/1950.1-7; 3/1950.1-7; 4/1950.1-4; 19/1950.1-5.

¹⁵⁹ld. lelőhelykataszter. - A lelőhelynek azért adtunk új elnevezést, mert így a határrész földrajzi neve magában foglalja valamennyi eddigi mesterséges mütárgynevet.

¹⁶⁰KOREK 1945. 107-113.

¹⁶¹Korabeli említése egyedül: Móra Ferenc levele
Kalmár Ilonához 1933. okt. 8. és okt. 20. körül. =
MADÁCSY 1961. 270, 275. - ld. még CSALLÁNY 1956. 1044.

¹⁶²BÁLINT 1963

¹⁶³ERDÉLYI 1966. 24. kép; LÁSZLÓ 1970. 96. kép.

¹⁶⁴MÓRA 1930a

¹⁶⁵Jól mutatja ezt az általam ismert legújabb forrás-
feldolgozás is: SZÁDECZKY-KARDOSS 1981. s.a.

¹⁶⁶CSALLÁNY 1940. 126-127.

¹⁶⁷TROGMAYER 1962a. - A szőregi bogrács a 2. képen.

¹⁶⁸MATUZ 1976

¹⁶⁹KÜRTI 1978. 22, 25.

¹⁷⁰NAGY 1980

¹⁷¹BÓNA 1973

¹⁷²TROGMAYER 1962a

¹⁷³BÁLINT 1978; BÁLINT 1979

¹⁷⁴ROSNER 1977

¹⁷⁵GÖMÖRI 1980. - A késő avar telepek leírásához a
fentiekén kívül még felhasználtam az alábbi munkákat:
SZŐKE 1979; SZŐKE 1979a.

¹⁷⁶ROSNER 1976; SZATMÁRI 1980

¹⁷⁷Az avar kori temetők állatcsont-anyagát véleményem szerint elsősorban a hitvilág szempontjából lehetne elemezni, tekintettel arra, hogy 1-1 állat testrészei sirba helyezésének nyilván inkább rituális, semmint gazdasági okai voltak. Az azonban kétségtelen, hogy egy állatcsont megléte önmagában utal az állat egykori meglétére, s az állatcsontok aránya esetleg tükrözheti a mindennapos életben játszott szerepüket.

Az előbbiakban Madaras László kézírata alapján, de attól eltérő csoportosításban közöljük két szegedi temető állatcsontjainak adatait. /Forrásul a sirleírások szolgáltak, az anyag nem került múzeumi megőrzésre, így kontrollra nem volt lehetőségünk./

	Fehértó-A	Fehértó-B
feltárt sírok száma	376	132
állatcsontmellékletes		
sírok száma	241 /64%/	56 /42%/
szárnyas	179	24
sertés	92	24
szarvasmarha	25	23
juh	3	2
kecske	1	-
ló	1	1
hal	4	-
tojás	38	8

¹⁷⁸A munkaeszközök sírba helyezésének szokásáról szóló, általánosan elterjedt nézeteket érdemes összevetni a Szeged-környéki temetők számadataival: ha nem tekintjük munkaeszköznek a fegyvert; és a tartók, orsógombok és kések előszámlálásától eltekintünk, az összes Szeged-környéki sírleletben az alábbi munkaeszközök fordulnak elő:

csákány /balta? fokos?/	6 db
sarló	2 db
kapa	2 db

Ez annyira rossz arány, hogy feltétlenül továbbgondolkodásra késztet.

¹⁷⁹BÓNA 1972

¹⁸⁰LIPTÁK 1970. 88.

¹⁸¹Nagy haszonnal forgattam a Szeged-környéki avar kori antropológiai leletek feldolgozásának jelenlegi állását összefoglaló munkát: KÁLMÁN 1981; mely edateivel kiválóan bizonyította /szándékán kívül/ az antropológiai kutatások felhasználhatóságáról fentebb mondottakat.

¹⁸²Összefoglalóan LÁSZLÓ 1955

¹⁸³TÓTH 1972

¹⁸⁴KOVRIG 1963

¹⁸⁵Anélkül, hogy a részletekben elmerülnénk, néhány

adat a négy nagy szegedi temetőből:

	feltárt sírok száma	övveretes sírok	%
Fehértó-A.	376	41	10,8
Fehértó-B.	132	22	16,7
Kundomb	319	36	11,4
Makkoserdő	339	25	7,4

¹⁸⁶HORVÁTH 1935. 33. kép. - A mátészalkai lelet⁵ 1978. október 10-i nyíregyházi előadásában Bóna István szláv törzsfő IX. századi, blatnicai típusu s^írjaként értelmezte.

¹⁸⁷BÓNA 1972 és MADARAS 1981a

¹⁸⁸E kérdéshez kapcsolódva néhány megjegyzést fűznék a "közép avar fejedelmi leletek" /Mezőszilas-Tóti-pusztá-Igar/ problémájához. E leletkör eredetét BÓNA 1971 óta Kuber 670 körüli bevándorlásával kötjük össze. Forrásainkból tudjuk, hogy az avar kagán Kubert a Pannoniába telepített bizánci alattvalók irányításával bizta meg. Bóna Istvánt követve a provinciális lakosságot magam is a "Keszthely-kultúra" népében látom. Figyelembe véve a VIII-IX. századi források vallomását, hipotetikusan felvetem, hogy e megbízatásban talán a tudun méltóság első megjelenésével találkozhatunk. Tekintettel arra, hogy maga Kuber néhány évvel

később Thesszaloniké vidékére költözött, a mezőszilasi "fejedelmi" sir férfi halottjában egy rangos rokonát vélem felfedezni, aki örökölhette a tuduni címet. Elképzelhetőnek tartom továbbá, hogy az igari leletekhez hasonló jellegű, a Bécsi-medencében, Dél-Szlovákiában is feltűnő gazdas sirokba a tudun ország-résznének tarkánjait temették el.

¹⁸⁹TÓTH 1972. - A "Kagánok népe" c. kiállításon /Kecskeméten és Szegeden/ bemutatott leletek közt viszontláthattuk a ládadiszeken kívül a halotti szemfedőre varrt aranylemezeket is! - ld. még TROGMAYER 1981.

¹⁹⁰BÓNA 1972. - Hasonló arányokat kapunk a szegedi temetőknél is, ld. 185. j.

¹⁹¹KOVRIG 1963

¹⁹²E lelettípusok felsorolását ld.: FÜLÖP 1978.

¹⁹³DEÉR 1965

¹⁹⁴BÓNA 1973a; VÁCZY 1974

¹⁹⁵DEÉR 1965. 788. old. 474. j. - Az avar kincsek nyugateurópai sorsáról elfogult hangvételű, de adataiban és irodalmában használható munka: FEHÉR 1972.

¹⁹⁶BÓNA 1966. 320-324; VÁCZY 1970

¹⁹⁷FEHÉR 1931. 82, 128.; BÓNA 1966. 324.

¹⁹⁸ld. 47. j. - Valószínűleg ugyanerre az időre keltezhetjük a vrapi kincs földbekerülését is. Ez utóbbi megítélésénél rendkívül figyelemre méltónak találjuk LÁSZLÓ 1977 legújabb elgondolását.

¹⁹⁹Elsősorban Omurtag 825-826. évi hadjáratára gondolok itt.

²⁰⁰TÖRÖK 1973. 8.t. 4; 13.t. 2; 23.t. 13; 25.t. 1-2, 5-6; ill. 17.t. 12; 18.t. 5-6, 8-9; 22.t. 8-9.

²⁰¹MÓRA 1935. 7; ill. KÜRTI 1980. 64.

²⁰²MOÓR 1930

²⁰³Az Alföldre is vonatkoztatható megjegyzésekkel:
BÓNA 1968a. - További kutatást kíván, hogy a Kiszombor-G. temető 35., 37., 49. sírjában található edények analógiái nem a bolgár hagyatékekben keresendők-e.
/XXIII.t. 4-5./

²⁰⁴FEHÉR 1955. 46; BÓNA 1968a. 118; TROGMAYER 1977. 62.

²⁰⁵A fenti útvonal és az esetleg azt biztosító bolgár erődök feltételezése^{re} távoli, belső-ázsiai példa indított KÓHALMI 1980 alapján.

²⁰⁶Az adatra SZÁDECZKY-KARDOSS 1981-ben bukkantam.

²⁰⁷Egyes antropológiai tanulmányokban felvetődik az avarság és az Árpád-kori magyarság embertani arculatának hasonlósága /LIPTÁK 1957/, más vélemények azonban az általam vázolt történeti képet támogatják /ÉRY 1970/.

A. Szeged avar kori régészeti lelőhelyei.

Lelőhelykataszter.

a. Topográfiai[ig] azonosítható lelőhelyek.

Telepek

1. KISKUNDOROZSMA - Öreghegy

Kiskundorozsma Öreghegy nevű határrészeről, a Lajkó tanyához tartozó területről közelebb-ről nem datálható avar kori edények peremtöredékei kerültek 1941-ben a MFM-be. A leletek telepre utalnak.

Ltsz: N. 53.104.1-2.

Irod: NAGY 1980

2. KISKUNDOROZSMA - Márták dűlő

Kiskundorozsma északnyugati határrészeiben, az un. Márták dűlőben Nagy Erzsébet talált terepbe-járása során közelebb-ről nem datálható avar kori telepre utaló edénytöredékeket. A lelőhely az ő feldolgozásában a 25/42. számot viseli. A leletek a MFM-ban találhatóak, leltározatlanok. Irod: NAGY 1980

3. SZŐREG - Kűbekházi út

A szőregi tó külső oldalán húzódó domb és a kűbekházi országút között nagyobb kiterjedésű

népvándorlás kori telep nyomait találta meg terepbejárás során Matuz Edit. A kézzel formált durva edények valószínűleg avar koriak, közelebbi datálásuk kétséges.

A leletek a MFM-ban vannak, leltározatlanok.
Irod: MATUZ 1976. 28.

TROGMAYER 1977. 65.

Temetők

4. KISKUNDOROZSMA - Hármashatár

A Szegedi Szalámigyár Hízlaldája területén 1972. október-november folyamán Horváth Ferenc végzett leletmentést, melynek során egy késő avar temető 4 sírsorából 10 sírt tárt fel.

A temető jelentős része a már felépített épületek alá esik.

A leletek a MFM-ba kerültek, leltározatlanok.

Irod: HORVÁTH 1974

5. SZEGED - Baktó

1929. december 31-én Szeged baktói határrészeiben /Szegedtől északra/ az un. Rosenfeld tanya mellett Móra Ferenc tárt fel néhány avar sírt.

A területen 1947-ben Szádeczky-Kardoss Samu vezetésével további sírokat tártak fel. /CSALÁ

LÁNY 1956. szerint 33 sir került összesen elő./ A temetőből a közép avar időszak jellegzetes leletei kerültek a MFM-ba.

Ltsz. N. 53.20.1-75.

Dok. MFM Rég.Ad. 364-76.

Irod: MÓRA 1930

BANNER 1936. 253, 259.

SZÁDECZKY-KARDOSS 1948

CSALLÁNY 1956. 857.

KÜRTI 1980. 67.

6. SZEGED - Fehértó-A.

A Szegedtől északra eső Fehértó déli partján, a Lippai tanya közvetlen közelében 1929-1932 közt Móra Ferenc tárta fel egy nagy avar temető 376 sirját. /CSALLÁNY 1956 adata/ A MFM-ba került leletek a korai és a késő avar korba sorolhatók. Néhány szórvány lelet ill. övdisz magánúton a MNM-ba került.

Annak ellenére, hogy a temetőt ill. egyes leleteit az 1930-as évek elejétől ismeri a szakirodalom, a temető egészének közlésére csak a közeljövőben, az avar corpus sorozatban, Madaras László feldolgozásában kerül sor.

Ltsz. N. 53.2.1-1175; 53.110.1-11; 53.151.1-8;

53.159.1-2; 53.161.1; 53.201.1; 62.53.1-12;
62.66.1-2.

A. 55.116.1-3; 55.119.1.

MNM 1/1950.1-29; 27/1950.1-8.

Irod: SEBESTYÉN 1930. 185-187.

MÓRA 1932. 54-55, 57-61.

MÓRA 1935a

BANNER 1936. 253, 259.

CSALLÁNY 1956. 860.

GARAM 1969. 223.

KÜRTI 1978. 23.

KÜRTI 1980. 66-69.

MADARAS 1981

7. SZEGED - Fehértó-B.

A Szegedtől északra eső Fehértó déli oldalán, a Fehértó-A. jelű avar temetőtől keletre kb. 800 m-re tárta fel Móra Ferenc a Fehértó-B. jelű avar temető 131 sírját /CSALLÁNY 1956 adata/ 1930-1932. között. A MFM-ba került leletek nagyjából a 670-730 közti időszakra keltezhetőek, néhány darab a késő avar időszakra datálható.

A temető anyagából ezideig csak egyes leleteket közöltek; a temető teljes feldolgozása az avar corpus sorozatban a közeljövőben fog meg-

jelenni Madaras László tollából.

Ltsz: N. 53.3.1-360; 53.160.1-5; 55.107.1;
55.115.1-2; 55.118.1-2; 62.54.1-2.

Irod: SEBESTYÉN 1930. 187-188.

MÓRA 1932. 55-57.

BANNER 1936. 253, 259.

CSALLÁNY 1956. 861.

KÜRTI 1971

KÜRTI 1980. 66-69.

MADARAS 1981a

8. SZEGED - Felsővárosi feketeföldek

A Szeged-hódmezővásárhelyi vasút északi oldalán, a Csongrádi országúttól keletre az 1960-as években gázvezeték /?/ fektetésekor késő avar sirlelet került elő. A helyszínelést Bálint Alajos és Saliga László végezte. Részletes megfigyelésekre, leletmentésre nem volt módjuk. A leletek minden írásos feljegyzés nélkül kerültek be a MFM-ba.

Ltsz. N. 78.6.1-8.

Irod. -

9. SZEGED - Kolozsvári tér

Granulációval diszitett nagygömbös aranyozott

bronz fülbevaló került 1907-ben szórványként a MFM-ba a Kolozsvári térről. Biztos adatok hiányában feltételezzük, hogy sirlelet lehetett. Ltsz. 21/1907; N. 53.143.1; A. 55.123.1. /A

tárgyat többször átleltározták, így mindhárom ltsz. ugyanarra a tárgyra vonatkozik./

Irod. TÖMÖRKÉNY 1913. 248.

CSALLÁNY 1956. 862.

10. SZEGED- Kundomb

Szeged déli határában, a vasúti töltés déli oldalában, a rendező pályaudvar mellett, az egykori pusztamérgesi kisvasút két oldalán nagy avar temető került elő 1924-ben. Feltárását Móra Ferenc, Cs. Sebestyén Károly és Török Gyula végezte 1935-ig folyamatosan. 319 sir került elő /CSALLÁNY 1956 adata/, de a temető nincs teljesen feltárva. A leletanyag felöleli az avar kor egészét.

Bár a temető egyes leletei már közlésre kerültek; egészében csak az avar corpus következő kötetében, Salamon Ágnes tollából jelenik meg közlése.

A leletek a MFM-ban vannak.

Ltsz. 5/1924; 14/1935; N. 53.1.1-965; 53.120.1-4;

53.165.1-4/b.; 53.153.1-3.

Irod: SEBESTYÉN 1930. 185.

MÓRA 1932. 54, 56-57, 60-61, 63-65, 67.

HORVÁTH 1935. 104-112.

BANNER 1936. 253, 259.

CSALLÁNY 1956. 864.

GARAM 1969. 223.

KÜRTI 1980. 65.

11. SZEGED - Makkoserdő

Szeged északi oldalán, közvetlenül a körtöltésre támaszkodva, a mai Szélső sor és az un. Napfény üdülőtelep közti területen 1930-ban Móra Ferenc, majd 1942-ben Csallány Dezső vezetésével összesen 339 sirt tártak fel. /CSALLÁNY 1956 adata./ A temető nincs teljesen feltárva. A két ásatás területe azonosítható, de nem illeszkedik egymáshoz. A leletanyag a MFM-ba került, nagyjából a VII. század második fele és a IX. század közepe közé keltezhető.

Egyes leleteit már közölték, a temető teljes közlésére azonban csak az avar corpus következő kötetében, Salamon Ágnes tollából kerül sor.

Ltsz. /a számok alatt vegyesen leltározva szarmata, avar és Árpád-kori leletek talál-

hatóak/ N. 53.31¹-349; 53.45.1-375;
53.46.1-21; 53.130.1; 53.454.1-2;
56.25.1;
A. 55.82.1.

Dok. MFM Rég.Ad. 347-76.

Irod. MÓRA 1932. 54, 57, 59-61, 66.

BANNER 1936. 253, 259.

CSALLÁNY 1956. 865.

GARAM 1969. 223-224.

KÜRTI 1980. 67.

12. SZEGED - Öthalom

Az 1879. évi nagyárviz után a város feltöltésére ill. a gátépítésekhez elhordták a várostól észak-északnyugatra fekvő Öthalom keleti halmát. A földkitermelés során több történelmi korszak került elő, köztük avar sírok is. A MNM Varázséji Gusztávot küldte a helyszínre a feltárás lebonyolítására, így a hitelesen előkerült leletek a MNM-ba kerültek. A munkások kezén eltűnt leletek később a királyi biztossághoz, majd a MFM-ba kerültek. Az itt feltárt-feldúlt avar temető sírszámáról még hozzávetőleges adatunk sincs, de a leletek számából ítélve nem lehetett túl nagy. Korát

feltehetőleg a VII. század második felétől
a IX. század elejéig keltezhetjük.

A leletek nagy része közölt.

Ltsz. MNM 66/1879. 220-22, 250, 254, 277b;

62.18.1-3; 61.122.1.

MFM 1/1884.

Irod. VARÁZSÉJI 1880

PULSZKY 1881. 151-156.

BANNER 1936. 244.

CSALLÁNY 1941

CSALLÁNY 1956. 866.

13. SZEGED - Szentmihálytelek

Szentmihálytelek ma Szeged III. kerülete.

Ezen belül közelebbről meg nem határozott
helyről származnak a MNM-ban őrzött késő avar
övdiszek. A leltárkönyvi bejegyzés szerint
sirleletből származnak. A leletek egy része
magántulajdonban van.

Ltsz. MNM 14/1881.1-2.

Irod. CSALLÁNY 1956. 934.

14. SZŐREG - A.

A község délkeleti határában hosszú évek során
/1926-1942 közt/ folyamatos téglagyári föld-

munkák során került felszínre egy nagy gepi-
da és egy avar temető. A leleteknek csak el-
enyészően kis hányada származik ásatásból,
a többi alkalmi vétel, ajándék - csak szór-
ványként kezelhető. A temető nagysága nem be-
csülhető fel. A leletanyag, mely a MFM-ba
került, felöleli az egész avar kort.

Ltsz. N. 53.29.102-104, 143, 154-156, 189,
197, 207-245, 253-256, 265-271, 288,
294, 322-323; 53.47.1-2; 53.69.1-2;
53.123.1, 5-7; 53.125.1-2; 53.126.1-4;
53.127.1.

Irod. REIZNER 1903. 45-50.

BANNER 1936. 253.

CSALLÁNY 1956. 965, 966, 968, 969, 970.

CSALLÁNY 1961. 146-147.

MATUZ 1976. 22.

TROGMAYER 1977. 64.

15. SZŐREG - B.

A község belterületén, a mai Magyar és Szerb
utcák közti részen fekvő egykori községi ho-
mokbánya területén /ma MHSz lőtér/ 1928-ban
tárt fel Móra Ferenc 58 késő avar sirt.

/CSALLÁNY 1956 adata./

Ltsz. N.53.73.1-20.

Irod: BANNER 1936. 253.

KOREK 1945. 107-113.

CSALLÁNY 1956. 964.

MATUZ 1976. 22-23.

TROGMAYER 1977. 64.

KÜRTI 1980. 66.

16. SZŐREG - homokbánya /1970/

Az 1970. évi árvízvédelmi munkák során a szőregi vasútállomástól dél-délkeletre új homokbányát nyitottak. A földmunkák során régészeti leletek kerültek elő. Maráz Borbála leletmentése /munkatársak: Bálint Csahád, Goldman György, Szénászký Julia, Visy Zsolt/ során több korszak leleteit tárták fel, köztük egyetlen korai avar lovas sirt. A feltárt ill. megfigyelt terület nagysága alapján bizonyosan magányos sir volt. A váz fölött részleges lovastemetkezést találtak, a lócsontok mellett kengyelpár, zabla és állatcsontvázak /juh, kecske/ voltak. A halott mellett kés és kétélű kard feküdt.

A leletek a MFM-ba kerültek, leltározatlanok.

Irod: BÁLINT--MARÁZ 1971

MATUZ 1976. 26.

TROGMAYER 1977. 65.

17. TÁPÉ - Kerekgyöp

A tápéi határ Duna-Tisza közti oldalán levő Kerekgyöp határrészen már évtizedek óta kerülnek elő különböző földmunkák során avar sirleletek. A helyszínelést végző szegedi régészek az összefüggéseket nem ismervén az újból és újból előkerülő siroknak új és új lelőhelyelnevezést adtak. A határrész neve alatt úgy gondoljuk, joggal foglalható egybe egy nagy kiterjedésű /akár ezer siros/ késő avar temető több részlete:

- Tápé-Széntégláégető. Trogmayer Ottó ásatása, 1961, 1964.
- Tápé-Olajos út. Trogmayer Ottó leletmentése, 1967.
- Tápé-85. sz. olajkút. Bálint Csanád helyszíni szemléje, 1968.
- Tápé-A.151.sz. kútkörzet. Vörös Gabriella leletmentése, 1977.

Valamennyi lelet a MFM-ban van, leltározatlanok.

Irod. TROGMAYER 1962

TROGMAYER 1965

TROGMAYER 1968

TROGMAYER 1971. 43-44.

VÖRÖS 1978

18. TÁPÉ - Lebő-Kishomokos

A tápéi határ tiszántúli oldalára eső Lebő halom északkeleti oldalán nyitott homokbányával avar temetőt semmisítették meg. Az 1962. szeptemberében Bálint Alajos által vezetett leletmentés során 16 késő avar sirt sikerült feltárni, a temető legszebb leletei azonban szórványból származnak. A leletek a MFM-ba kerültek, leltározatlanok.

Irod. BÁLINT 1963

b. Nem azonosítható lelőhelyek

19. ALGYÓ - Czirok Mátyás földje

CSALLÁNY 1956 szerint Algyó és Tápe határáról, Czirok Mátyás földjéről 1944-ben a MFM-ba került egy növényi mintával diszitett késő avar csat. A leletnek semmi más nyomát nem találtam.

Irod. CSALLÁNY 1956. 15.

20. ALGYÓ - Vásárhelyi út

A MFM leltárkönyvi bejegyzése szerint Algyóról, a Vásárhelyi útról, a Földművesszövetkezet udvaráról került a múzeumba egy durva, kézzel formált, közelebbről nem datálható avar agyagedény. Nem tudni, telepet, vagy temetőt jelez-e?

Ltsz. N. 53.92.1.

Irod. -

21. SZEGED környéke

A MNM-ban Szeged környéke címen tartanak számon néhány késő avar övgarnitúrát, melyek a Fleissig-gyűjteményből származnak. Közelebbi lelőhelyük kideríthetetlen éppúgy, mint a MFM-ban őrzött, lelőhely nélküli sirleleteknek. Ez utóbbiak leltározatlanok.

Ltsz. MNM 2/1950.1-7; 3/1950.1-7; 4/1950.1-4;
19/1950.1-5.

Irod. CSALLÁNY 1956. 863.

22. SZEGED - Rókus

A lelőhely fenti néven ismeretlen, a mai földrajzi elnevezést az egykori megjelölés teljes elfeledése indokolja. Az un. Alföld-Fiumei vasút Hódmezővásárhely-Szeged közti

szakaszának építésekor, nagyjából a mai Szeged-Rókus vasútállomás környékén több alkalommal is kerültek elő késő avar sirleletek.

Feltételezésünk szerint a lelőhely a rókusi vasútállomás környéki földnyerő helyek /mavak/ egyike lehetett; pillanatnyilag ennél közelebbi topográfiai meghatározásra nincs módunk. A leleteket a MNM őrzi.

Ltsz. MNM 91/1880.1-7, 15-16, 18-22, 24-26,
29, 33-34; 7/1952.1-22; 62.21.1-2.

Irod. CSALLÁNY 1956. 855.

23. SZEGED - Székhát

Móra Ferenc 1917-ben végzett sikertelen öthalmi ásatása során kapott a MFM ajándékba egy késő avar öntött bronz veretet. Lelőhelyül az Öthalomtól északnyugatra 3 km-re fekvő Ráczok kertjét - azaz Székhátat jelölték meg, a halásztanya közelében. Móra ugyan megásta a jelzett helyet, de semmit sem talált.

A lelőhely a Fehértó déli partján, a jelenleg is működő halászcserda mellett lehet. A helyszín ismerete, ill. Móra adatai arra utalnak, hogy

- vagy egy avar telepet kell az adott helyen feltételeznünk, ahonnan a veret előkerült;
- vagy ha temetőből származik: a Fehértó-A. esetleg a Kiskundorozsma-Hármashatár nevű temetőkből kerülhetett ki.

Ltsz. MFM 54/1917. ill. később átleltározva:

N. 53.201.1.

Irod. KÜRTI 1980. 65, 67.

24. SZEGED?

A MNM leltárkönyvében feltételezett szegedi lelőhellyel tartanak nyilván néhány lemezes övveretet.

Ltsz. MNM 4/1952.1-7.

Irod. CSALLÁNY 1956. 866a.

25. SZŐREG - Kiss tanya

1900-ban Kiss Károly szőregi tanyája mellől lovas sir leletei kerültek be a MFM-be. A leletek elvesztek, így csak feltételesen sorolhatók az avar kor emlékei közé.

Ltsz. 3/1900.

Irod. CSALLÁNY 1956. 545.

MATUZ 1976. 25.

TROGMAYER 1977. 65.

26. SZŐREG - Podlukány dülő

Szórványként előkerült avar kori fülbevaló,
mely csak szakirodalmi utalásból ismert.

Irod. CSALLÁNY 1956. 967.

B. Irodalomjegyzék

AGAPOV -- KADIRBAEV

- 1979 P. Agapov -- M. Kadirbaev: Treasures of Ancient Kazakhstan. Alma-Ata, 1979.

ARTAMONOV

- 1958 M. I. Artamonov: Sarkel-Belaja Veža. MIA 62 /1958/ 7-84.

ÅBERG

- 1922 Nils Åberg: Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit. Uppsala, 1922.

ÅBERG

- 1923 Nils Åberg: Die Goten und Langobarden in Italien. Uppsala, 1923.

BAKAY

- 1973 Bakay Kornél: Az avarok időrendjéről. SMK 1 /1973/ 5-86.

BANNER

- 1936 Banner János: Régészeti kutatások Szegeden. Dolg. 12 /1936/ 242-285.

BÁLINT

- 1963 Bálint Alajos: Tápé, Lebő-Kishomokos. Rég. Füzet. I. 16 /1963/ 52.

BÁLINT

- 1975 Bálint Csanád: A szaltovo-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. Arch. Ért. 102 /1975/ 52-62.

BÁLINT

- 1976 Bálint Csanád: A magyar őstörténet régészetének keleti kapcsolatai és előzményei /III-IX. század/. = Hajdú Péter -- Kristó Gyula -- Róna-Tas András szerk.: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. I:1. Bp. 1976. 84-107.

BÁLINT

- 1976a Bálint Csanád: A Kárpát-medence VI-IX. századi régészeti-néptörténeti kérdései. = Hajdú Péter -- Kristó Gyula -- Róna-Tas András szerk.: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. I:1. Bp. 1976. 107-120.

BÁLINT

- 1978 Bálint Csanád: Eperjes-Csikós tábla. Rég. Füzet. I. 31 /1978/ 69.

BÁLINT

- 1978a Bálint, Csanád: Vestiges archéologiques de l'époque tardive des Sassanides et leurs relations avec les peuples des Steppes. Acta Arch. Hung. 30 /1978/ 173-212.

BÁLINT

- 1979 Bálint Csanád: Eperjes-Csikós tábla.
Rég. Füz. I. 32 /1979/ 68-69.

BÁLINT

- 1980 Bálint Csanád: Az avarkori régészeti
hagyaték keleti kapcsolatai. Előadás
1980. március 18-án a Kőrösi Csoma
Társaságban, Bp-en.

BÁLINT -- MARÁZ

- 1971 Bálint Csanád -- Maráz Borbála: Szőreg-
homokbánya. Rég. Füz. I. 24 /1971/ 75-76.

BIALEKOVÁ

- 1967 Darina Bialeková: Žltá keramika z pohre-
bisk obdobia avarskej ríše v Karpatskej
kotline. Sl.A. XV-1 /1967/ 5-65.

BÓNA

- 1963 Bóna, István: Beiträge zu den ethnischen
Verhältnissen des 6-7. Jahrhunderts in
Westungarn. Alba Regia 2-3 /1963/ 49-68.

BÓNA

- 1966 Bóna, István: "Cundpald fecit" /Der Kelch
von Petőháza und die Anfänge der bairisch-
fränkischen Awarenmission in Pannonien./
Acta Arch. Hung. 18 /1966/ 279-325.

BÓNA

- 1968 Bóna István: A népek országútján.=
A magyar régészet regénye. Bp. 1968. 100-134.

BÓNA

- 1968a Bóna István: Opponensi vélemény Cs. Sós
Ágnes: "A Dunántúl IX. századi szláv nép-
essége" c. kandidátusi értekezéséről.
Arch. Ért. 95 /1968/ 115-120.

BÓNA

- 1968b Bóna, István: Abriss der Siedlungs-
geschichte Ungarns im 5-7. Jahrhundert
und die Awarensiedlung von Dunaújváros.
AR 20 /1968/ 605-618.

BÓNA

- 1970 Avar lovassir Iváncsáról.
Arch. Ért. 97 /1970/ 243-261.

BÓNA

- 1971 Bóna István: A népvándorlás kora Fejér
megyében. = Fejér megye története I,5.
Székesfehérvár, 1971.

BÓNA

- 1971a Bóna, István: Ein Vierteljahrhundert
Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn.
Acta Arch. Hung. 23 /1971/ 265-336.

BÓNA

- 1972 Bóna István: Magyarország régészete és története a római uralom végétől a honfoglalásig. Akadémiai doktori értekezés kézirat, Bp. 1972.

BÓNA

- 1973 Bóna István: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaujvárosban. Fontes Arch. Hung. 1973.

BÓNA

- 1973a Bóna István: Nagy Károly nyomdokain. = Évezredek hétköznapijai. Bp. 1973. 141-163.

BÓNA

- 1974 Bóna István: A középkor hajnala. Bp. 1974.

BÓNA

- 1980 Bóna, István: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. Acta Arch. Hung. 32./1980/ 31-95.

BRENTJES

- 1977 Burchard Brentjes: Mittelasien. Leipzig, 1977.

CZEGLÉDY

- 1969 Czeglédy Károly: Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig. Bp. 1969.

CSALLÁNY

- 1933 Csallány Dezső: A kunszentmártoni
avarkori ötvössir. Szentese, 1933.

CSALLÁNY

- 1939 Csallány Dezső: Kora-avarkori sirleletek.
FA I-II /1939/ 121-155.

CSALLÁNY

- 1940 Csallány Dezső: Kora-avarkori edények
Magyarországon.
Dolg. 16 /1940/ 118-133.

CSALLÁNY

- 1941 Csallány Dezső: A Szeged-öthalmi
avarkori arcvédőlemez.
Dolg. 17 /1941/ 165-168.

CSALLÁNY

- 1943 Csallány Dezső: Az avarok varkocsfésűje.
A szegedi Városi Múzeum Kiadványai II.
4 /1943/ 3-5.

CSALLÁNY

- 1943a Csallány Dezső: A Deszk-D számú temető
avar sirjai. Arch. Ért. 1943. 160-170.

CSALLÁNY

- 1948 Csallány Dezső: Szegedi avarkori sirlele-
tek és hun-bolgár ivókürtök régészeti
kapcsolatai. Arch. Ért. 1946-48.
350-359.

CSALLÁNY

- 1952 Csallány, Dezső: Vizantijskie moneti
v arabskih nahodkah. Acta Arch. Hung.
2 /1952/ 235-244.

CSALLÁNY

- 1953 Csallány Dezső: A bácsujfalusi avarkori
hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur-
bolgárok /hunok/ temetési szokásához
és régészeti hagyatékához.
Arch. Ért. 80 /1953/ 133-140.

CSALLÁNY

- 1954 Csallány Dezső: A bizánci fémművesség
emlékei, I. Ant. Tan. 1 /1954/ 101-126.

CSALLÁNY

- 1956 Csallány, Dezső: Archäologische Denkmä-
ler der Awarenzeit in Mitteleuropa.
Bp. 1956.

CSALLÁNY

- 1957 Csallány Dezső: Az Átokháza-bilisicsi
avarkori sirleletek.
MFME 1957. 109-130.

CSALLÁNY

- 1957a Csallány Dezső: A bizánci fémművesség
emlékei, II. Ant. Tan. 4 /1957/
250-274.

CSALLÁNY

- 1961 Csallány, Dezső: Archäologische Denkmä-

ler der Gepiden in Mitteldonaubecken.

Arch. Hung. XXXVIII /1961/

CSALLÁNY

- 1963 Csallány Dezső: A kuturgur-bolgárok /hunok/ régészeti hagyatékának meghatározása. Arch. Ért. 90 /1963/ 21-37.

CSALLÁNY

- 1965 Csallány Dezső: Népvándorlás-honfoglalás-kori bizánci régészeti kapcsolataink. JAMK 5 /1965/

CSALLÁNY

- 1968 Csallány Dezső: Sámáneszköz volt-e az avarkori "ir-tartó csonttégely"? MFMÉ 1966-67/1 /1968/ 61-71.

CSALOG

- 1959 Csalog József: Rangjelző diszkard az avaroknál. FA XI /1959/ 105-107.

DEÉR

- 1965 Deér, Josef: Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches. = Karl der Grosse, I. Düsseldorf, 1965. 719-791.

DIMITRIJEVIĆ -- KOVAČEVIĆ -- VINSKI

- 1962 D.Dimitrijević -- J.Kovačević -- Z.Vinski: Seoba Naroda. Archeološki nalazi Jugoslovenskog Podunavlja. Zemun, 1962.

DODD

- 1961 E.C.Dodd: Byzantine Silver Stamps.
Washington, 1961.

DODD

- 1973 E.C.Dodd: Byzantine Silver Treasures.
Bern, 1973.

DÖRNER

- 1960 Eugen Dörner: Mormint din epoca avară
la Sînpetru-German.
SCIV 11 /1960/ 423-431.

ERDÉLYI

- 1966 Erdélyi István: Az avar művészet.
Bp. 1966.

ERDÉLYI

- 1982 Erdélyi István: Az avarság és Kelet
a régészeti források tükrében.
Bp. 1982. 253.p.

ERDÉLYI -- OJTOZI -- GENING

- 1969 I.Erdélyi -- E.Ojtozi -- W.Gening: Das
Gräberfeld von Newolino.
Arch. Hung. XLVI /1969/

ÉRY

- 1970 K. Éry Kings: Összehasonlító biometriai
vizsgálatok VI-XII. századi Közép-Duna
medencei népeiségek között.
Anthrop. Közl. 14 /1970/ 7-33.

FEHÉR

- 1931 Fehér Géza: A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásaik. Arch. Hung. VII /1931/

FEHÉR

- 1955 Fehér Géza: Avar-bizánci kapcsolatok és a bolgár államalapítás. Arch. Ért. 82 /1955/ 45-47.

FEHÉR

- 1972 Fehér M. Jenő: A nyugati avarok birodalma. I. Az avar kincsek nyomában. Buenos Aires, 1972.

FETTICH

- 1926 Fettich Nándor: Sárkányábrázolások a magyarországi népvándorláskori emléanyagban. Arch. Ért. 1923-26. 157-172.

FETTICH

- 1926a Fettich Nándor: Az avarkori műipar Magyarországon. Arch. Hung. I. /1926/

FETTICH

- 1937 Fettich Nándor: A honfoglaló magyarság fémművészete I-II. Arch. Hung. XXI /1937/

FETTICH

- 1951 Fettich Nándor: Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. Arch. Hung. XXXI /1951/

FÜLÖP

- 1978 Fülöp, Gyula: La survivance des Avars au IXe siècle. Alba Regia 16 /1978/ 87-97.

FÜLÖP

- 1980 Fülöp Gyula: Avarkori temető Kajászó-Ujmajorban. Alba Regia 18 /1980/ 317-326.

GARAM

- 1969 Garam Éva: A késő avarkori korongolt sárga kerámia. Arch. Ért. 96 /1969/ 207-240.

GARAM

- 1976 Sz. Garam Éva: Adatok a középvavar kor és az avar fejedelmi sírok régészeti és történeti kérdéseire. FA XXVII /1976/ 129-145.

GARAM

- 1978 Sz. Garam Éva: A középvavar kori sírobuszával keltezhető leletköre. Arch. Ért. 105 /1978/ 206-215.

GARAM

- 1980 Sz. Garam Éva: VII. századi aranyékszer-
rek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye-
iben. FA XXXI /1980/ 157-173.

GARAM

- 1980a Garam, Éva: Spätawarenzeitliche durch-
brochene Bronzescheiben.
Acta Arch. Hung. 32 /1980/ 161-180.

GÖMÖRI

- 1980 Gömöri, János: Frühmittelalterliche
Eisenschmelzöfen von Tarjánpuszta und
Nemeskér.
Acta Arch. Hung. 32 /1980/ 317-343.

GRIERSON

- 1965 Philip Grierson: Money and Coinage under
Charlemagne. = Karl der Grosse, I.
Düsseldorf, 1965. 501-536.

HAJDU -- KRISTÓ -- RÓNA-TAS

- 1977 Hajdú Péter -- Kristó Gyula -- Róna-Tas
András szerk: Bevezetés a magyar őstör-
ténét kutatásának forrásaiba, II.
Bp. 1977.

HAMPEL

- 1905 Hampel, Joseph: Alterthümer des frühen
Mittelalters in Ungarn, III.

Braunschweig, 1905.

HORVÁTH

- 1935 Horváth Tibor: Az üllői és a kiskőrösi avar temető.
Arch. Hung. XIX /1935/ 128 p.

HORVÁTH

- 1974 Horváth Ferenc: Szeged-Dorozsma-Hármas-határ. Rég. Fü. I. 27 /1974/ 79.

HUDJAKOV

- 1979 Ju.S.Hudjakov: Kök-tjurki na Srednem Jenisee. = Novoe v arheologii Sibiri i Dalnego Vostoka.
Novosibirsk, 1979. 194-206.

HUDJAKOV

- 1980 Ju.S.Hudjakov: Vooru[✓]zenie Jenisejskih kirgizov VI-XII vv. Novosibirsk, 1980.

HUSZÁR

- 1954 Huszár, Lajos: Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im Mittleren Donubecken.
Acta Arch. Hung. 5 /1954/ 61-109.

JEVTJUHOVA -- KISELEV

- 1941 L.A.Jevtjuhova -- S.V.Kiselev: Otč[✓]et o rabotah sajano-altajskoj arheologičeskoj ^oekspedicii v 1935 g.

TGIM 16 /1941/ 75-117.

JUHÁSZ

- 1969 Juhász Irén: Újabb adatok az avar temetkezési szokások ismeretéhez.
MEFÉ 1969-2. 147-149.

KÁLMÁN

- 1981 Kálmán Katalin: Avarkori embertani anyag általános összefüggései a Dél-Alföld területéről. Kézirat, Szeged, 1981.
Szakdolgozat a JATE Embertani Tanszékén.

KISELEV

- 1951 S.V.Kiselev: Drevnjaja istorija Južnoj Sibiri. Moskva, 1951.

KISS

- 1965 Kiss, Attila: Zur Frage des frühmittelalterlichen Weinbaues im Karpathenbecken. JPMÉ 1964 /1965/ 129-138.

KOLLAUTZ -- MIYAKAWA

- 1970 A.Kollautz -- H.Miyakawa: Geschichte und Kultur eines Völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes. I-II. Klagenfurt, 1970.

KOREK

- 1945 Korek József: Két Szegedkörnyéki avar temető. FA V /1945/ 102-116.

KOVAČEVIĆ

- 1960 J. Kovačević: Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka. Novi Sad, 1960.

KOVRIG

- 1948 L. Kovrig Ilona: Avar kori sírleletek Csengődről. Arch. Ért. 1946-48. 339-345.

KOVRIG

- 1955 L. Kovrig Ilona: Adatok az avar megszállás kérdéséhez. Arch. Ért. 82 /1955/ 30-44.

KOVRIG

- 1957 L. Kovrig Ilona: Kora-avarkori sírok Törökbálintről. FA IX /1957/ 119-131.

KOVRIG

- 1963 L. Kovrig, Ilona: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Arch. Hung. XL /1963/

KOVRIG -- KOREK

- 1960 Ilona Kovrig -- József Korek: Le cimetière de l'époque avare de Csóka /Čoka/ Acta Arch. Hung. 12 /1960/ pp. 257-297.

KÓHALMI

- 1972 U. Kóhalmi Katalin: A steppék nomádja
lőháton, fegyverben. Bp. 1972.

KÓHALMI

- 1980 U. Kóhalmi Katalin: Dauria. Nomádok
várjai a parasztlak országában. Előadás
1980. december 16-án a Körösi Csoma
Társaságban, Bp.

KÓHEGYI -- MARCSIK

- 1974 Kóhegyi, Mihály -- Marcsik, Antónia: Das
sarmatische und awarische Gräberfeld von
Mélykút. MFMÉ 1971-2 /1974/ 119-128.

KUBAREV

- 1979 V.D.Kubarev: Novie svedenija o drevne-
tjurskich ogradkah Vostočnogo Altaja. =
Novoe v arheologii Sibiri i Dalnego
Vostoka. Novosibirsk, 1979. 135-160.

KÜRTI

- 1970 Kürti Béla rec.: I.Erdélyi -- E.Ojtozi --
W.Gening: Das Gräberfeld von Newolino.
NyK 72 /1970/ 249-252.

KÜRTI

- 1971 Kürti Béla: Egy avar tegez rekonstruk-
ciója. Acta Iuvenum III. Szeged, 1971.
16-27.

KÜRTI

- 1978 Kürti Béla: Móra Ferenc ásatásai Dorozsmán. MFMÉ 1976-77/1 /1978/ 7-25.

KÜRTI

- 1980 Kürti Béla: Móra Ferenc avarjai. Múzeumi Közlemények 1980/1. 62-69.

KÜRTI

- 1980a Kürti Béla: Avar sirleletek Csanytelekről és Gerláról. Előadás a kecskeméti avar szimpóziumon 1980. október 22-én.

KÜRTI

- 1981 Kürti Béla: Szempontok a korai avar leletanyag értékeléséhez. Előadás Szegeden, 1981. október 12-én.

KÜRTI

- 1982 Kürti Béla: A Szegedi táj népei az avar korban /568-895/ régészeti források alapján. = Szeged monográfia I. s.a. Szeged, 1982. kézirat

KÜRTI

- 1982a Kürti Béla: Régészeti adatok a Szeged-környéki avarság településtörténetéhez. Előadás Szegeden, 1982. október 25-én.

LAKATOS

- 1973 Lakatos, Pál: Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden. Acta Ant. et Arch. 17

/1973/ 135 p.

LÁSZLÓ

- 1935 László Gyula: Adatok az avarkori mű-
ipar ókeresztény kapcsolataihoz.
Bp. 1935.

LÁSZLÓ

- 1940 László Gyula: Adatok a kunok tegezéről.
Néprajzi Értesítő 32 /1940/ 51-59.

LÁSZLÓ

- 1940a László Gyula: Újabb keresztény nyomok
az avarkorból. Dolg. 16 /1940/ 145-158.

LÁSZLÓ

- 1955 László, Gyula: Études archéologiques
sur l'histoire de la société des Avars.
Arch. Hung. XXXIV. /1955/ 296 p.

LÁSZLÓ

- 1970 László Gyula: A népvándorláskor művészete
Magyarországon. Bp. 1970. 152 p.

LÁSZLÓ

- 1970a László Gyula: A "kettős honfoglalás"-
ról. Arch. Ért. 97 /1970/ 161-187.

LÁSZLÓ

- 1972 László, Gyula: Les monuments byzantines
en Hongrie. Diss. Arch. II. 1 /1972/
63-110.

LÁSZLÓ

- 1977 László Gyula: Kovrat kagán fiainak történetéhez. = Bartha Antal -- Czeglédy Károly -- Róna-Tas András szerk: Magyar őstörténeti tanulmányok.
Bp. 1977. 225-230.

LIPTÁK

- 1957 Lipták, Pál: Awaren und Magyaren im Donau-Theiss Zwischenstromgebiet. /Zur Anthropologie des VII-XIII. Jahrhunderts./
Acta Arch. Hung. 8 /1957/ 199-268.

LIPTÁK

- 1970 Lipták Pál: A magyarság etnogenezisének paleoantropológiája.
Anthrop. Közl. 14 /1970/ 85-90.

MADARAS

- 1981 Madaras László: Szeged-Fehértó "A" temető. Kézirat, Szolnok, 1981.

MADARAS

- 1981a Madaras László: Szeged-Fehértó "B" temető. Kézirat, Szolnok 1981.

MADÁCSY

- 1961 Madácsy László szerk: Móra Ferenc levelesládája. Szeged, 1961. 329 p.

MATUZ

- 1976 Matuz Edit: A Tisza-Maros szög /Deszk, Szőreg, Tiszasziget, Ujszentiván/ régészeti topográfiája és településtörténete. Kézirat, Szeged, 1976. Szekdolgozat a JATE Ókortörténeti és Régészeti Tanszékén.

MAVRODINOV

- 1943 N.Mavrodinov: Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós.
Arch. Hung. XXIX /1943/

MAZITOV

- 1977 N.A.Mazitov: Južnij Ural v VII-XIV. vv. Moskva, 1977.

MÁRKINÉ

- 1934 Márkiné Poll Katalin: Kürtösvégű karkötők az avar-korból.
Arch. Ért. 1934. 56-65.

MEDVEDEV

- 1966 A.F.Medvedev: Ručnoe metatelnoe oružie. Luk i streli, samostrel VIII-XIV vv.
Arh. SSSR SAI EI-36 /1966/

MESTERHÁZY

- 1969 Mesterházy Károly: Népvándorláskori csontcsatok. Arch. Ért. 96 /1969/ 242-245.

MESTERHÁZY

- 1972 Mesterházy Károly: Avar kori csonttöredékek. DDMÉ 1969-70 /1972/ 109-115.

MOÓR

- 1930 Moór, Elemér: Die slawischen Ortsnamen der Theisseebene. Zeitschrift für Ortsnamenforschung 6 /1930/ 3-37, 105-140.

MÓRA

- 1930 Móra Ferenc: Öreg ujságíró szilveszterestje. Délmagyarország, 1930. január 1.

MÓRA

- 1930a Móra Ferenc: Insula Lebő. Magyar Hírlap, 1930. június 1.

MÓRA

- 1932 Móra Ferenc: Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben.
Ethnographia 43 /1932/ 54-67.

MÓRA

- 1935 Móra Ferenc: Mit találtam a cirokföldön?
= Utazás a földalatti Magyarországon.
Bp. 1935. 1-11.

MÓRA

- 1935a Móra Ferenc: Hun sírok, hun nem azok.
= Utazás a földalatti Magyarországon.
Bp. 1935. 29-124.

MORAVCSIK

- 1938 Moravcsik Gyula: A magyar szent korona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában. Szent István Emlékkönyv III. Bp. 1938. 423-472.

MUZEJ

- 1978 Muzej arheologii Instituta Istorii, Arheologii i ^oEtnografii im. C. Valihanova AN Kazahskoj SSR. Putevoditel. Alma-Ata, 1978.

NAGY

- 1973 Nagy Tibor: Budapest története az őskortól a honfoglalásig. = Budapest története I. Bp. 1973. 39-216.

NAGY

- 1976 Nagy Árpád: Az Al-Duna menti bizánci városok pusztulása és a balkáni avar hadjáratok. Cumania 4 /1976/ 79-86.

NAGY

- 1980 Nagy Erzsébet: Kiskundorozsma régészeti topográfiája és településtörténete. Kézirat, Szeged, 1980. Szakdolgozat a JATE Ókortörténeti és Régészeti Tanszékén.

NAGY

- 1981 B.Nagy Katalin: Hódmezővásárhely az avar korban. Kézirat, 1981. s.a. a Hódmezővásárhely-monográfiában.

NAGY

- 1982 Nagy Ádám: Numizmatikai adatok Csongrád megye történetéhez. Kézirat, Szeged, 1982.

NOWGORODOWA

- 1980 Eleonora Nowgorodowa: Alte Kunst der Mongolei. Leipzig, 1980.

OLAJOS

- 1969 Olajos Teréz: Adalék a [H]ung[a]ri[i] népnév és a késői avar kori etnikum történetéhez. Ant. Tan. 16 /1969/ 87-90.

OLAJOS

- 1973 Olajos Teréz: Theophylaktos Simokattes és a Baján-dinasztia kronológiája. Ant. Tan. 20 /1973/ 60-64.

PLETNEVA

- 1958 S.A.Pletneva: Pečenegi, torki i polovci v južnorusskih stepjah. MIA 62 /1958/ 151-226.

PULSZKY

- 1882 Pulszky Ferenc: Rekeszes ötvösség Magyarországon. Arch. Ért. 1881 /1882/ 146-156.

REIZNER

- 1903 Reizner János: Sasüllési és szőreghi leletekről. Arch. Ért. 1903. 43-50.

ROSNER

- 1971 Rosner, Gyula: Die Fragen der Schmukkeramik der frühen Awarenzeit. Acta Ant. et Arch. 14 /1971/ 95-104.

ROSNER

- 1972 Rosner, Gyula: La céramique grise des VIe-VIIe siècles et ses problèmes ethniques dans le bassin des Carpathes. = Les Questions fondamentales du peuplement du bassin des Carpathes du VIIIe au Xe siècle. Conférence Internationale 1971 à Szeged. MAIU Beiheft 1. 1972. 45-50.

ROSNER

- 1976 Rosner Gyula: Szekszárd-Bogyiszlói út. Rég. Fü. I. 29 /1976/ 56.

ROSNER

- 1977 Rosner Gyula: Szekszárd-Bogyiszlói út. Rég. Fü. I. 30 /1977/ 36.

SEBESTYÉN

- 1930 Cs. Sebestyén Károly: Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban. Dolg. 6 /1930/ 178-204.

SZATMÁRI

- 1980 B.Szatmári Sarolta: Tatabánya-Alsógalla,
autósztráda építés.
Rég. Füzet. I. 33 /1980/ 69-70.

SZATMÁRI

- 1980a Szatmári, Sarolta: Das Gräberfeld von
Oroszlány und seine Stelle in der früh-
awarenzeitlichen Metallkunst.
Acta Arch. Hung. 32 /1980/ 97-116.

SZÁDECZKY

- 1948 Szádeczky-Kardoss Samu: Avar sirok Bak-
tóban. Alföldi Tudományos Gyűjtemény
2 /1948/ 1-42.

SZÁDECZKY

- 1967 Szádeczky-Kardoss Samu: Avarok és grif-
fek Priskosnál, Hérodotosznál és a régé-
szeti leletanyagban.
Ant. Tan. 14 /1967/ 257-261.

SZÁDECZKY

- 1968 Szádeczky-Kardoss Samu: Kuvrat fiának,
Kubernek a története és az avar kori
régészeti leletanyag.
Ant. Tan. 15 /1968/ 84-87.

SZÁDECZKY

- 1970 Szádeczky-Kardoss Samu: Hitvalló Theo-

phanés az avarokról. /A korai avar kor történetének vázlata/

Ant. Tan. 17 /1970/ 121-147.

SZÁDECZKY

- 1972 Szádeczky-Kardoss, Samu: Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Avarengeschichte nebst einer Auswahl anderssprachigen Quellen.
Acta Ant. et Arch. 16 /1972/ 140 p.

SZÁDECZKY

- 1978 Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. I. Arch. Ért. 105 /1978/ 78-90.

SZÁDECZKY

- 1979 Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. II. Arch. Ért. 106 /1979/ 94-111.

SZÁDECZKY

- 1979a Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. III. Arch. Ért. 106 /1979/ 231-243.

SZÁDECZKY

- 1980 Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. IV. 1. Arch. Ért. 107 /1980/ 86-97.

SZÁDECZKY

- 1980a Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. IV. 2. Arch. Ért. 107 /1980/ 201-213.

SZÁDECZKY

- 1981 Szádeczky-Kardoss Samu: A szegedi táj népei az avar korban az írásos források alapján. Kézirat, Szeged, 1981. s. a.

SZÁDECZKY

- 1981a Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. V. Arch. Ért. 108 /1981/ 81-88.

SZÁDECZKY

- 1981b Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. VI. 1. Arch. Ért. 108 /1981/ 218-232.

SZÁDECZKY

- 1982 Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. VI. 2. Arch. Ért. 109 /1982/ 136-144.

SZŐKE

- 1974 Szőke, Béla Miklós: Über die späthellenistischen Wirkungen in der spätawarenzeitlichen Kunst der Karpatenbeckens. Diss. Arch. II. 3 /1974/ 60-141.

SZÓKE

- 1979 Szóke Béla Miklós: Szarvas-Rózsási fő-
major. Rég. Füz. I. 32 /1979/ 73.

SZÓKE

- 1979a Szóke Béla Miklós: Hunya-Csárdavölgy,
Hanyecz tanya. Rég. Füz. I. 32 /1979/
78-79.

TEODOR

- 1981 Dan Gh. Teodor: Romanitatea Carpato-
Dunăreană și Bizanțul in veacurile V-XI
e.n. Iasi, 1981.

TOMKA

- 1978 Tomka Péter: Avarok a Kisalföldön. =
Régészeti barangolások Magyarországon.
Bp. 1978. 124-169.

TÓTH

- 1958 H.Tóth Elvira: Ötvöstechnikák az avarok
és a honfoglalás korában. Kézirat, 1958.
Szakdolgozat az ELTE Régészeti Tanszékén.

TÓTH

- 1972 H.Tóth, Elvira: Preliminary Account of
the Avar Princely Find at Kunbábony.
Cumania 1 /1972/ 143-160.

TÓTH

- 1980 H.Tóth, Elvira: Frühawarenzeitlicher

Grabfund in Kecskemét, Sallaistrasse.

Acta Arch. Hung. 32 /1980/ 117-152.

TÖMÖRKÉNY

- 1913 Tömörkény István: Adatok az Alföld régészeti térképéhez. MKvtÉ 1913. 240-248.

TÖRÖK

- 1954 Török Gyula: Kora-avar sírok Mórton. Arch. Ért. 81 /1954/ 54-59.

TÖRÖK

- 1973 Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. Fontes Arch. Hung. Bp. 1973.

TÖRÖK

- 1983 Török Gyula: Avarkori temető Csengelén. MFME s. a.

TRAVAIL

- 1956 Le travail artistique des métaux des peuples Yougoslaves au cours des siècles. I. Beograd, 1956.

TROGMAYER

- 1962 Trogmayer Ottó: Tápé-Széntégláégető. Rég. Füz. I. 15 /1962/ 18.

TROGMAYER

- 1962a Trogmayer Ottó: Népvándorláskori teleponomok Bokros határában. MFME 1960-62. 3-8.

TROGMAYER

- 1965 Trogmayer Ottó: Tápé-Tiszatáj MTSz.
Rég. Fü. I. 18 /1965/ 21-22.

TROGMAYER

- 1968 Trogmayer Ottó: Tápé-Olejós út.
Rég. Fü. I. 21 /1968/ 46.

TROGMAYER

- 1971 Trogmayer Ottó: Tápé területének régészeti emlékei. = Juhász Antal szerk: Tápé története és néprajza. Tápé, 1971. 31-45.

TROGMAYER

- 1977 Trogmayer Ottó: Szőreg őstörténete. = Hegyi András szerk: Szőreg és népe. Szeged, 1977. 51-66.

TROGMAYER

- 1981 Trogmayer Ottó: Hunok, akik avaroknak nevezik magukat...
Délmagyarország, 1981. február 8.

TROICKAJA -- MOLODIN -- SOBOLEV

- 1980 T.N.Troickaja -- V.I.Molodin -- V.I.Sobolev: Arheologičeskaja karta Novosibirskoj oblasti. Novosibirsk, 1980.

VARÁZSÉJI

- 1880 Varázséji Gusztáv: A szeged-öthalmi őstelep és temető. Arch. Ért. 1880. 323-336.

VÁCZY

- 1970 Váczy Péter: Karoling művészet Pannoniában: a Cundpald-kehely. Soproni Szemle 24 /1970/ 210-224, 289-306.

VÁCZY

- 1974 Váczy Péter: A frank háború és az avar nép. Századok 108 /1974/ 1041-1060.

VÉKONY

- 1972 Vékony Gábor: A nagyszentmiklósi kincs görög feliratainak olvasatához. Ant. Tan. 19 /1972/ 111-121.

VÉKONY

- 1974 Vékony Gábor: A koraavarkori keramikatípusok történeti topográfiájához. Arch. Ért. 101 /1974/ 211-232.

VINSKI

- 1958 Z.Vinski: O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog avarskog kaganata. Opuscula Archaeologica III. Zagreb, 1958.

VÖRÖS

- 1978 Vörös Gabriella: Szeged-Tápé-A.151.sz. kútkörzet. Rég. Füzet. I. 31 /1978/ 65-66.

WENGER

- 1972 Wenger, Sándor: Anthropological Exami-

nation of the Osteological Material
Deriving from the Avar Period Cemetery
at Tiszavasvár /Hungary/. Anthropol.
Hung. 11 /1972/ 5-81.

WERNER

- 1974 Joachim Werner: Nomadische Gürtel bei
Perser, Byzantinern und Langobarden. =
La Civiltà dei Longobardi in Europa.
Róma, 1974. 109-139.

Szeged környékének topográfiaiilag azonosítható
avar kori régészeti lelőhelyei

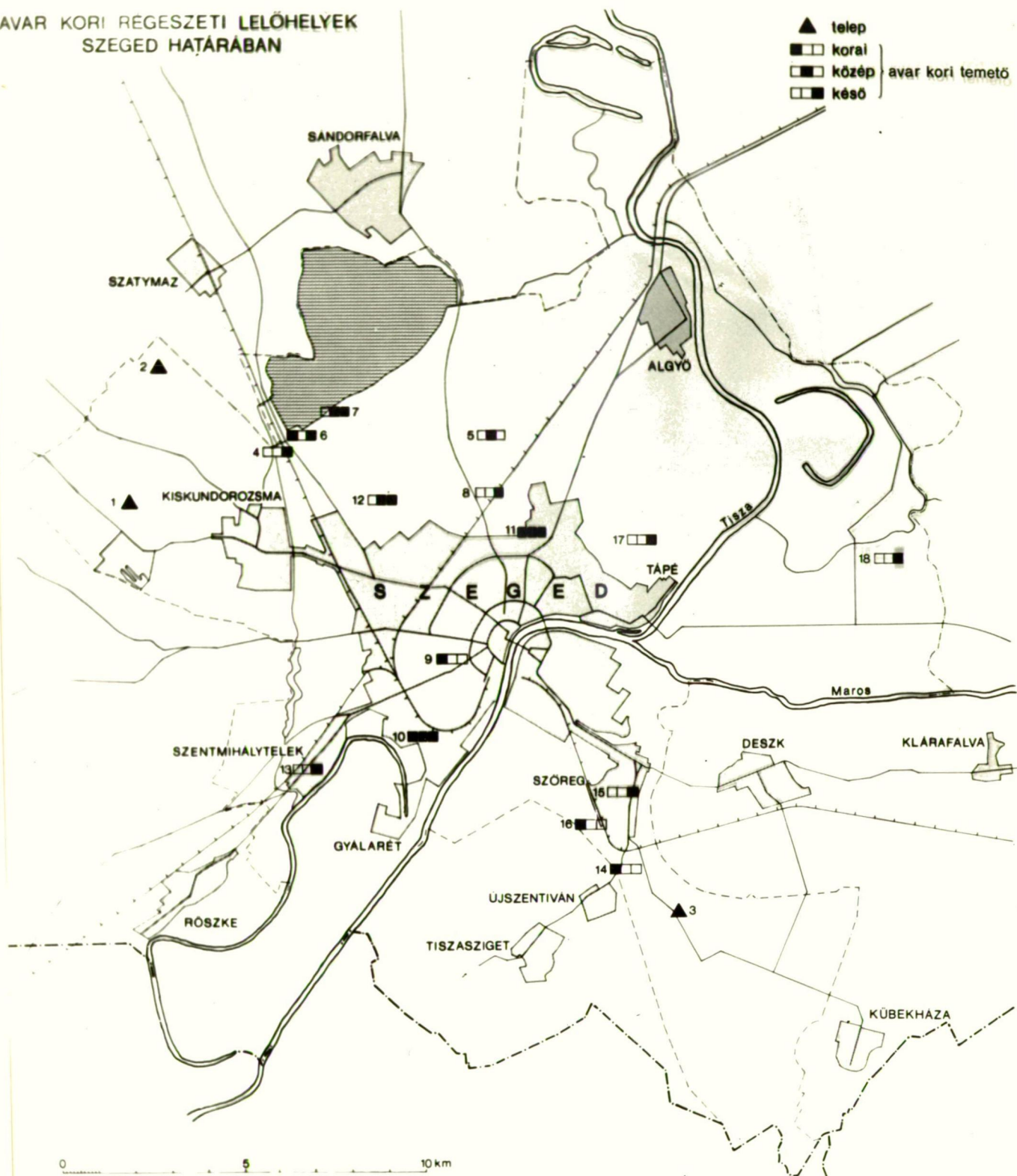
Telepek

1. Kiskundorozsma - Öreghegy
2. Kiskundorozsma - Márták dűlő
3. Szőreg - Kübekházi út

Temetők

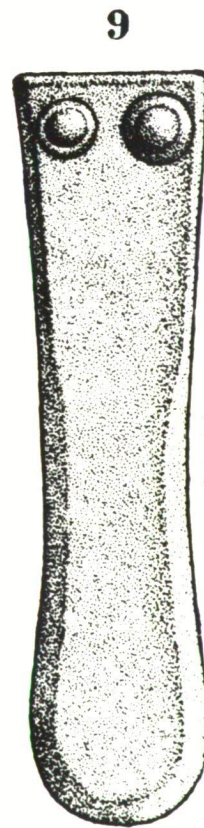
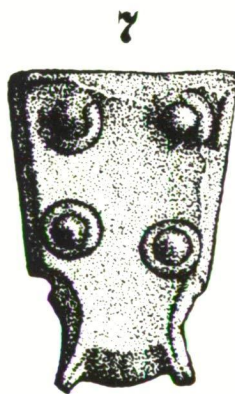
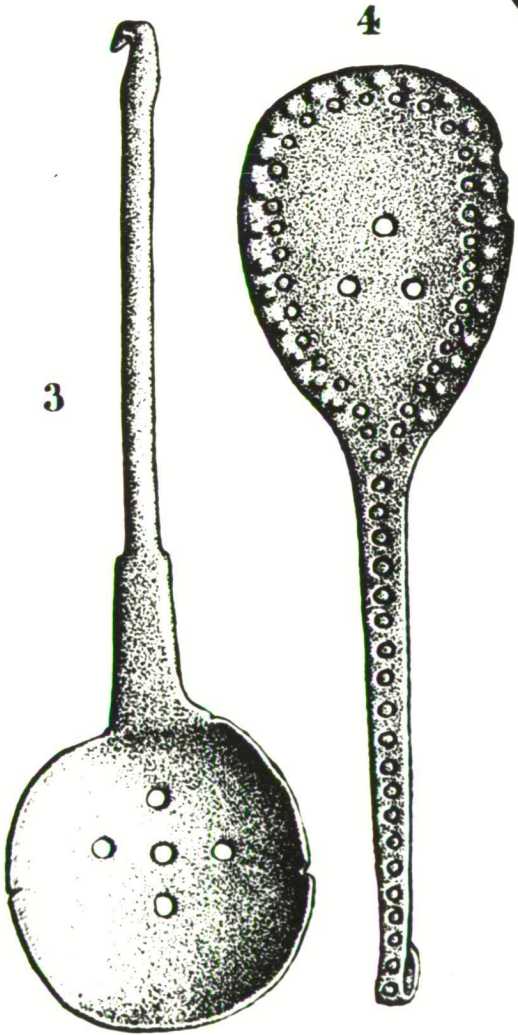
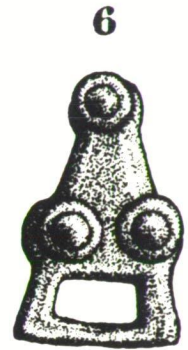
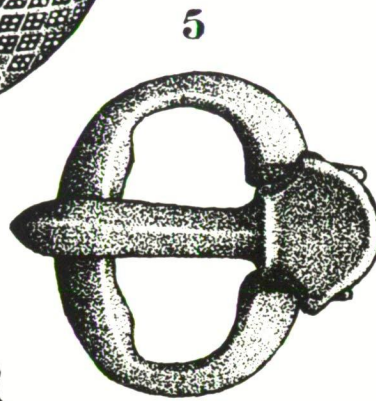
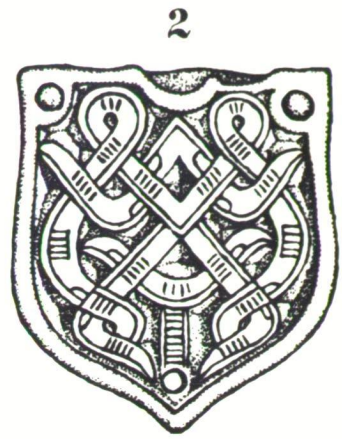
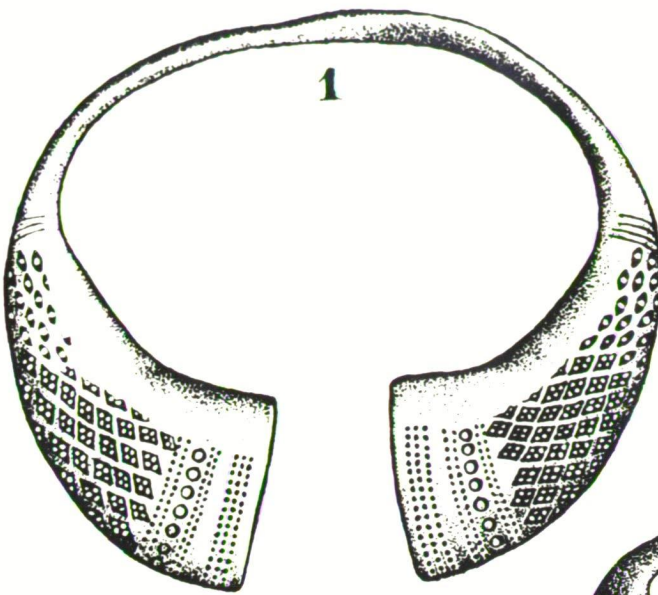
4. Kiskundorozsma - Hármashatár
5. Szeged - Baktó
6. Szeged - Fehértó-A.
7. Szeged - Fehértó-B.
8. Szeged - Felsővárosi feketeföldek
9. Szeged - Kolozsvári tér
10. Szeged - Kundomb
11. Szeged - Makkoserdő
12. Szeged - Öthalom
13. Szeged - Szentmihálytelek
14. Szőreg - A.
15. Szőreg - B.
16. Szőreg - homokbánya /1970/
17. Tápé - Kerekgyöp
18. Tápé - Lebő-Kishomokos

AVAR KORI RÉGESZETI LELOHELYEK SZEGED HATÁRÁBAN

Helyi elemek a Szeged-környéki avar leletanyagban

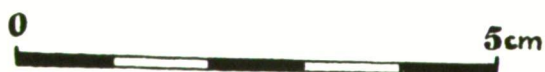
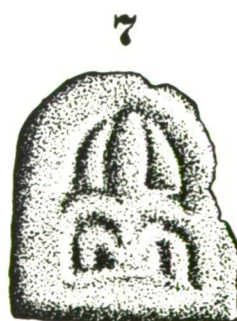
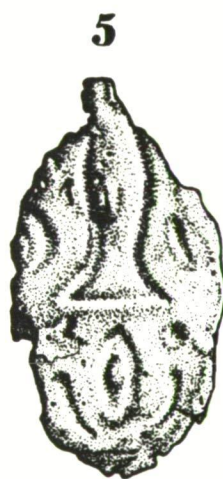
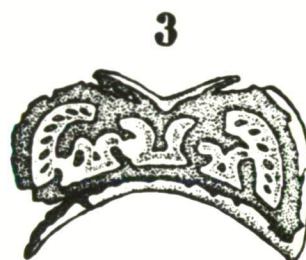
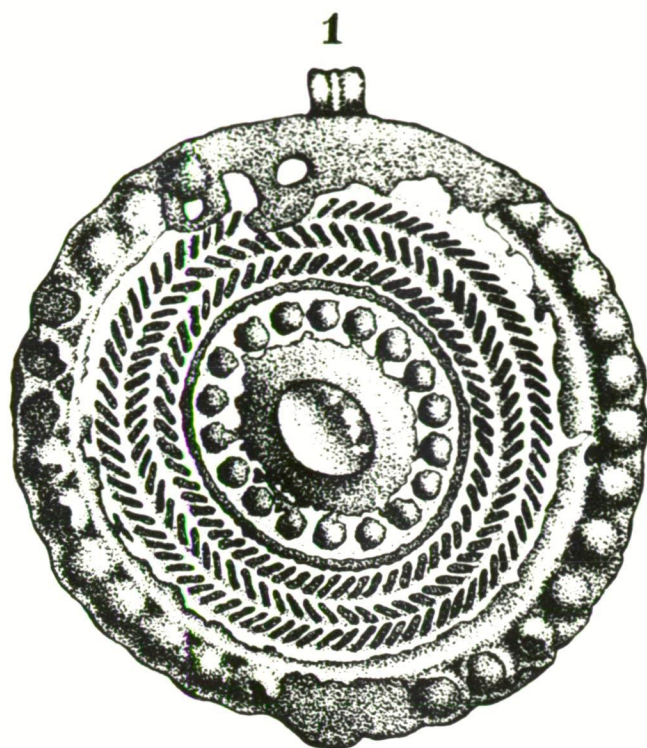
1. Poncolt diszítésű kürtösvégű ezüst karperec.
Nagybecskerek. N. 53.36.1.
2. Fogazásos diszítésű aranyozott bronz csattest.
Csanytelek-A. sir.
3. Kerek fejű bronz piperekanál. Azonosíthatatlan lh.
N. 53.129.23.
4. Ovális fejű bronz piperekanál. Szentesi Múzeum
55.29.5.
5. Pajzstövises öntött bronz csat. Szeged-Kundomb,
64. sir. N. 53.1.231.
6. Áttört függesztőfüles öntött bronz övdísz. Szeged-
Kundomb, 64. sir. N. 53.1.233.
7. Áttört függesztőfüles öntött bronz övdísz. Szeged-
Kundomb, 64. sir. N. 53.1.232.
8. Áttört függesztőfüles öntött bronz övdísz. Szeged-
Kundomb, 64. sir. N. 53.1.234.
9. Öntött bronz nagyszíjvég. Szeged-Kundomb, 64. sir.
N. 53.1.230.

III. tábla

Bizánci elemek a Szeged-környéki avar leletanyagban, I.

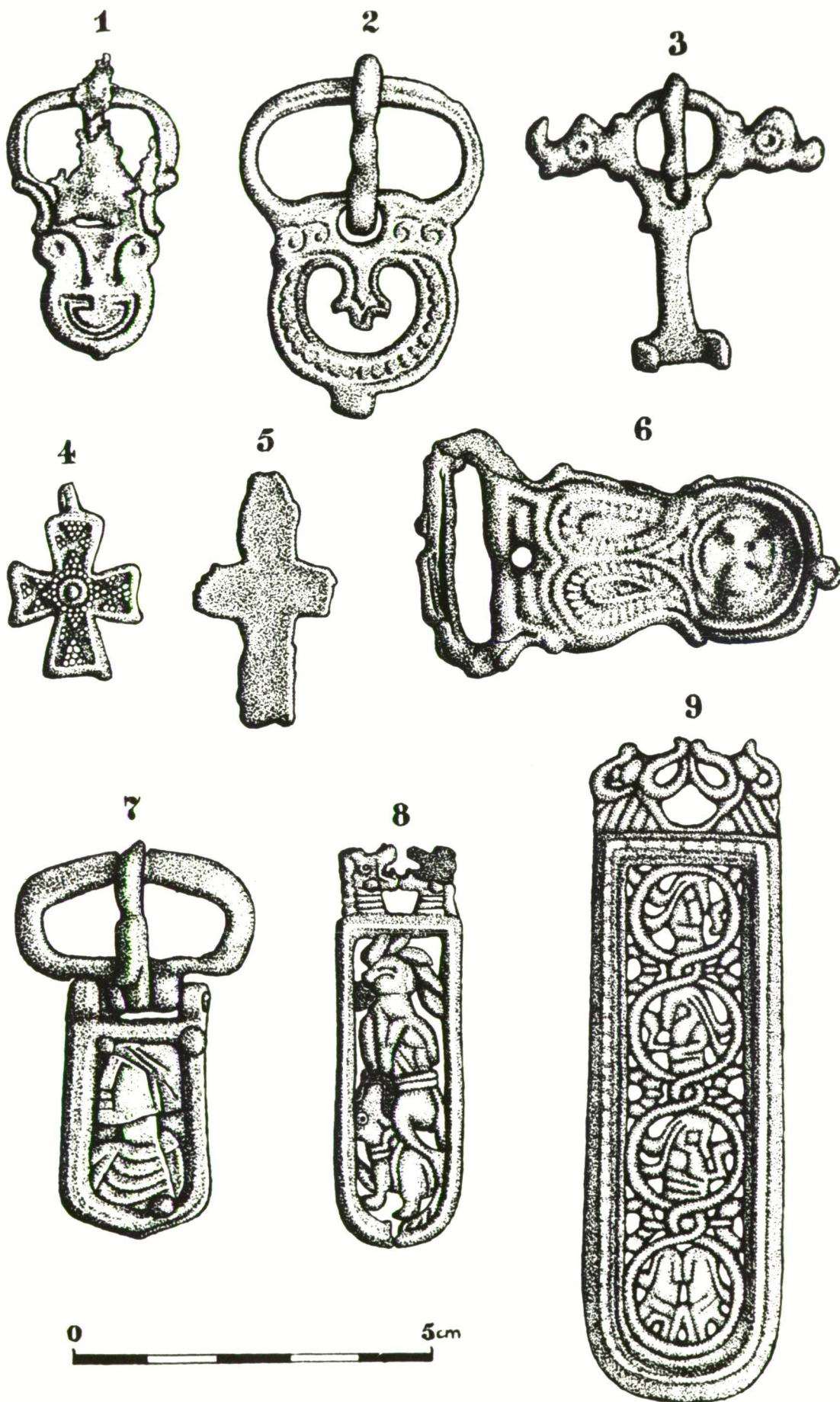
1. Üvegbetétes aranyozott bronz mellkorong. Deszk-H.
16. sir. N. 53.15.43.
2. Kettőspajzs alakú aranyozott bronz övdisz.
Csanytelek-A. sir.
3. Félhold alakú aranyozott bronz övdisz.
Csanytelek-A. sir.
4. Kettőspajzs alakú aranyozott bronz övdisz.
Csengele-Jójárt. N. 53.53.24.
5. Kettőspajzs alakú, ólommal kiöntött ezüst /?/
övdisz. Szeged-Kundomb 180. sir. N. 53.1.585.
6. Pajzs alakú, préselt szírommintás rosszezüst kis-
szíjvég. Szeged-Fehértó-A. 167. sir. N. 53.2.586.
7. Pajzs alakú, préselt szírommintás rosszezüst öv-
disz. Szeged-Fehértó-A. 167. sir. N. 53.2.585.
8. Rozettákkal és indákkal díszített, préselt bronz
nagy-szíjvég. Gerla 1. sir.

IV. tábla

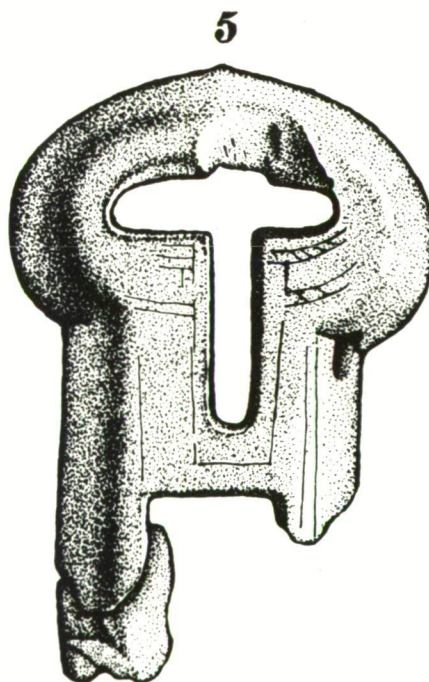
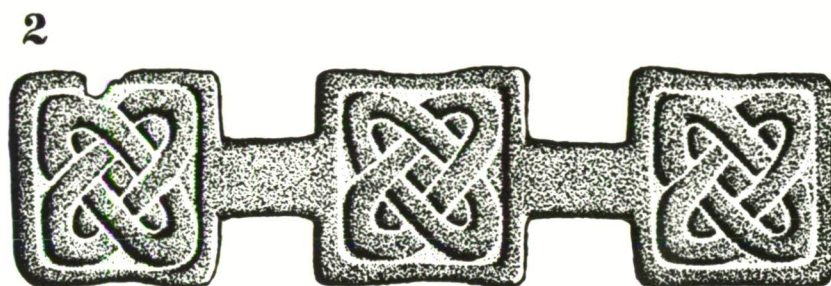
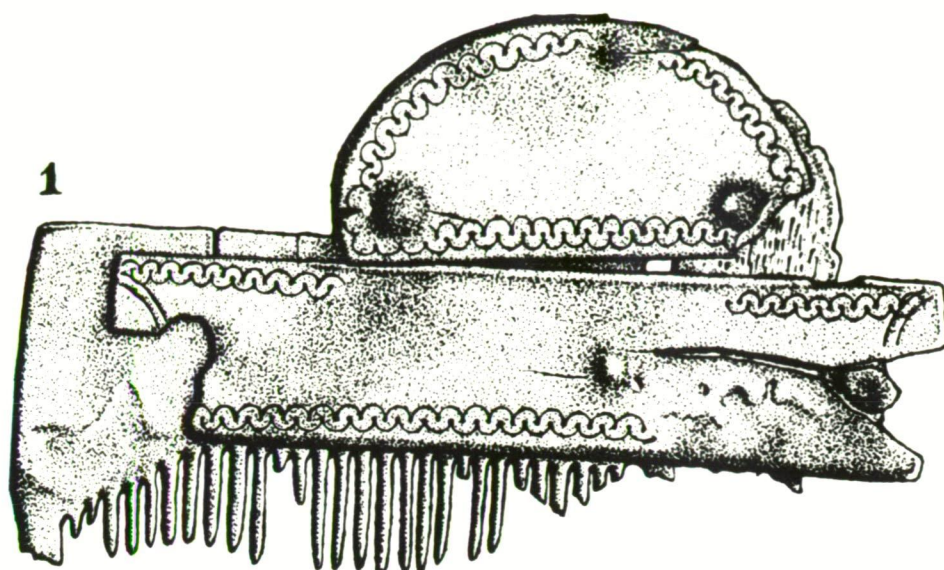
Bizánci elemek a Szeged-környéki avar leletanyagban, II.

1. Maszkos, öntött bronz csat. Deszk-G. 50. sir.
N. 53.18.156.
2. Virágmintás, öntött bronz csat. Szeged-Fehértó,
szórvány. N. 75.33.1.
3. Állatfejes, öntött bronz csat. Deszk-Ambrus 16. sir.
N. 53.43.61.
4. Granulációval díszített ólomkereszt. Deszk-G.
37. sir. N. 53.18.120.
5. Sima bronz kereszt. Szeged-Fehértó-A. 260. sir.
N. 53.2.340.
6. Monogrammos bizánci bronz csat. Szeged-Makkoserdő
44. sir. N. 53.31.87.
7. Emberalakos öntött bronz csat. Szeged-Fehértó-A.
319. sir. N. 53.2.985.
8. Cirkuszi jelenetet /?/ ábrázoló öntött bronz kis-
sziójvég. Egyházaskér. N. 53.35.3.
9. Emberfejekkel díszített öntött bronz nagysziójvég.
Szeged-Kundomb 285. sir. N. 53.1.831.

Válogatás az avar kori csontművesség emlékeiből, I.

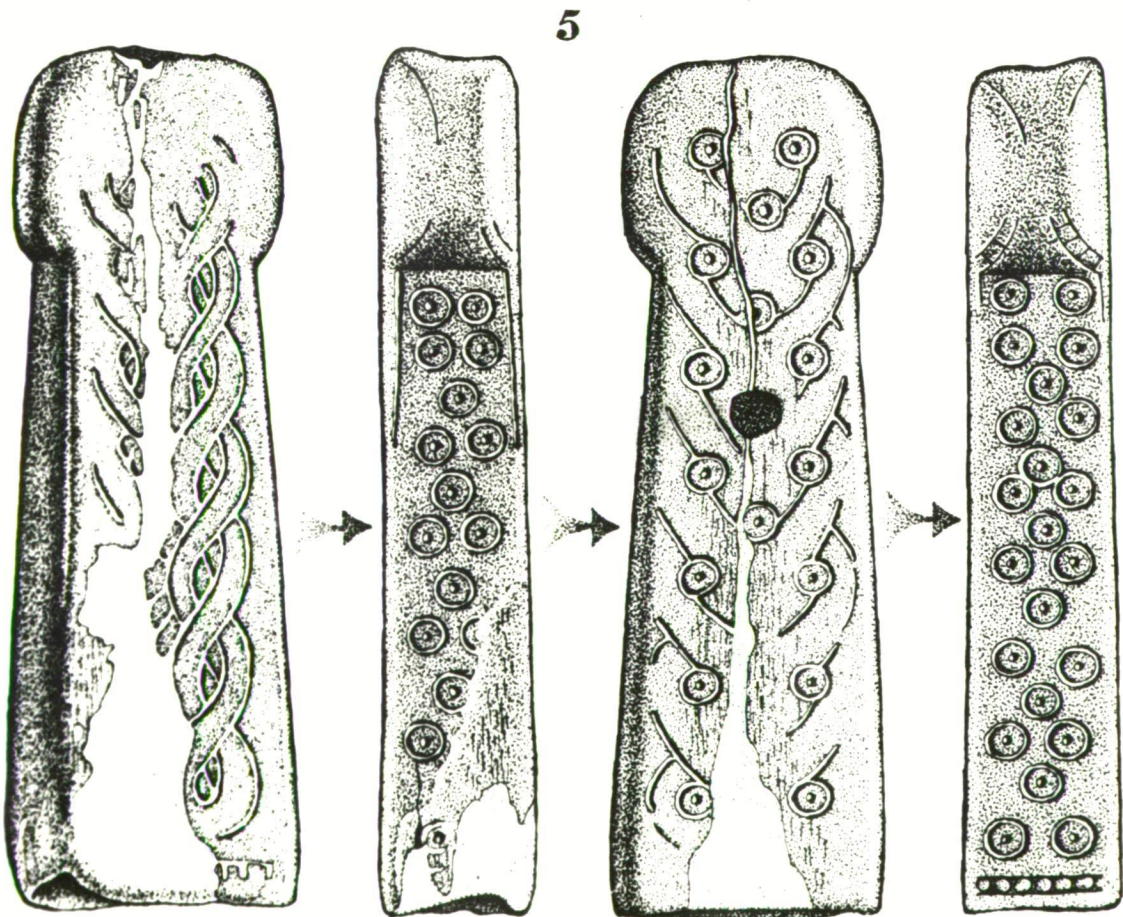
1. Faragott csontfésű. Szeged-Kundomb 260. sir.
N. 53.1.752.
2. Faragott tarsolyzáró csontlemez. Szeged-Fehértó-B.
8. sir. N. 53.3.14.
3. Tömlőszáj csont szopókája. Szeged-Fehértó-A.
26. sir. N. 53.2.111.
4. Faragott csontdisz. Szeged-Fehértó-B. 33. sir.
N. 53.3.91.
5. Faragott csont csat. Vedresháza, szórvány.
N. 53.99.1.
6. Csontfésű. Deszk-G. 55. sir. N. 53.18.183.

VI. tábla

Válogatás az avar kori csontművesség emlékeiből, II.

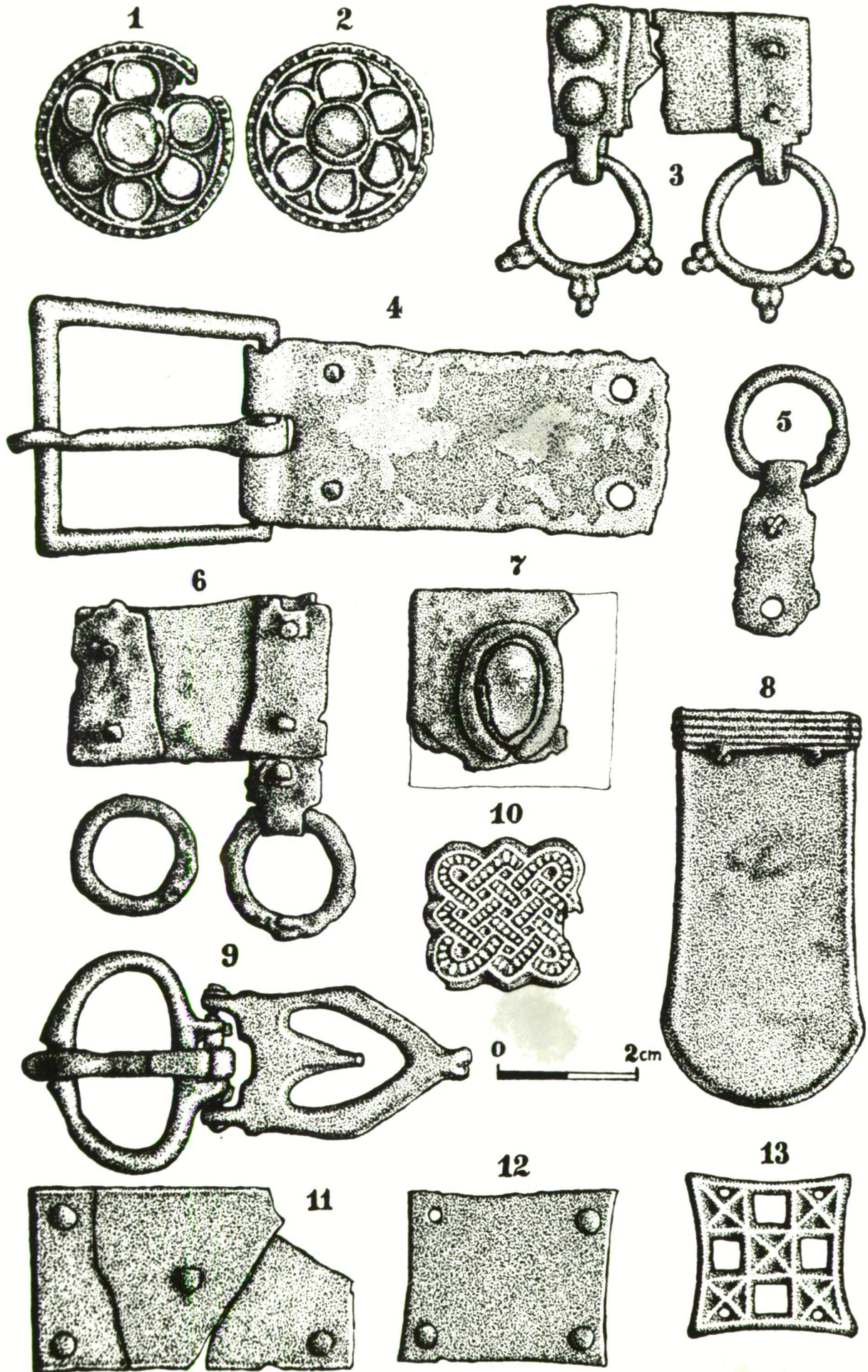
1. Esztergályozott csont tütartó. Vedresháza 75-76. sir.
N. 53.22.97.
2. Esztergályozott csont tütartó. Szeged-Fehértó-A.
28. sir. N. 53.2.128.
3. Esztergályozott csont tütartó. Szeged-Fehértó-A.
204. sir. N. 53.2.676.
4. Laposindával diszitett, faragott csont tütartó.
Szeged-Fehértó-B. 106. sir. N. 53.3.309.
5. Indadiszitéssel és pontkörökkel diszitett faragott
csont késnyél. Szeged-Fehértó-A. 48. sir.
N. 53.2.228.

0 5cm

Válogatás az un. közép avar időszak legfontosabb
lelettipusaiból

- 1-2. Üvegbetétes, karélyos boglárpár. Szeged-Fehértó-A.
61. sir.
3. Kettős karikás lemezes övveret. Szeged-Fehértó-A.
292. sir. N. 53.2.911.
4. Lemezes testü övcsat. Szeged-Fehértó-A. 156. sir.
N. 53.2.556.
5. Karikás csüngőjű, keskeny lemezes övveret. Szeged-
Baktó 2. sir. N. 53.20.16.
6. Kettős karikás széles lemezes övveret. Szeged-
Baktó 2. sir. N. 53.20.16.
7. Pasztabetétes, négyzet alakú lemezes övveret.
Szeged-Makkoserdő 24. sir. N. 53.31.47.
8. Lemezes kisszíjvég bordázott zárólemezzel. Szeged-
Makkoserdő 24. sir. N. 53.31.44.
9. Öntött bronz /bizánci?/ övcsat. Szeged-Kundomb
52. sir. N. 53.1.157.
10. Fonatos díszítésű, rovátkolt, lekerekített sarkú négy-
zet alakú arany övdísz. Deszk-G. 58. sir. A. 55.135.1.
11. Téglalap alakú lemezes övveret. Szeged-Kundomb
52. sir. N. 53.1.158.
12. Négyzet alakú lemezes övveret. Szeged-Kundomb
52. sir. N. 53.1.160.
13. Négyzet alakú, áttört /"sakktábla-mintás"/ öntött bronz
övveret. Szeged-Fehértó-A. 316. sir. N. 53.2.977.

VIII. tábla

Csontborításos tegez diszei a Szeged-Fehértó-B.
temető 12. sirjából

1. A tegez nyakát borító széles, indadiszes csontlemez.

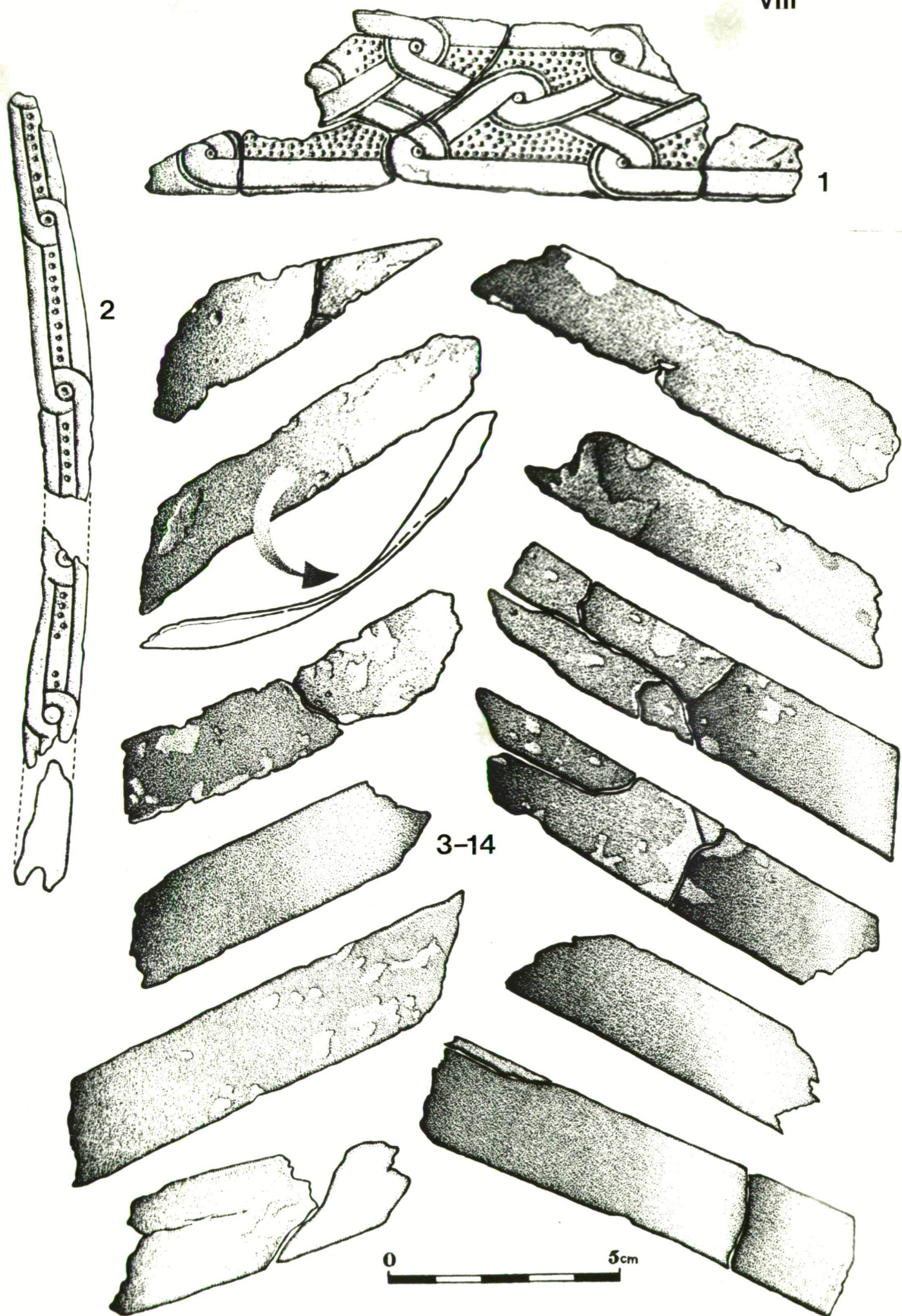
N. 53.3.27.

2. A tegez száját diszitő keskeny, ivelt csontlemez.

N. 53.3.24.

3-14. A tegez testét borító sima csontlemezek.

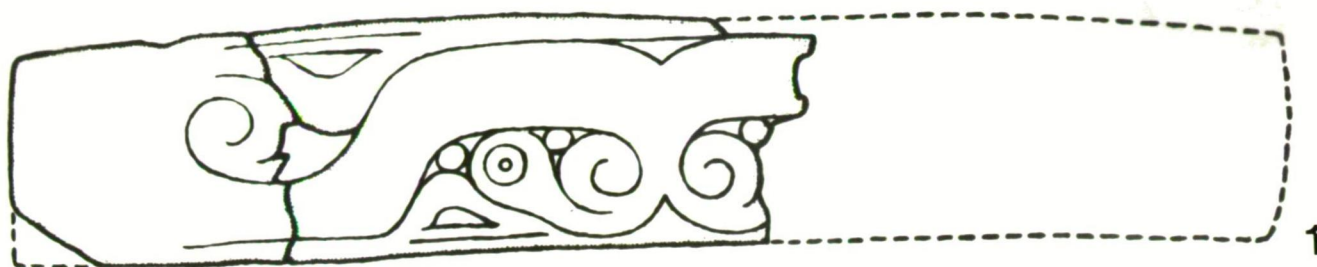
N. 53.3.23.

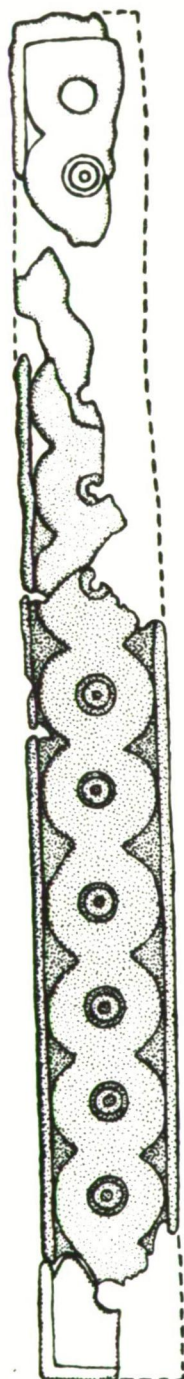
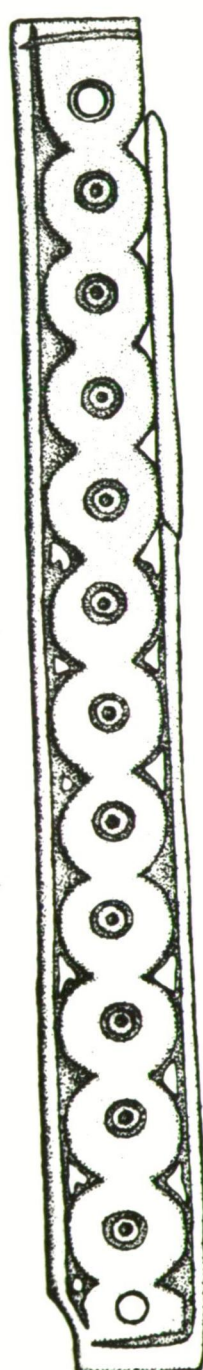
IX. tábla

Belső-ázsiai eredetű csontdiszek a Szeged-Fehértó-B.
temető 12. sírja második /?/ tegezéről

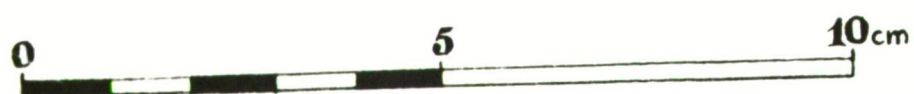
1. A tegez nyakát borító széles, indadiszes faragott csontlemez.
2. A tegez testét díszítő keskeny, faragott csontlemez. N. 53.3.25-26.

1

2

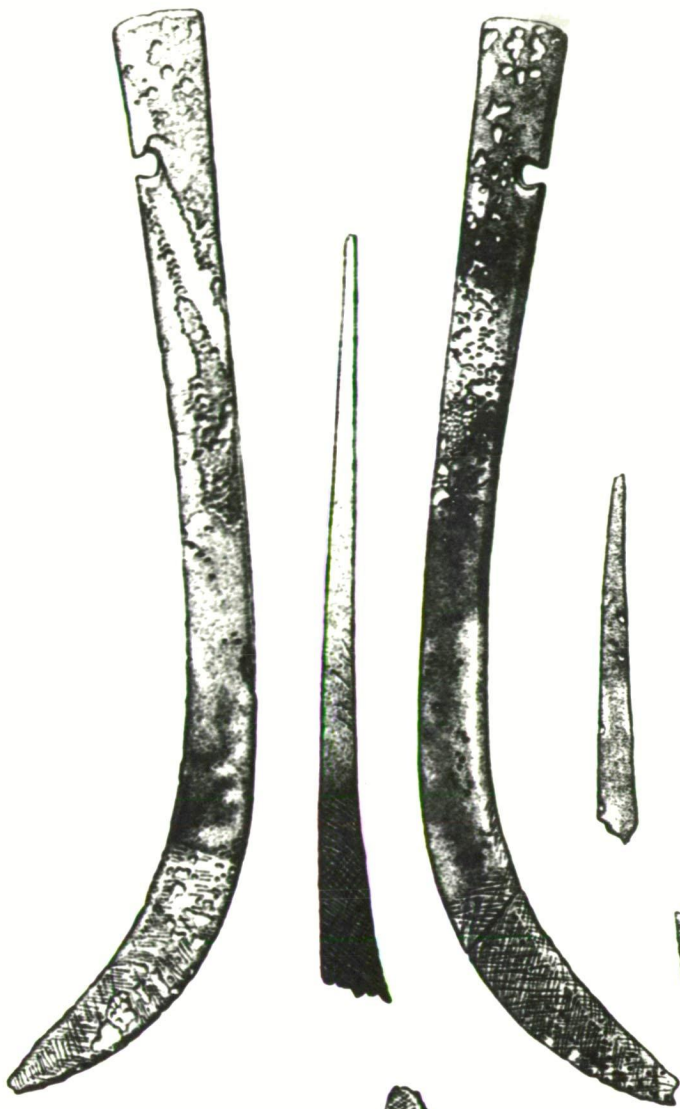

Nyilhegyek és ijt borító csontlemezek a
Szeged-Fehértó-B. temető 12. sírjából

1. Ijvégcsonatok. N. 53.3.21.
- 2-4. Nyilhegyek. N. 53.3.28.
5. Ij markolatcsontjai. N. 53.3.22.
6. Ijvégcsonatok. N. 53.3.21.

1

X

2

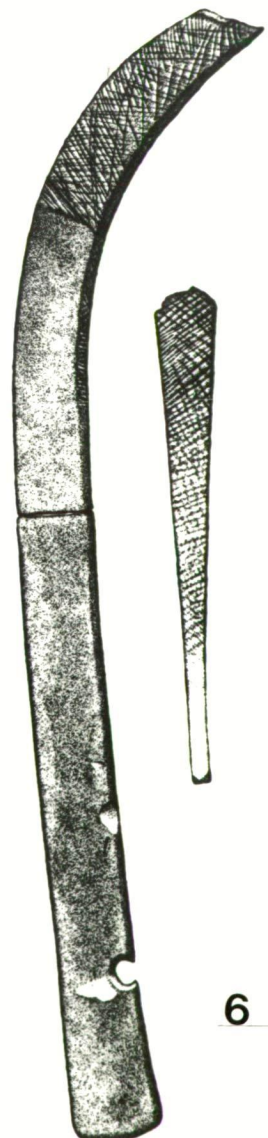
3

4

5

6

Tegezek száját díszítő faragott csontlemezek

Szeged-környéki avar temetőkből

1. Szeged-Fehértó-B. 44. sir. N. 53.3.132.
2. Deszk-G. 16. sir. N. 53.18.35.
3. Szeged-Fehértó-B. 5. sir. N. 53.3.3.
4. Szeged-Fehértó-B. 8. sir. N. 53.3.13.
5. Szeged-Fehértó-B. 88. sir. N. 53.3.270.
6. Szeged-Fehértó-B. 69. sir. N. 53.3.195.
7. Szeged-Fehértó-B. 81. sir. N. 53.3.261.
8. Szeged-Fehértó-B. 78. sir. N. 53.3.247.

XI

0 5 10cm

XII. tábla

Tegezek nyakát diszító faragott csontlemezek

Szeged-környéki avar temetőkből

1. Szeged-Fehértó-B. 5. sir. N. 53.3.4.
2. Szeged-Fehértó-B. 69. sir. N. 53.3.197.
3. Szeged-Fehértó-B. 88. sir. N. 53.3.271.
4. Szeged-Fehértó-B. 69. sir. N. 53.3.196.
5. Deszk-G. 16. sir. N. 53.18.36.

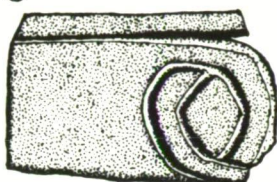
1

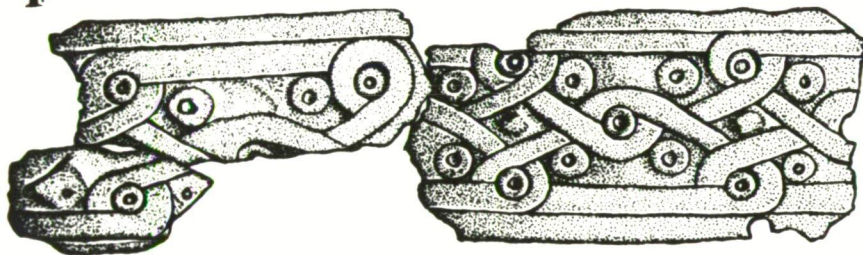
2

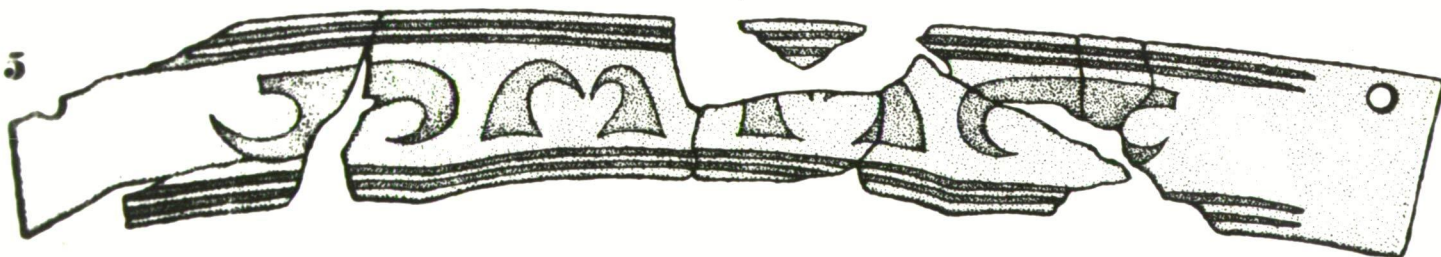
3

4

5

0

5

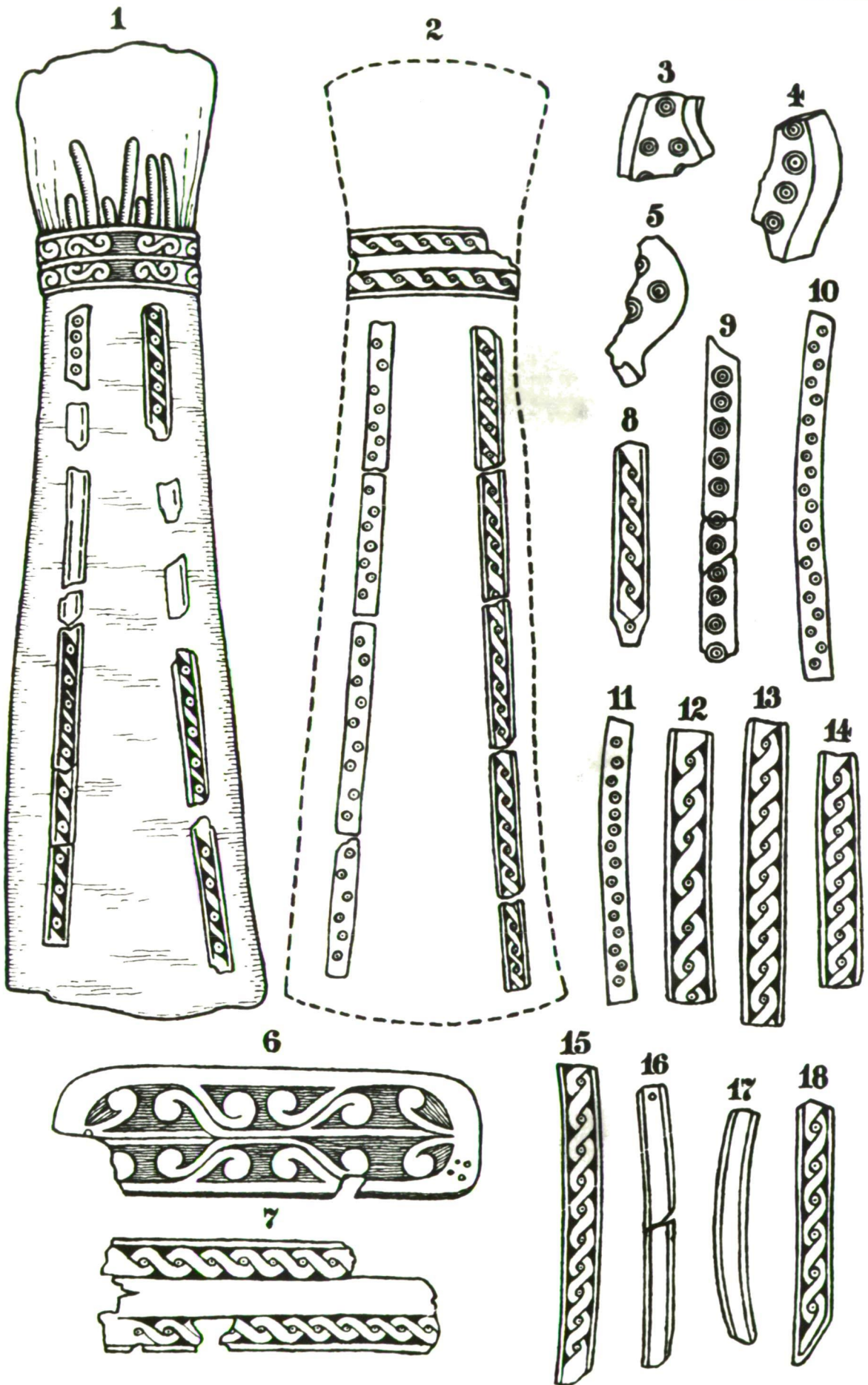
10cm

XIII. tábla

Fakéregből készült tegezek testét és nyakát diszító
faragott csontlemezek és csont akasztófülek töredékei
az Altáj vidékéről.

HUDJAKOV 1979 és HUDJAKOV 1980 nyomán

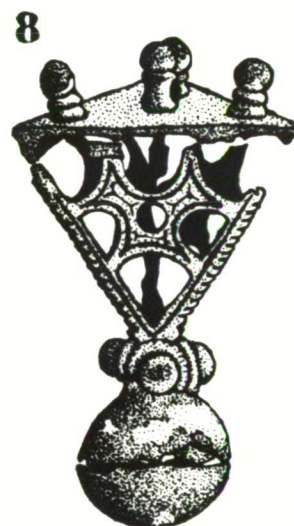
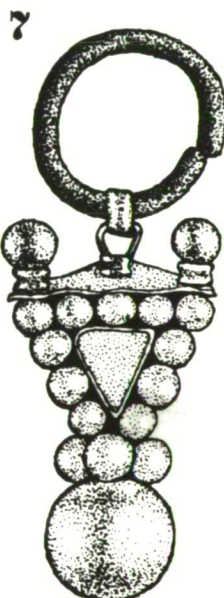
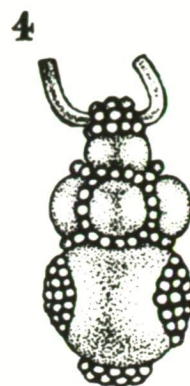
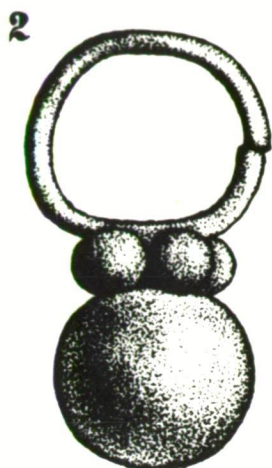

XIV. tábla

Az avar kori fülbevalók legfőbb típusai ill. azok változatai Szeged-környéki leletek alapján

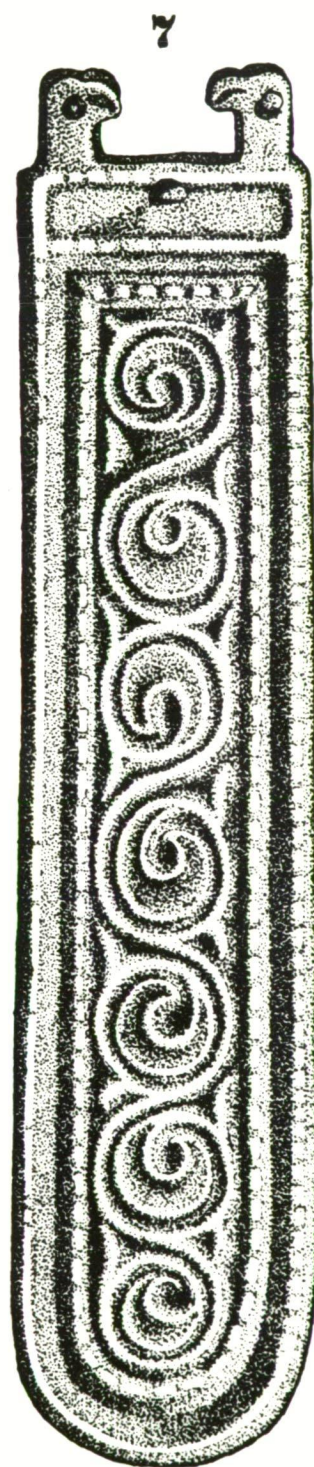
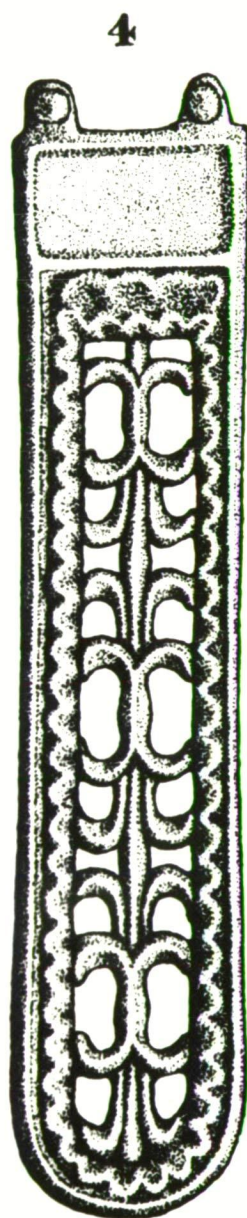
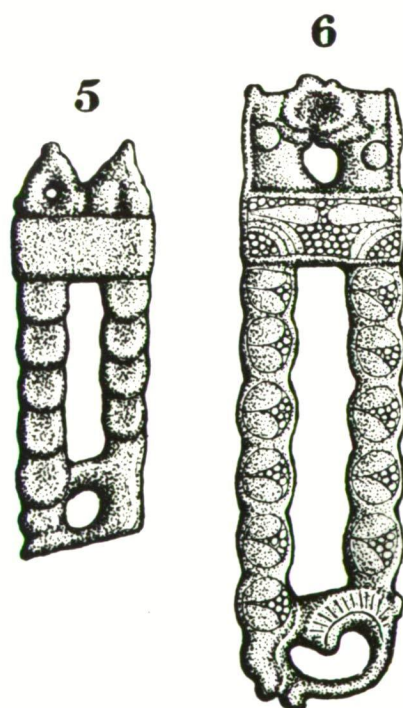
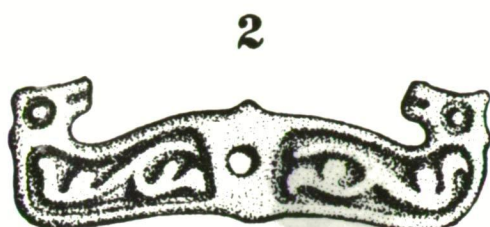
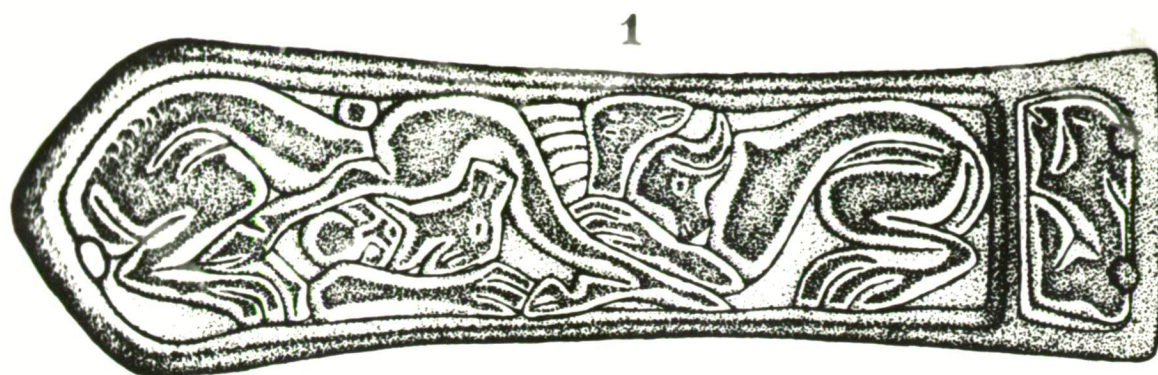
/Korai: 1-8; közép: 9-11; kései: 12./

1. Nagygömbös arany fülbevaló.
Szeged-Fehértó-A. 34. sir. A. 55.116.1.
2. Nagygömbös ezüst fülbevaló.
Deszk-G. 4. sir. N. 53.18.11.
3. Granulációval diszitett nagygömbös arany fülbevaló.
Csanytelek-A. sir.
4. Granulációval diszitett nagygömbös, aranyozott bronz fülbevaló. Szeged-Kolozsvári tér. A. 55.123.1.
5. Granulációval diszitett, gúla alakú arany fülbevaló.
Torontál megye. A. 53.145.1.
6. Egész felületén granulációval diszitett gúla alakú arany fülbevaló. Deszk-T. 24. sir. A. 55.131.1.
7. Gömböcskékből összeforrasztott, rekeszes, gúla alakú arany fülbevaló ezüst karikával.
Deszk-G. 15. sir. A. 53.18.25.
8. Áttört testű, gúla alakú aranyozott bronz fülbevaló.
Szeged-Kundomb 262. sir. N. 53.1.755.
9. Gyöngycsüngős, bizánci jellegű bronz fülbevaló.
Szeged-Makkoserdő 108. sir. N. 53.31.215.
/Bizonytalan azonosítás./
10. Gyöngyökkel és granulációval diszitett, kerek gyöngycsüngős bronz fülbevaló.
Pusztamérges-B. 23. sir. N. 53.140.84.
11. Granulációval diszitett, hengerded alsótagú arany fülbevaló. Szentes-Nagyhegy. A. 55.130.5.
12. Ovális karikájú, granulációval diszitett, hasáb alakú zöld gyöngycsüngős bronz fülbevaló.
/Pillanatnyilag azonosíthatatlan./

Válogatás a késő avar bronzművesség emlékeiből, I.

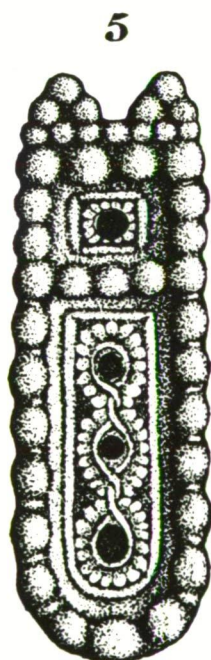
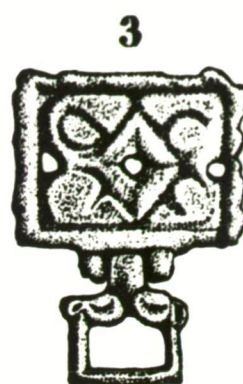
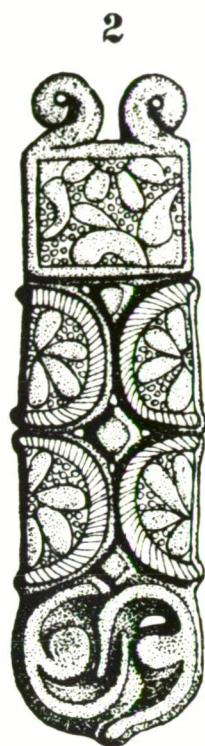
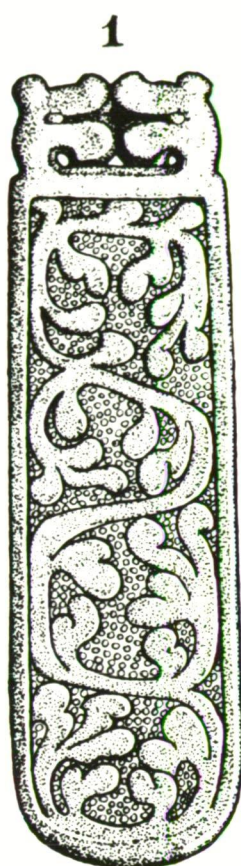
1. Állatküzdelmi jelenet aranyozott bronz nagyszíjvég.
Tápé-Lebő-Kishomokos, szórvány.
2. Állatfejekkel díszített indás övforgó.
Tápé-Lebő-Kishomokos 15. sir.
3. Griffel díszített csüngős övveret felső része.
Tápé-Lebő-Kishomokos 15. sir.
4. Áttört indadíszes öntött bronz nagyszíjvég.
Szeged-Kundomb 111. sir. N. 53.1.380.
5. "Pikkelydíszes", áttört nagyszíjvég.
Szeged-Fehértó-A. 168. sir. N. 53.2.589.
6. Poncolással díszített "pikkelydíszes" öntött bronz
nagyszíjvég.
Vedresháza 17. sir. N. 62.55.2.
7. Hosszanfutó laposindával díszített öntött bronz
nagyszíjvég.
Szeged-Kundomb 214. sir. N. 53.1.643.

0 5cm

Válogatás a késő avar bronzművesség emlékeiből, II.

1. Poncolt hátterű, palmettadiszes, öntött bronz nagyszíjvég.
Vedresháza 71. sir. N. 53.39.1.
2. Poncolt hátterű, szírommintás, "pajzsocskás", öntött bronz nagyszíjvég.
Szeged-Öthalom 1/1884.
3. Indadiszes, áttört csüngőjű veret.
Szeged-Fehértó-A. 159. sir. N. 53.2.562.
4. Poncolt hátterű, szírommintás, "pajzsocskás", öntött bronz nagyszíjvég.
Szeged-Átokháza /ma Ásotthalom/-Bilisics 2. sir.
53.52.10.
5. Vastag gömbsorral keretezett, áttört közepű, öntött bronz nagyszíjvég.
Szeged-Öthalom. 1/1884.
6. Hosszú, indadiszes, öntött bronz nagyszíjvég.
Szeged-Fehértó-A. 70. sir. N. 53.2.297.

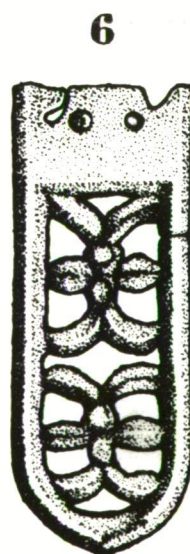
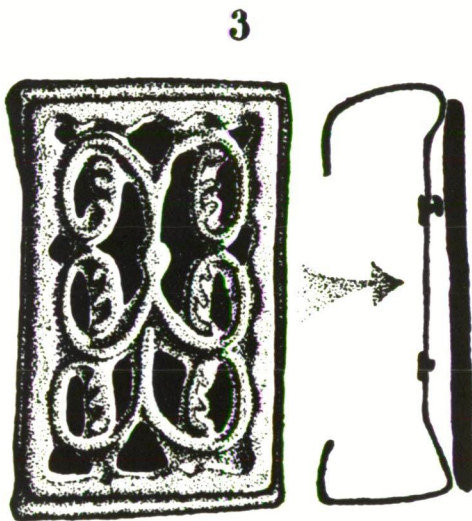
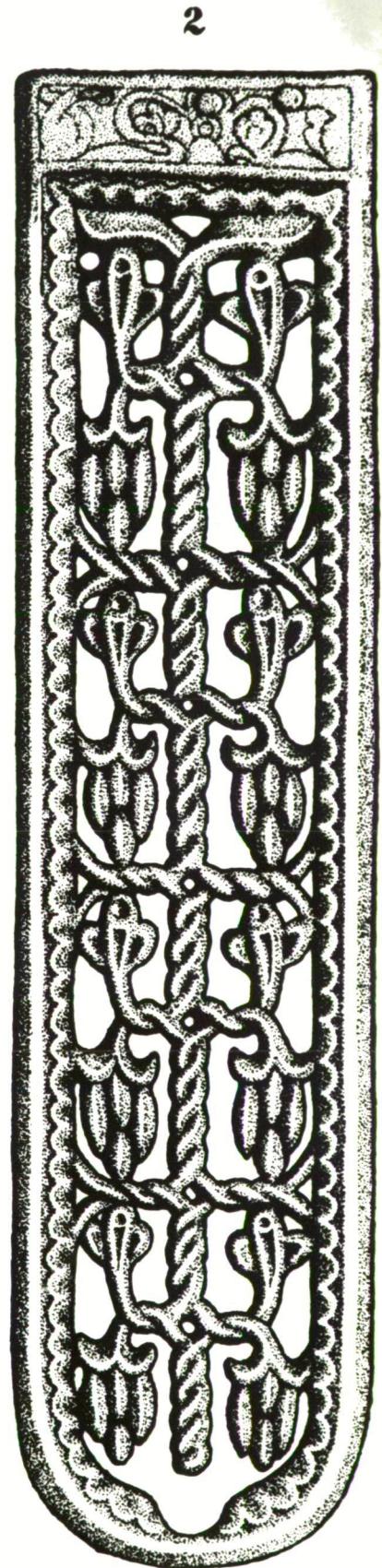
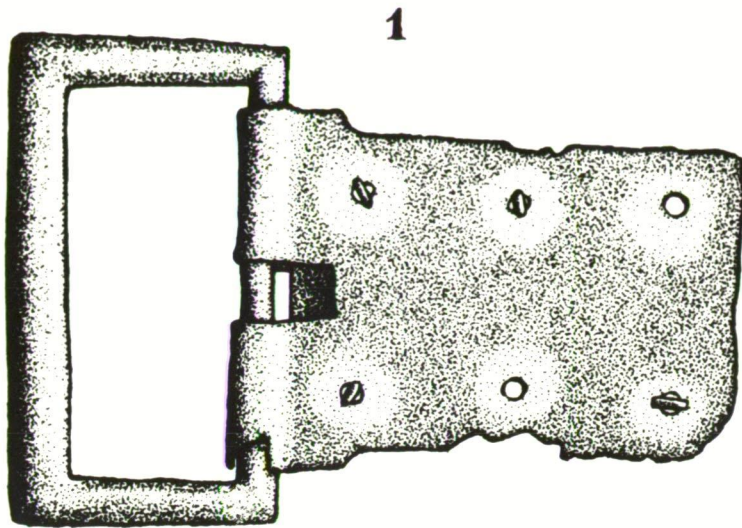
0 5cm

XVII. tábla

Válogatás a késő avar bronzművesség emlékeiből, III.

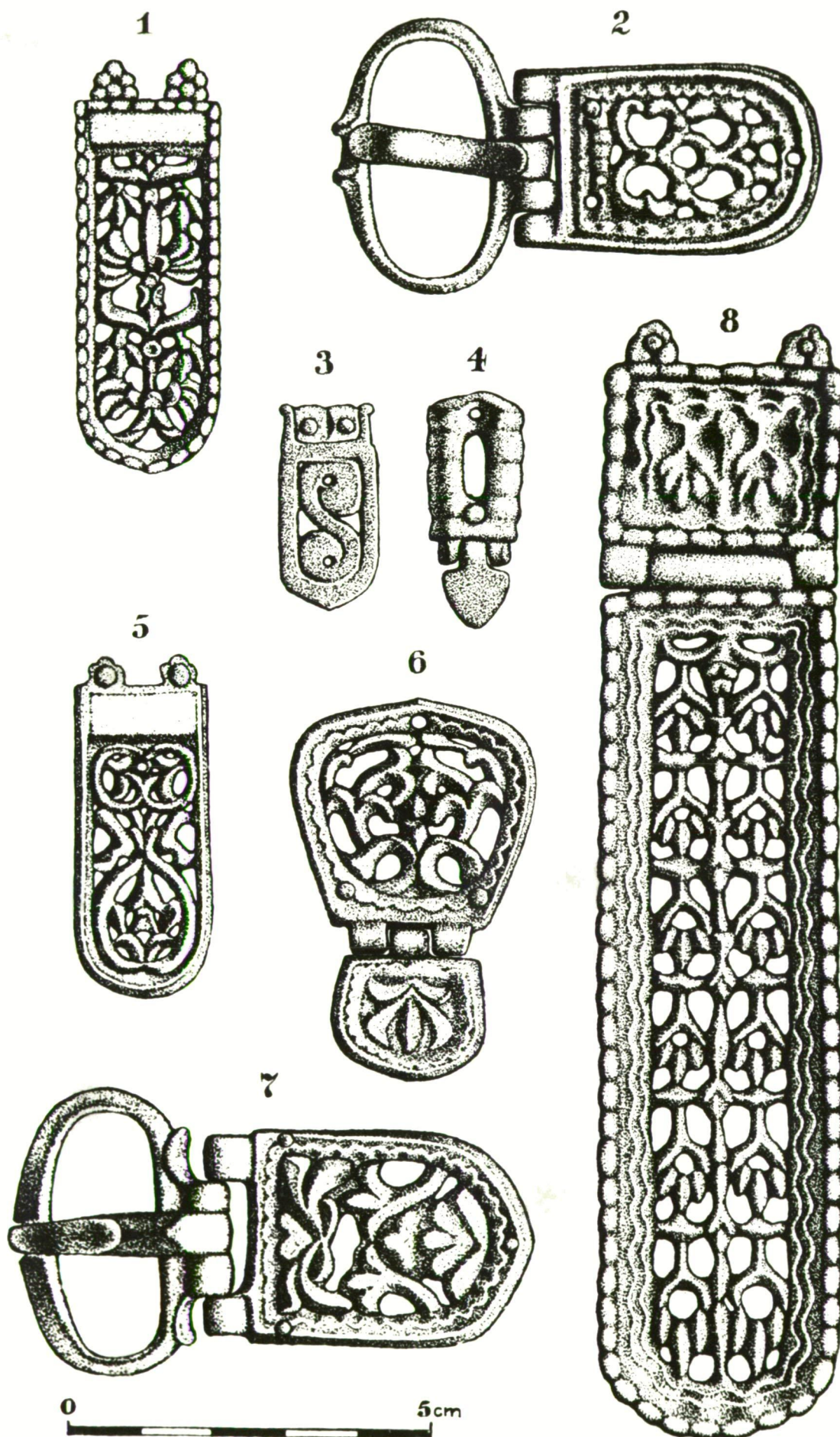
/Tápé-Lebő-Kishomokos szórvány leleteiből/

1. Lemezes testű bronz csat.
2. Áttört indadiszes, öntött bronz nagyszíjvég.
3. Indadiszes, öntött rátéttel borított lemezes
szíjbujtató.
4. Áttört indadiszes, nagy, pajzs alakú öntött bronz
veret.
5. Áttört indadiszes öntött bronz csüngős veret.
6. Áttört indadiszes öntött bronz kisszíjvég.

Válogatás a késő avar bronzművesség emlékeiből, IV.

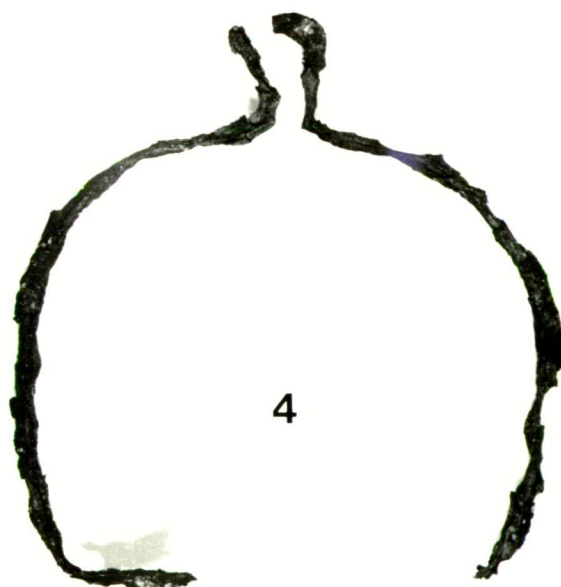
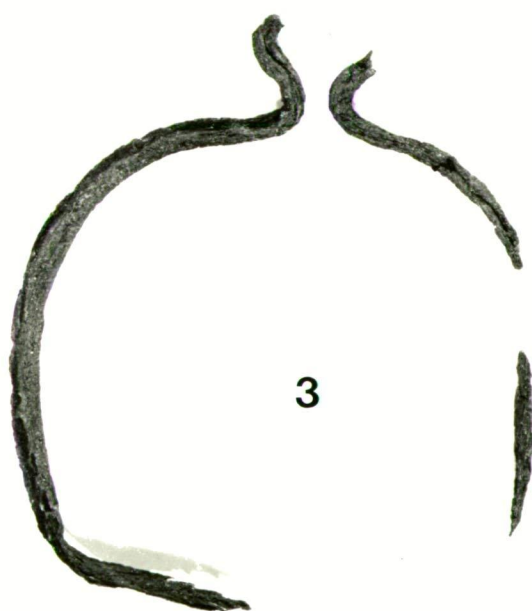
1. Áttört liliomos öntött bronz nagyszíjvég.
Röszke-Feketeszl. 11/1905.b.
2. Áttört liliomos öntött bronz csat.
Szeged-Fehértó-A. 70. sir. N. 53.2.300.
3. Laposindás öntött bronz kisszíjvég.
Szeged-Kundomb 140. sir. N. 53.1.466.
4. Áttört testü, "pikkelymintás", síms felületü háromszög alakú csüngőjü veret.
Szeged-Kundomb 140. sir. N. 53.1.466.
5. Áttört indadiszes öntött bronz kisszíjvég.
Szeged-Kundomb 124. sir. N. 53.1.425.
6. Áttört indadiszes testü, szíromdiszes csüngőjü öntött bronz veret.
Szeged-Kundomb 124. sir. N. 53.1.426.
7. Áttört indadiszes öntött bronz csat.
Szeged-Kundomb 124. sir. N. 53.1.424.
8. Áttört indadiszes, öntött bronz csuklós nagyszíjvég.
Szeged-Kundomb 124. sir. N. 53.1.423.

Korai avar lovas férfisir mellékletei

/Szőreg-homokbánya, 1970. 2. sir./

1. Zabla.
2. Vaskés.
- 3-4. Hurkosfülü kengyelpár.
5. Kard.

Korai avar kardok belső- és közép-ázsiai
eredetű szerkezeti elemei

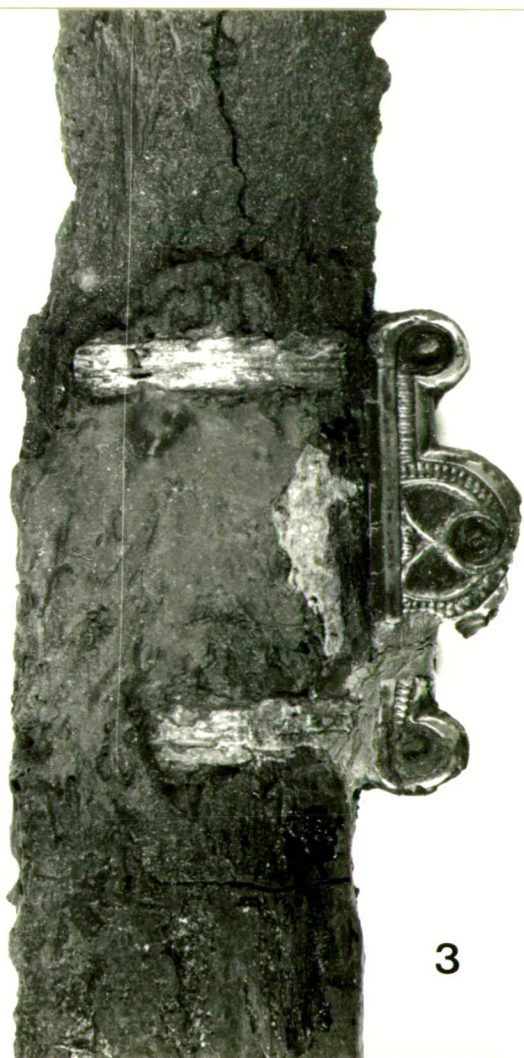
1. Karikás kardmarkolat.
Csengele-Jójárt. N. 53.53.5.
2. Csuklózsinórtartós kardmarkolat.
Csanytelek-A. sir.
3. Kardhüvely hármes ívelésű akasztófüle.
Csengele-Jójárt. N. 53.53.5.
4. Kardhüvely P-alaku akasztófüle.
Kiszombor-O. 2. sir. N. 53.13.22.

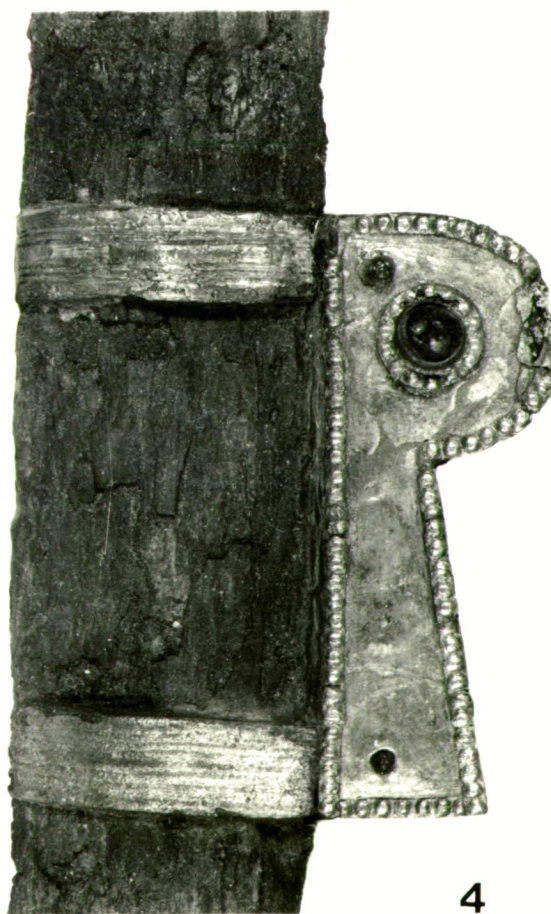
1

2

3

4

Válogatás a Szeged-környéki avar sírok
kerámia-mellékleteiből, I.

/Korai: 1-2; közép: 3-4./

1. Csücskös peremű csupor.

Szeged-Kundomb 43. sír. N. 53.1.131.a.

2. Pecsételt díszű fazék.

Szeged-Fehértó-A. 244. sír. N. 53.2.776.a.

3. Bordás nyakú korsó.

Szeged-Makkoserdő 199. sír. N. 53.31.229.

4. Hosszúnyakú palack.

Szeged-Makkoserdő 91. sír. N. 53.31.188.

1

2

3

4

XXII. tábla

Nagyömbös fülbevaló ábrázolása közép-ázsiai
festett amforán /Merv, 6-7. század/

BRENTJES 1977. 32. kép

Válogatás a Szeged-környéki avar sírok
kerámia-mellékleteiből, II.

/Korai: 1-3; kései: 4-5./

1. Szürke, korongolt, bekarcolt disztítésű fazék.
Kiszombor-M. 13. sír. N. 53.11.30.
2. Szürke, kiöntőcsöves, korongolt fazék.
Szőreg-A. 104. sír. N. 53.29.227.
3. Durva anyagú, korongolt, germán /?/ jellegű
füles korsó.
Szeged-Fehértó-A. 9. sír. N. 53.2.37.a.
4. Bekarcolt disztítésű korsó.
Kiszombor-G. 49. sír. N. 53.9.96.
5. Bekarcolt disztítésű palack.
Kiszombor-G. 35. sír. N. 53.9.64.

1

2

3

4

5

Kinagyított részletek egy gepida edény
és egy avar kürtösvégű karperec diszítéséből

1. Gepida edény bepecsételt diszítésének kinagyított részlete.

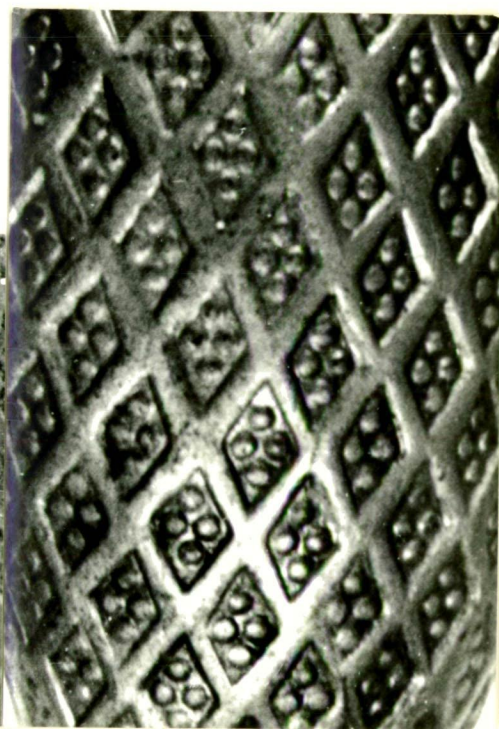
Kisujszállás, 1. sir.

2. Kürtösvégű ezüst karperec beponcolt diszítésének kinagyított részlete.

Nagybecskerek. N. 53.36.1.

1

2

Tausirozott vastárgyak a közép avar korból

1. Szablya tausirozott keresztvasa.

Ásotthalom /egykor Szeged-Átokháza/.

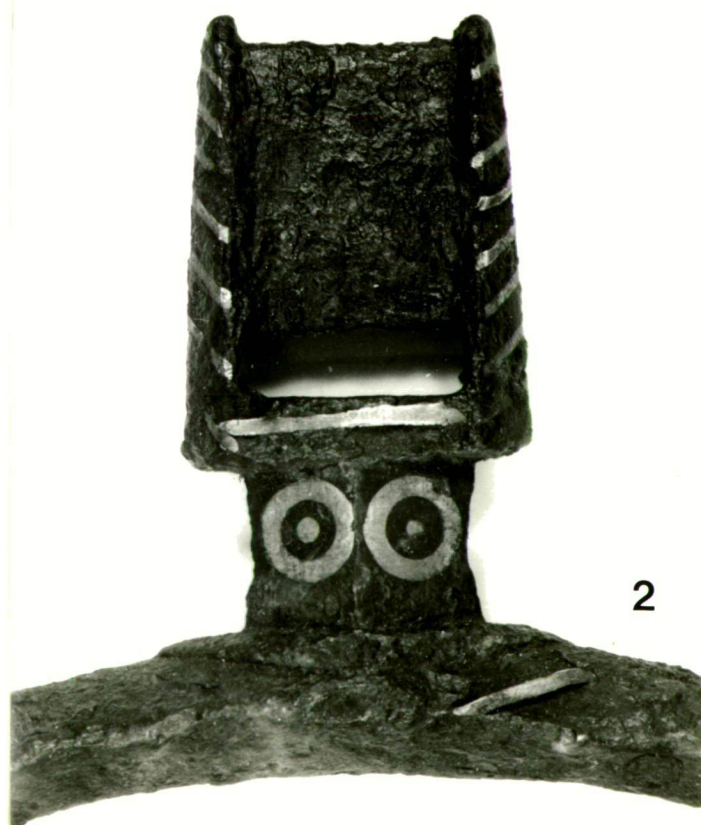
N. 53.50.21.

2. Hosszúfülű kengyel tausirozott válla és füle.

Szeged-Öthalom. 1/1884.

1

2

A késő avar kor legjellegzetesebb kerámia-
tipusának néhány változata

/Körte alakú, egyfülű, sárga, korongolt bögre./

1. Sövényháza. 29/1884.
2. Tápé-Lebő-Kishomokos. 11. sir.
3. Vedresháza. 43. sir. N. 53.22.74.

1

2

3

Festett díszítés késő avar kori sárga kerámiáról

1. Szeged-Kundomb 130. sir. N. 53.1.937.

HORVÁTH 1935. 29. kép.

2. Szeged-Kundomb 148. sir. N. 53.1.497.

HORVÁTH 1935. 30. kép.

1

2

VIII. századi avar sirleletek, I.

/Szeged-Felsővárosi feketeföldek/

- 1-4. Laposindás öntött bronz kisszíjvégek
elő- és hátlapja.
N. 78.6.3.
5. Laposindás öntött bronz nagyszíjvég előlapja.
N. 78.6.2.
- 6-7. Pajzs alakú öntött bronz lyukvédők.
N. 78.6.4.
8. Zöld üveggyöngy. /Lehetséges, hogy fülbevalóról./
N. 78.6.8.
- 9-10. Nagygömbös fülbevaló gömbjének két fele.
/Nem valószínű, hogy a többivel egy sírból
került elő./
N. 78.6.7.
11. Trapéz alakú öntött bronz csat.
N. 78.6.1.
- 12-13. Pajzs alakú öntött bronz övdíszek.
N. 78.6.5.
- 14-15. Öntött bronz csüngős veretek felső tagjai.
N. 78.6.6.

5

1

2

3

4

6

7

8

9

10

12

13

14

15

11

VIII. századi avar sirleletek, II.

/Tápé-Kerekgyöp = Tápé-Széntéglaégető

308-309. számú kettős sirjának leleteiből/

Női mellékletek

1. Esztergályozott csont tűtartó.
2. Cikkcakk vonallal díszített kettőskúpos
orsógomb.

Férfi mellékletek

- 3-4. Laposindás öntött bronz nagyszíjvég két
lapja.
- 5-10. Poncolt hátterű levélmintás, pajzs alakú,
öntött bronz övdiszek.
- 11-15. Indadiszes, áttört csüngőjű öntött bronz
veretek.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15